

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Folk
og
Kultur
1993**

Folk og Kultur

Årbog for Dansk

Etnologi og Folkemindevidenskab

1993

Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder

København 1993

Faglig redaktion:

Karsten Biering, Johannes Møllgaard, Lykke Pedersen, Iørn Piø og Birgitte Rørbye.

Ekspedition af manuskripter og bøger til anmeldelse:

George Nellemann.

Abonnement, salg og forsendelse:

Ulla Herrmann.

Udgivet af:

Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling.

Adresse: Birketinget 6, 2300 København S

Trykt hos:

Gullanders Bogtrykkeri a-s, Skjern

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Lektor Karsten Biering, Institut for Arbejderkulturstudier, KU.; museumsinspektør Birte Friis, Sydhimmerlands Museum, Hobro; arkivar Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling; bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling; arkivar Jens Henrik Koudal, Dansk Folkemindesamling; mag. art. Eske K. Mathiesen, Dansk Folkemindesamling; mag. scient. George Nellemann, Ørholm; lærer og forfatter Erik Kaas Nielsen, Glostrup; musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling; arkivar Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling; museumsinspektør Alan Hjorth Rasmussen, Fjoldmuseet, Jyllinge; universitetsadjunkt Martin Zerlang, Institut for sammenlignende litteratur, KU.

Forfattere i denne årgang:

Åse Jordal-Jørgensen (f. 1963). Cand. mag. i folkloristik og historie.

Bodil Nørgaard (f. 1958). Cand. mag. i forhistorisk arkæologi og folkloristik.

Poul Dam (f. 1921). Aktiv i den danske folkehøjskole 1950-73, bl. a. som redaktør af Højskolebladet 1958-64; medlem af Folketinget 1964-77. Free lance-virksomhed siden 1977. Har bl. a. skrevet: Politikeren Grundtvig (1983), N. F. S. Grundtvig (1983, udgivet af udenrigsministeriet på engelsk, tysk, fransk og spansk), Grundtvig-tekster i sangbøgerne (1992).

Erik Kaas Nielsen (f. 1921). Lærer i folkeskolen 1948-89. Har skrevet bøger, rapporter og artikler om børns mundtlige kultur og andre traditioner. Formand for »Udvalget for børnefolklore i Danmark« – nedsat af Foreningen Danmarks Folkeminder.

Kirstine Damsholt (f. 1961). Mag. art. i europæisk etnologi 1992. Forskningsstipendiat ved forskningscentret Nornesalen, Ollerup.

Oversættelser til engelsk: Mag. art. Hanne Gliese.

Indhold

Åse Jordal-Jørgensen: J. S. Møller – museumsmanden og lægen	5
Bodil Nørgaard: Overgang og undergang	18
Poul Dam: Juletræet og grundtvigianerne	43
Erik Kaas Nielsen: Alt ender hos børnene	54
Kirstine Damsholt: Nationalkarakterens genkomst	68

Dansk folkekultur 1992

En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. Redaktionen afsluttet 1. februar 1993	85
---	----

Anmeldelser

Paul Hammerich: Undtagelsen (G. Nellemann)	101
E. Andreassen: Folkelig offentlighed (Bent Ziska Jensen)	101
Elsa Gade: Guldkorn (Erik Kaas Nielsen)	103
Lise Gotfredsen: Enhjørningen (Eske K. Mathiesen)	104
Kirsten Hastrup: Det antropologiske projekt (Birgitte Rørbye)	104
Peter Duelund: Kulturens spændetrøje (Birgitte Rørbye)	105
Henning Mathiesen: Hertugens Folk (Gunnar Solvang)	106
Flemming Lundgren-Nielsen (red.): På sporet af dansk identitet (G. Nellemann) ...	107
Danske kalkmalerier 1-7 (Eske K. Mathiesen)	108
Dorthe Petersen: Thue og hans tid (G. Nellemann)	111
Iørn Piø: Den nye jul (Vibeke Stybe)	111
Niels Gustav Bardenfleth: Danskerne og Tobakken (Ib Varnild)	113
Karen Ellen Spannow: Menneskene og Tobakken (Ib Varnild)	113
Inger Wiene: En historie om kvindelige håndværkere i 200 år (Lene I. Jørgensen) ..	114

Morten Ejernæs og Üzeyir Tireli: Æblet falder langt fra stammen (Louise M. Smith) . .	115
Bryan S. Turner: Kroppen i samfundet (Kristina Grossmann Due)	115
Jon Vedel: Gøgler af Guds nåde (Iørn Piø)	118
Karsten Biering: Tre video'er om teglproduktion og teglværksarbejde (Anette Eklund Hansen)	119
Erik Bartram Jensen: Madsens billeder 1915-37 (Ib Varnild)	120
Birthe Haffner: Sådan var København (Poul Strømstad)	121
Peter Olesen: København ved Havnen (Poul Strømstad)	121
Inge Adriansen og Immo Doege: Dansk eller tysk? (Henrik Becker-Christensen) ...	122
Helen Cliff: Jordemoderliv (Heidi Pfeffer)	123
Bente Gullveig Alver og Torunn Selberg: »Der er mer mellom himmel og jord« (Birgitte Rørbye)	124
Lars Henningsen og Klaus Lasvill- Mortensen: Det er livet det handler om! En videofilm om drenges vilde lege (Michéle Simonsen)	124
Flemming Mouritsen: Drengeluge og actionmen (Michéle Simonsen)	124
Georg Simon: Gotisk skrift (G. Nellemann)	125

Bognotitser

Frid Ingulstad & Svein Solem: <i>Den nordiske nisses forunderlige liv og historie</i> . – Ella Theodorsen & Jens Kortemann Jauch: <i>Langeland synger</i> . – Anne Bergmann & Carola Ekrem: <i>Fest och Fritid</i> . – Tove Pedersen og Dot Wessmann: <i>Sange og Viser fra Dyrehavsbakken 1887-1992</i> . – Tove Pedersen: <i>Musik og Sang med Bakkeklang</i> . – Harald Ilsøe: <i>Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1810</i> . – Ena Hvidberg: <i>Mit hjerte bor i Greve</i> . – Ena Hvidberg: <i>Greve Main</i> . – Bornholms Museum: <i>Jagt på Bornholm gennem tiderne</i> . – <i>De gamle huskevers</i> . Samlet af Fritz Haack. – Birgit Kaiser: <i>Ind i de voksnes rækker</i> .	126
---	-----

Indsendt litteratur

129

J. S. Møller

– museumsmanden og lægen

Af Åse Jordal-Jørgensen

Denne artikel handler om J. S. Møller (1). Han er især kendt for sine tre kulturhistoriske hovedværker: »Folkedragter i Nordvestsjælland«, »Fester og højtider« og »Moder og Barn«.

Folkedragter i Nordvestsjælland fra 1926, er en beskrivelse af dragter specielt fra Rønæsøegnen i Vestsjælland. I sammenhæng med udgivelsen af denne bog, lavede han en imponerende indsamling af folkedragter til »Kalundborg og Omegns Museum«. Dobbeltværket *Fester og Højtider* I-II fra 1929 og 1933, er en gennemgang af henholdsvis livets og årets fester. Den tager ligeledes geografisk udgangspunkt i Vestsjælland, men nævner også traditioner fra resten af landet. Endvidere har han i værket også forsøgt tydning af de forskellige traditioner. *Moder og Barn* fra 1940 er en beskrivelse af den mundtlige folketradition i forbindelse med graviditet og fødsel.

J. S. Møller blev født i 1865 i Hedeby i nærheden af Give. Hans fulde navn var Jens Schou Christensen Møller og han blev opkaldt efter sin moders første mand. Hans forældre var landmænd.

J. S. Møller fik sin skolegang i landsbyen, men præsten i sognet lagde mærke til hans boglige evner og gav ham derfor privatundervisning. Denne undervisning gjorde det muligt for ham at gennemføre eksamenskolen, som gav adgang til gymnasiet og medvirkede til, at han blev student i 1884. Uden præstens privatundervisning havde dette nok ikke været muligt, men samtidig medførte det, at han måtte flytte hjemmefra i en tidlig alder. Præsten fraflyttede nemlig forældrenes sogn og han måtte flytte med præsten for at kunne fortsætte privatundervisningen.

Efter gymnasiet startede han med at studere medicin på Københavns Universitet og han blev i 1891 læge. Derefter videreuddannede han sig i perioden 1891-93 på forskellige hospitaler og hos en praktiserende læge. I 1893 flyttede han til Kalundborg, hvor han overtog en lægepraksis og han var derefter praktiserende læge indtil 1936, da han gik på pension. Fra 1915 var han endvidere kredslæge.

I 1908 blev han medstifter af Museumsforeningen i Kalundborg og han blev derefter valgt som formand af foreningen og leder af museet. Disse hverv fortsatte han med indtil sin død i 1950, skønt han var flyttet til København i 1936, da han gik på pension. I København påtog han sig endvidere hvervet som redaktør af SygekasseBladet.

J. S. Møller var igennem hele sit liv en utrolig aktiv mand, foruden at han var læge og museumsleder, havde han også mange andre tillidshverv.

Desuden var han en meget aktiv forfatter, der skrev om mange forskellige emner: Sundhed, kulturhistorie, medicin/folkemedicin, medicin/historie, fagpolitik, nekrologer, bogsamlinger, skole, selvbiografi, medicin og foto (2).

Fortiden/samtiden

Artiklen her vil behandle hovedemnet medicin/folkemedicin. Dette emne er interessant fordi hans lægelige interesser hovedsageligt er knyttet til den moderne lægevidenskab, hvor han ikke har en særlig stor forståelse for den »alternative« behandling – mens hans kulturhistoriske interesser hovedsageligt er knyttet til almuekulturen, herunder folketroen der bl. a. omfatter kloge mænd/koner, som han har en forståelse for. Han befinder sig altså i et dilemma, fordi han på den ene side kan acceptere den »alternative« behandling i fortiden, hvor det var kloge mænd/koner, der udøvede deres kunst, mens han på den anden side ikke kan acceptere nutidige »kvaksalvere«. Det er denne side af J. S. Møller, der især vil blive behandlet i det følgende.

Før jeg overhovedet begynder at beskrive dette dilemma, er der en ting, læseren bør gøre sig klart: J. S. Møller beskæftiger sig med utrolig mange forskellige emner og ser ikke selv et formål i at betragte det, han beskæftiger sig med, som et samlet hele. Derfor er det vigtigt at kende hans teoretiske baggrund, både indenfor lægevidenskab og kulturhistorien, for at forstå dette dilemma. Der er nemlig en klar adskillelse mellem hans lægelige og hans kulturhistoriske arbejde, dog med det forbehold, at han i tre af sine titler i sit kulturhistoriske forfatterskab anvender lægevidenskabelige forklaringer (3), mens han omvendt ikke i sit lægelige arbejde kommer med kulturhistoriske forklaringer. Dette skyldes at han i sit kulturhistoriske arbejde overvejende er evolutionist. Han evolutionistiske tankegang medførte nemlig, at det der skete i gamle dage var forståeligt, fordi menneskeheden på det tidspunkt endnu ikke var kommet op på et så højt kulturelt stade, som vi er i dag, hvorimod den »alternative« behandling, der foregik på J. S. Møllers tid, var uforståelig.

Eksempelvis skriver han i *Fester og Højtider* meget forstående om gamle dage:

Saaledes var der da mangt og meget, som den gamle almue havde at ty til i Sygdomstilfælde. Midlerne »hjælp« jo ikke altid, men det gør Lægens Kunst jo heller ikke. Der er Grænser for al menneskelig Formaaen (4).

J. S. Møller, 1865-1950.

Lignende citater vil man aldrig kunne finde i de af hans titler, der er skrevet til lægekolleger eller som sundhedsoplysende artikler til det brede publikum.

Han skriver videre, at lægebøgerne eller den kloge kone/mand var nødløsningen mange måtte ty til, da der endnu ikke var læger nok på landet og landbefolkningen derfor ikke kunne søge en »rigtig« læge. Han mener ud fra et medicinsk synspunkt, at bøgerne ikke har haft nogen værdi, og at de er et »underligt Ruskomsnusk« (5). Han er meget forstående over for fortiden, men når Evald Tang Kristensen mener, at disse bøger kan gøre nytte i dag, er han af en anden opfattelse:

Det er urigtigt, naar den enestaaende Folkemindsamler Evald Tang Kristensen tror, at senere Tidens Folkemedicin indeholder meget værdifuldt, som Lægevidenskaben burde agte vel, men ikke agter vel. Det er ligesaa urigtigt, naar han tror, at Lægfolk kan have nogen *Gavn* af den store Samling Lægeraad fra ældre Skrifter og fra Folkemunde, som han har udgivet i Trykken (Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket, Viborg 1922, s. 15). Bogens Betydning er vel ganske utvivlsom, ja stor, men den ligger på et ganske andet Felt (6).

Med den sidste sætning henviser J. S. Møller til den betydning disse bøger har som kilder i forskningen af folketroen.

Der er andre end Evald Tang Kristensen, der mener at alternative sundhedsbehandlere kan have et nyttigt virke. I det følgende citat henviser J. S. Møller til »danske Mænd paa endog meget fremtrædende Poster«. Her tænker han nok på lægekolleger, for samtidig med udgivelsen af bogen *Fester og højtider. I*, skriver han et indlæg om kiropraktorer i *Ugeskrift for Læger*, hvoraf det fremgår, at han er modstander af, at de skal have mulighed for at få autorisation. Han mener, at hvis man forsvare kiropraktorerne, er det det samme som at forsvare kvaksalverne.

Men når man i vore Dage kan blive Vidne til, at danske Mænd på endog meget fremtrædende Poster i vort Samfund kan gaa i Breschen for Kvaksalvere og kloge Koner, virker dette unægtelig noget overraskende, tilmed da Nutidens Kvaksalvere, sikkert i Modsætning til de fleste af Fortidens kloge Mænd og Koner, ofte ikke er i god Tro. Man skulle dog tro, at Oplysningen nu var saa stor, at saadanne Forsvarere kunne vide at virkelig nyttebringende Lægebehandling forudsætter Kendskab til Kroppens Bygning og normale Livsfunktioner, til de af de forskellige Sygdomme fremkaldte anatomiske og fysiologiske Forandringer i de forskellige Organer, til Sygdomsaarsager og til Kroppens Modtagelighed for Sygdomme samt til Lægemedlernes Virkemaade paa de forskellige Organer og paa Legemet i sin Helhed (7).

J. S. Møller gør meget ud af at forsvare fortidens »fejltagelser« ud fra sin lægevidenskabelige tankegang. Han beskriver i *Moder og Barn* nogle af datidens meget barbariske metoder ved fødsler, som ikke foregik »normalt«. Man benyttede bl. a. forskellige kroge, som blev sat fast i barnets hoved og kranium, så man på den måde kunne trække barnet ud:

Men det vilde jo være uretfærdigt at bebrejde Jordemødrene i ældre Tider de voldsomme og urigtige Metoder, som de har anvendt, og som Læger i ældre Tider ogsaa har anvendt. Thi hvad skulde de gøre? De vidste ikke bedre Raad, og at lade baade Moder og Barn dø uforløst uden et sidste Forsøg, hvor grusomt dette end maa synes os, maatte være en svær Beslutning at tage (8).

Men for ham er det vigtigt at kunne skelne mellem den videnskabelige lægekunst og folkemedicinen eller troldomsmedicinen. Lægevidenskaben har ikke altid vidst, hvad der var det rigtige, men det vidste den nu efter J. S. Møllers opfattelse. Derfor skulle man skelne mellem lægevidenskaben og folkemedicinen og J. S. Møller anvendte lægen Reichborn-Kjenneruds (9) definition på forskellen mellem lægekunst og folkemedicin:

Den videnskabelige Medicin søger først at stille Diagnosen, dernæst søger den at finde Sygdommens Aarsag, kan Aarsagen fjernes, vil Naturens egen Lægekraft, støttet af positive Lægeraad, gøre Resten. Troldomsmedicinen søger først og fremmest at finde Aarsagen, men dermed havde man ogsaa Diagnosen, saa man ikke byggede paa Sygdommens Symptomer, og dermed var Behandlingen i mange Tilfælde givet, da man troede, at det samme, som var aarsag til Sygdommen, ogsaa vilde hjælpe mod denne (10).

I dag, i 1990'erne, kalder man den tids lægevidenskabelige arbejdsmetode for »apparatfejlmotoden«. Heri lægger man den kritik, at datidens læger så på mennesket som en maskine, hvis enkelte dele kunne gå i stykker. Metoden anvendes stadig i dag, dog har man også øje for at det ydre miljø og psykiske faktorer kan have en betydning.

Når man i dag ser på J. S. Møller som læge, må man hele tiden have i baghovedet, at han er en af de »gamle« i den nyere tids lægevidenskab. Den nye tids lægevidenskab grundlagdes mellem 1850 og 1900. Eksempelvis kendte man ikke før 1850 til mikroorganismene og vidste ikke, at de var årsagen til de fleste sygdomme. Man vidste heller ikke, at der ved befrugtningen både indgik en sædcelle og et æg og man troede, at det var sædcellen, der alene formede fostret. Indtil slutningen af forrige århundrede var grundlaget for lægevidenskaben Hippokrates' (ca. 460-377 f. Kr.) teori om de fire forskellige væsker, som mennesket bestod af: blod, slim og sort og gul galde.

Mange af de lægevidenskabelige forklaringer, J. S. Møller bruger i sit kulturhistoriske forfatterskab, skal ses med en forståelse for den forholdsvis korte levetid den nyere tids lægevidenskab på hans tid havde haft. Han brugte f. eks. diagnoser som »Hysteri« og »Sindssygdome«, som dengang var almindelige. I dag virker disse diagnoser eller udtryk, som vi vil kalde dem, alt for voldsomme og de er gået ind i sproget som skældsord. Diagnoserne eksisterer stadig inden for lægevidenskaben, men der er bare kommet flere underbetegnelser på sygdommene, så derfor er de to ovennævnte betegnelser ikke så gængse længere. Det følgende citat er et eksempel på hvordan J. S. Møller benytter datidens diagnoseform på folketroen:

Nævnes maa endnu de sygelige Vrangforestillinger der hos Sindssyge kan give sig de mærkeligste Udtryk; endvidere er der særdeles mange Mennesker, navnlig sådanne, der hører til de saakaldte degenererede Psykopather, der har en ubetvingelig Lyst og Trang til dels at lyve, Løgne, som de selv til sidst ofte kommer til at tro paa, dels at lave Historier (fabulere), dels at gøre sig til Midtpunkt i en række interessante og opsigtsvækkende Begivenheder, som de selv i mere eller mindre grad er Mestre for. Det er oftest blandt saadanne halvabnorme, navnlig blandt hysteriske Personer, at man maa søge Ophavet til de store »Spøgeri« affærer (de saakaldte »Poltergeist« Fænomener, hvoraf et Par Eksempler, ikke af de største, er fremdraget foran (s. 303) (11).

Lignende forklaringer kan også findes om årsagen til heksebrændingerne. Derfor mener J. S. Møller, at det er lægevidenskaben og ikke historikerne, der kan forklare vanviddet med at brænde hekse af på bålet:

Det blev den ny Tids Lægevidenskab, navnlig den, der beskæftiger sig med Nervesygdomme og Sindslidelser, der løftede Sløret og i hvert Fald nogenlunde gav os Svar derpaa (12).

En af metoderne ved de forskellige hekseprøver bestod bl. a. i at finde følelsesløse partier af huden, og hvis de fandtes var vedkommende en heks. Følelsesløshed på større eller mindre områder er i J. S. Møllers tid symptom på sygdommen hysteri (13). Ligeledes har han eksempler på, at sindssyge personer kan have »seksuelt farvede, natlige Fantasier« (14) og hvis disse på hekseforfølgelsernes tid kunne tilpasses folketroen, kunne disse personer på grund af deres sindssygdome være blevet dømt som hekse. J. S. Møller fandt altså, at forskellige sygelige former for opførsel har været medvirkende årsag til, at man har troet på hekse, da man ikke havde en lægevidenskabelig forklaring på denne form for optræden og derfor har forbundet den med noget ondt, som så kunne passe ind i folketroen om djævlens. Hans påstand

var, at de dømte hekse ofte har været syge og har haft sygdommen hysteri eller sindssygdom.

Ligeledes kan troen på skiftinge også forklares medicinsk: Hvis man fik et barn, der så »unormalt« ud, måtte der jo være en forklaring. Da man ikke havde den lægevidenskabelige forklaring, måtte der være sket noget magisk siden ens barn ikke så ud som andres børn:

3-4 egentlige Misdannelser forekommer hos hver 1000 Børn, der fødes. Deraf udgør Hareskaar alene 1 pct. De er oftest arvelige. Beretningerne om saadanne Misdannelser har i ældre Tid oftest antaget uhyrlige, helt fantastiske Former, hvorom talrige Afbildninger i ældre Litteratur tydeligt vidner (15).

Derfor har kvinden også skullet passe meget på, når hun var gravid og dette emne er efter J. S. Møllers opfattelse et af de mest spændende områder inden for folketroen:

Svangerskab og Fødsel udgør i virkeligheden et af de allervigtigste Kapitler indenfor Folketro og Folkeskik, da vi her kommer Folkets intime Sjæl nærmere end vel paa noget andet Omraade indenfor Folkeoverleveringen (16).

Men J. S. Møller mente ikke, at den gravide kvinde i samtiden var i samme fare som før i tiden. Man havde nu fundet frem til årsager til folketroen omkring graviditeten. I 1700- og 1800-tallet henstillede man til krøblinge og lign. ikke at optræde offentligt, da en gravid kunne blive angst ved at se vedkommende og på den måde komme til at skade sit foster. Nu vidste man, at det ikke kunne skade, og derfor syntes J. S. Møller det var mærkeligt, at man kunne finde samme argumentation hos kvindeforeningerne i 1935, når de ønskede, at kvinder skulle kunne føde i narkose. De havde følgende begrundelse for deres ønske:

Mangen Kvinde udsætter sit Helbred ved i Angst i Svangerskabsmaanederne at tænke paa det, der muligvis forestaar hende under selve Fødslen; dette gaar i mange Tilfælde ud over både Moders og Barns Nerver og gør Kvinden mindre egnet og oplagt til Arbejdet i Hjemmet baade før og efter Fødslen (17).

J. S. Møller lader Sundhedsstyrelsen svare på dette krav og det virker implicit, som om det også er hans egen mening om denne sag.

Dette er næppe berettiget; for Barnets Vedkommende kender man under ingen Omstændigheder Tilfælde, hvor den i Skrivelsen formodede Angst har haft paaviselig Indflydelse paa Barnets Helbredstilstand, for Kvindens vedkommende vil det ligeledes gælde, at Smerter ved en Fødsel eller Frygten derfor ikke medfører nogen sundhedsmæssig Risiko.

Samtiden

I begyndelsen af det medicin/folkemedicinske forfatterskab var det først og fremmest arkanaprodukterne (arkana er et lægemiddel, hvor det ikke er oplyst, hvad indholdet er), der havde J. S. Møllers interesse, og indtil begyndelsen af 1930'erne var det hovedsageligt disse artiklerne handlede om. Det er først efter at han holdt op som læge i 1936, at han startede »hetzen« mod de alternative sundhedsbehandlere og fra samme tidspunkt brugte han bevidst begrebet kvaksalvere om disse.

Der var ligeledes en tidsmæssig faktor, som betingede hvilken benævnelse J. S. Møller bruger for de alternative behandlere. Før i tiden, dvs. før det 20. århundrede kaldte han behandlerne kloge koner og mænd etc; samtidens alternative behandlere kaldte han kvaksalvere og deres medicin arkana. Der er for J. S. Møller en væsentlig forskel, som man som læser ikke må overse, for hvis man gør det, forvrænger man hans forfatterskab. Derfor er han selv meget bevidst om hvilket medium han skriver i og til hvem.

Igennem hele sit virke gjorde han en ihærdig indsats for at stoppe den alternative behandling, dvs. af behandlere uden autoriseret, lægevidenskabelig uddannelse.

J. S. Møller begynder allerede i 1902 »hetzen« mod den »alternative« sundhedsbehandling i en artikel i *Ugeskrift for Læger*, hvor han beskriver kvaksalveriets historie og kvaksalveriets medicin, arkana. Her skelner han ikke imellem fortiden og nutiden, kun på det plan at han mener, at nutidens mennesker burde være langt klogere end fortidens:

Jo mere man fordyber sig i denne Gren af Kulturhistorien, des mere vokser ens Pessimisme, hvis man i forvejen er forfalden dertil, des mere taber ens Tro paa menneskeligt Fremskridt sig, des mere svinder ens Haab om, at Dumhed og Overtro nogensinde vil ophøre at regere Verden (19).

Han sammenligner videre i artiklen samtiden (1902) med slutningen af middelalderen og mener fatisk, at man ikke er kommet videre. Grunden til, at arkana stadig bliver brugt er dels, at de engang imellem virker ved et tilfælde, og dels placeboeffekten, altså troens virkning. J. S. Møller giver apotekerne og lovgivningen skylden for, at arkana eksisterer (20). Han gennemgår endvidere lovgivningsarbejdet omkring arkana i Danmark (21) og i en anden artikel gennemgår han Tysklands lovgivning på samme område, og påpeger, at tysk lovgivning er bedre end den danske, fordi den er meget strammere (22). Der sker en lovmæssig stramning i Danmark i 1904, som medfører en forbedring, men stadigvæk er lovgivningen efter J. S. Møllers mening ikke stram nok:

Overtroen, Mystiken har endnu tag i Folk, man tager sørgeligt Fejl, hvis man af den kendsgerning, at Befolkningens gamle overtroiske Forestillinger efterhånden taber sig, mener, at Overtroen er i Aftagende. Nej! Den tager blot ny Klæder paa – moderne Klæder, der passer til vor Tid: den klæder sig ud som Spiritist, som Magnetisør, som »Videnskabsmand«, som »Naturlæge« (23).

Andre artikler om emnet indeholder oplysninger om nye produkter af typen arkana. J. S. Møller beskriver dem og fraråder brugen af disse.

J. S. Møllers kritik af kvaksalvere, som han kalder uautoriserede sundhedsbehandlere, er ligeså hård som kritikken mod de forskellige arkanaprodukter:

I vort civiliserede og oplyste Land holdes Overtro og primitive Forestillinger og Følelser oftest ret godt skjult. Men det er saadanne, der ligger til Grund for Tiltroen til Kvaksalvere, enten Vedkommende blot kaldes »klog Kone«, eller han eller hun kalder sig Kiropraktiker, »Massør« eller »Psychoanalytiker« (24).

Han er igen utilfreds med lovgivningen og synes ikke, den er stram nok over for kvaksalverne.

I et foredrag for yngre læger i 1941 (25), og i en række artikler i *Sygekasse-Bladet* i 1940 og 1941 gennemgår han slavisk de forskellige behandlere, der efter hans mening hører under betegnelsen kvaksalvere, og han ser også på hvilke metoder de anvender i deres behandling. De behandlere han gennemgår er: 1) kiropraktikere, 2) behandlere, der bruger religiøs påvirkning, 3) behandlere, der bruger dyrisk magnetisme, 4) behandlere, der bruger elektricitet, 5) behandlere, der bruger medicin, 6) homøopatikere, 7) naturlæger, 8) behandlere, der bruger massage, bade og lys, 9) behandlere, der helbreder benbrud, forvridninger og sår.

I artikelseerien gennemgår han også lægernes behandlingsmetoder for at overbevise læseren om, at det er de rigtige. Han har forud for dette også kunnet fortælle om forskellige retssager, de enkelte behandlere har været involveret i og om hvordan de er blevet dømt og hvordan patienten, der havde opsøgt en uautoriseret behandling, er kommet galt af sted. Han forklarer endvidere, at grunden til at nogle patienter bliver helbredt hos disse behandlere er suggestion.

Artiklerne fra *SygekasseBladet* i 1940 og 1941 om kvaksalvere får han udgivet samlet i en bog i 1942 (26). I en afsluttende kommentar i denne, skriver han:

Den menneskelige Taabelighed og ofte fænomenale Lettroenhed er også uudrydelig. Evig gyldig er den gamle Talemaade: »Verden vil bedrages«

(mundus decipi vult). Og hertil vil Kvaksalveren ofte være saare villig. Men Talemaadens Fortsættelse: »altsaa vil den blive bedraget« (ergo decipatur) burde ikke lettes ved en slet Lovgivning (27).

Og videre:

Derfor bør ogsaa Kvaksalveribestemmelserne i den nugældende Lov af 14. Marts 1934 snarest muligt afløses af et absolut Forbud med meget alvorlige Straffe for Overtrædelse heraf (28).

Normalt i sit lægevidenskabelige forfatterskab anvender han ikke en kulturhistorisk synsvinkel, men omvendt anvender han ofte en lægevidenskabelig synsvinkel i sit kulturhistoriske forfatterskab. Der er dog en undtagelse, i artiklen »Magi ved Svangerskab og Fødsel« fra *Ugeskrift for Læger* 1939 (29). I denne mener han, at lægen skal sætte sig ind i »folkelig Psykologi« (30), logik og tro. Ligeledes at folketroen ved svangerskab og fødsel har været udbredt hos lægerne. Han illustrerer dette med en del eksempler. Samtidig med denne artikel er han i gang med at skrive bogen *Moder og Barn*, som er et kulturhistorisk værk om folketroen omkring graviditet og fødsel. Modsat folketroen om arkana og kvaksalvere, finder han stadig folketroen omkring dette emne interessant og opfordrer sine kolleger til at indsamle materiale om det til folklorister.

De, mine Kolleger, vil af og til have mulighed for at træffe tilsvarende [Overleveringer], de bør da nedskrive dem og lade dem komme Folklorister tilgode. Og Kendskabet til dem skulde heller ikke synes at kunne være Lægen i hans daglige Virksomhed noget ligegyldigt. Uden dette Kendskab vil i hvert Fald meget i Folkemedicinen og adskilleligt i Lægekunstens og i Lægevidenskabens lange Historie være gaadefuldt (31).

Han ønsker, at de skal indsamle folketroen omkring dette emne til folklorister, ikke for at de overhovedet skal anvende rådene eller på nogen måde inddrage dem i behandlingen af patienterne, men optegne folketroen og give denne videre til folklorister. På dette ene område accepterer J. S. Møller en overbevisning hos patienterne, da den ikke kan få en fysisk indvirkning på patienten, men kun en psykisk. Patienterne kan altså ikke skade sig selv ved at have denne tro, og der er ikke nogen, der kan have en økonomisk fordel af den. Det er det eneste sted, han som læge henvender sig til kolleger med et kulturhistorisk budskab om at indsamle folketro. Normalt henvender han sig til sine kolleger med et budskab om at nedkæmpe folketroen inden for sundhedsbehandlingen.

Det mest spændende i J. S. Møllers forfatterskab og virke er, at han dels 1) er lægen, der skal udrydde overtro, og 2) er kulturhistorikeren, der kan bruge

lægevidenskabelige forklaringer på kulturhistoriske fænomener. På dette område er J. S. Møller en ener med sit kulturhistoriske forfatterskab. Rent logisk mener jeg, det er underligt, at han ikke selv har set en modsætning i dette forhold. Han har i den grad adskilt samtiden fra fortiden. Han har ikke set, at det er den samme form for kulturhistorie, når han beskæftiger sig med samtidens kvaksalvere og fortidens kloge koner. Samtidens kvaksalvere kritiserer han, fortidens kloge koner undskylder han. Hans latinske ordsprog, »mundus decipi vult – ergo decipiatur« (verden vil bedrages – altså vil den blive bedraget), gælder altså ikke fortiden, underforstået at de var så dumme, at det jo ikke kunne være anderledes. Man kunne forsvare J. S. Møllers splittelse med, at han er evolutionist. Men jeg mener ikke, at man kan tillægge evolutionismen den underforståethed, at mennesker som levede tidligere skulle være dumme. Derfor burde J. S. Møller nok have indset sit eget dilemma. Men han har ikke selv set en sammenhæng imellem disse to typer forfatterskaber. Han har henvendt sig til to forskellige fora. Som lægen henvender han sig til kolleger og patienter – nogle, der har interesse for nutiden. Som kulturhistoriker henvender han sig til andre kulturhistorikere og kulturhistorieinteresserede – nogle, der har interesse i fortiden.

Noter:

1 Denne biografiske artikel er skrevet på basis af et cand. phil. speciale i folkloristisk. 2 Rækkefølgen er bestemt ud fra mængden af publicerede titler i fagtidsskrifter eller monografier. 3 *Fester og Højtider*. I.-II. og *Moder og Barn*. 4 *Fester og Højtider*. I. 1929. Side 253. 5 *Fester og Højtider*. I. 1929. Side 331. 6 *Fester og Højtider*. I. 1929. Note 2 side 331. 7 *Fester og Højtider*. I. 1929. Side 332. 8 *Moder og Barn*. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940. Side 144. 9 Reichborn-Kjennerud er født i 1865 samme år som J. S. Møller, han dør i 1949 et år før J. S. Møller. De to er så samtidige, som man overhovedet kan være. 10 *Moder og Barn*. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940. Side 18. 11 *Fester og Højtider*. I. 1929. Side 436. 12 *Fester og Højtider*. II. 1933. Side 191. 13 *Fester og Højtider*. II. 1933. Side 197. 14 *Fester og Højtider*. II. 1933. Side 196. 15 *Moder og Barn*. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940. Side 34. 16 *Moder og Barn*. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940. Side 12. 17 *Moder og Barn*. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940. Side 25. 18 *Moder og Barn*. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940. Side 26. 19 Om arkana og hemmelige Lægemidler. *Ugeskrift for Læger* 1902. Side 987. 20 Arkana. *Archiv for Pharmaci og Chemi*. 1902. Side 457-460. 21 Lovgivningsarbejdet og Arkanaovæsenet. *Ugeskrift for Læger* 1903. Side 409-414. 22 Tysklands Arkanalovgivning. *Ugeskrift for Læger*. 1904. Side 568-574. 23 Arkanaovæsenet. *Det ny Aarhundrede* April-September, 1904. Side 266. 24 Gammel Overtro i moderne Belysning. *Ugeskrift for Læger* 1932. Side 1257. 25 Moderne Kvaksalveri. *Maanedskrift for praktiserende Læger* 1941. Side 426-441. 26 *Om Kvaksalveri og Kvaksalvere*. 1942. 27 *Om Kvaksalveri og Kvaksalvere*. 1942. Side 120. 28 *Om Kvaksalveri og Kvaksalvere*. 1942. Side 128. 29 Side 819-826. 30 Udtrykket anvender han i artiklen »Magi ved Svangerskab og Fødsel« fra *Ugeskrift for Læger* 1939. Side 819-826. 31 *Magi ved Svangerskab og Fødsel*. *Ugeskrift for Læger* 1939. Side 85-826.

Udvalgt bibliografi

Kulturhistorie

- 1914: Boligskik i Kalundborgegnen i ældre Tid. *Fra Holbæk Amt* 1914. 76-108. (Også udgivet som særtryk sammen med artiklen med samme titel fra 1915).
- 1915: Boligskik i Kalundborgegnen i ældre Tid. *Fra Holbæk Amt* 1915. 5-44. (Også udgivet som særtryk sammen med artiklen af samme titel fra 1914).
- 1915: *Kalundborg og Omegns Museum*. Kalundborg 1915.
- 1919: Dr. Phil Folmer Dyrhund. *Fra Holbæk Amt* 1919. 93-103.
- 1919: Om Kongens Møller og Omegn i gamle Dage. *Fra Holbæk Amt* 1919. 115-117. I starten af denne artikel er der et portræt af Karoline Graves skrevet af JSM.
- 1919: Smaa Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum. *Fra Holbæk Amt* 1919. 104-114.
- 1920: Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum. *Fra Holbæk Amt* 1920. 52-77. (Også udgivet som særtryk).
- 1924: Kalundborg Kirke. *Fra Holbæk Amt* 1924. 128-145. (Også udgivet som særtryk).
- 1924: Oprindelsen til Ordet »Jordemor«. *Tidsskrift for Jordemødre* 1924, 34: 168-172. (Også udgivet som særtryk).
- 1926: Folkedragter i Nordvestsjælland. *Danmarks Folkeminder* nr. 34, 1926.
- 1928: Nationalmuseet. *Tidsskrift for Dansk Folkeoplysning* 1928. 512-518.
- 1929: *Fester og Højtider* I. Holbæk 1929.
- 1929: Anmeldelse: H. F. Feilberg: Nachschlagerregister zu Henning Frederik Feilberg. Udg. af Hans Ellekilde. *FFC*. 1929. *Danske Studier* 1929. 186-187.
- 1930: Sommer i By i Danmark. *Danske Studier* 1930. 97-132. (Også udgivet som særtryk).
- 1931: Folkedragter i Odsherred. *Odsherred*, Red. af Tage Christiansen. 3. saml. 1931. 5-8.
- 1931: Lidt om Folkedragter i Holbæk Amt. *Turistforeningen for Danmark*. Årbog 1931. 235-251. (Også udgivet som særtryk).
- 1933: Foreningen Danmarks Folkeminder. *Bogens Verden* 1933. 79-80.
- 1933: Om Brudestrømpebånd. *Aarsberetning for Kalundborg og Omegns Museum* 1933. 14-18.
- 1933: Egnens Folk i Sød og Skik. *Beretningen om Det 11. danske Hjemstavnstævne i Kalundborg* 1933. 41-54.
- 1933: *Fester og Højtider* II. Holbæk 1933.
- 1933: De kulturhistoriske Museer som pædagogisk Hjælpemiddel. *Folkeskolen* 1933. 78-82. (Også udgivet som særtryk).
- 1934: Museumsindsamling og Folkemindeforskning. *Fortid og Nutid* 1933. 179-185.
- 1934: Kalundborg og Omegns Museum. *Det hist-topografiske Værk: Holbæk Amt*. 1933-34. 175-182.
- 1936: *Kalundborg og Omegns Museum*. En illustreret Vejledning. Kalundborg 1936.
- 1937: De kulturhistoriske Provinsmuseer. *Politikens Kronik* 30. marts 1937.
- 1937: Diskestangen. *Sprog og Kultur* 1937. 33-55. (Også udgivet som særtryk).
- 1937: Et Polititegn som Amulet. *Danske Studier* 1937. 53-73.
- 1938: Trendefletninger i Kalundborg og Omegns Museum. III. *Haandarbejdets Fremme* 1938 Nr. 13: 218-220.
- 1938: Aarsfester fra Vaar til Høst. *Nordisk Kultur* 1938, Nr. 22. 113-142.
- 1938: Husslangen. Festskrift tilegnet Carl Klitgaard. *Jydske Samlinger* 5. Række, 4. Bd. 215-229. (Også udgivet som særtryk).
- 1939: Hjemstavnsmuseet og dets Benyttelse. *Haandbog i Hjemstavnsforskning*. Ved Regnar Knudsen. 1939. 321-337. (Også udgivet som særtryk).
- 1939: *Danske kulturhistoriske Museer*. 1939. Medforfatter er Chr. Axel Jensen.
- 1940: Moder og Barn. *Danmarks Folkeminder* Nr. 48. 1940.
- 1940: Vor Frue Kirke i Kalundborg. *Fra Holbæk Amt* 1940. 134-162.
- 1941: Lindegaarden i Kalundborg, dens historie og dens ejere. *Fra Holbæk Amt* 1941. 37-105.

- 1941: Vor Hjemstavn. *Fra Holbæk Amt* 1941. 5-20.
 1942: Lindegaarden i Kalundborg, dens historie og dens ejere. *Fra Holbæk Amt* 1942. 5-84.
 1943: Anmeldelse: H. P. Hansen: Kloge Folk. 1942. *Ugeskrift for Læger* 1943. 349-351.
 1943: Om Maalen og Signen. *Fra Holbæk Amt* 1943. 61-66.
 1944: Kalundborg og Omegns Museum og dets Tilblivelse. *Danmark* Aargang 1944, Nr. 4: 322-328.
 1946: Historisk Samfund ved en Milepæl. *Fra Holbæk Amt* 1946. 189-191.

Medicin/folkemedicin

- 1902: Om hemmelige lægemidler (Arkana) og deres bekæmpelse. *Ugeskrift for Læger* 1902. 985-997, 1009-1023, 1063-1071. (Også udgivet som særtryk).
 1902: Diskussionsindlæg angaaende Arkana. *Archiv for Pharmaci og Chemi* 1902. 457-460.
 1903: Diskussionsindlæg angaaende Arkana. *Archiv for Pharmaci og Chemi* 1903. 33-40.
 1903: Lovgivningsmagten og Arkanauvæsenet. *Ugeskrift for Læger* 1903. 409-414.
 1904: Tysk Arkanalovgivning. *Ugeskrift for Læger* 1904. 568-574.
 1904: Arkanauvæsenet. *Det ny Aarhundrede* 1904. Nr. 1. 266-274.
 1907: Den personlige Magnetisme. *Kalundborg Dagblad* 21.6.1907.
 1920: Et nyt Arkanum. *Ugeskrift for Læger* 1920. 1591-1592, 30-32.
 1927: Et Arkanum. *Ugeskrift for Læger* 1927. 304-305.
 1932: Gammel Overtro i moderne Belysning. *Ugeskrift for Læger* 1932. 1257. Også udgivet i *Sygeplejen* 1933, 24: 17-24.
 1940: Om Kvaksalveri og Kvaksalvere. I-VII. *SygekasseBladet* 1940, nr. 6-12.
 1941: Om Kvaksalveri og Kvaksalvere. VIII-XVII. *SygekasseBladet* 1941, nr. 1-11.
 1941: Moderne Kvaksalveri. *Maanedskrift for praktiserende Læger* 1941. 426-441. (Også udgivet som særtryk 1942).
 1942: Kvaksalveri og Kvaksalvere. Artiklerne af samme navn er blevet udgivet samlet. 1942. *SygekasseBladet* 1942, nr. 6.
 1942: Troen paa Kvaksalverens Evner. *SygekasseBladet* 1942, nr. 8.
 1944: Læge Hindhede optræder som Talsmand for Kvaksalver. *SygekasseBladet* 1944, nr. 11.
 1944: Efterskrift til et indlæg af M. Hindhede. *SygekasseBladet* 1944, nr. 12.

Summary

J. S. Møller – Physician and Museologist

J. S. Møller lived from 1865 to 1950. A medical doctor by profession he simultaneously pursued his vivid interest in cultural history. He was one of the founding fathers of Kalundborg County Museum (Kalundborg og Omegns Museum) just as he was actively engaged in the work of several cultural associations.

One of the subjects he treated from a historical as well as medical point of view was alternative medicine. In his capacity as a historian dealing with cultural traditions of the past he expressed great sympathy for the treatments administered by unqualified practitioners in bygone days; his argument being their lack of knowledge. They preceded the breakthrough of modern medicine. However, in his own medical practice he was staunchly opposed to contemporary practitioners of an alternative nature. He was in fact strongly in favor of prohibiting by law all forms of treatment outside the confines of traditional medicine; he found them to be wholly unjustified and more often than not: plain fraud. He managed to reconcile his acceptance of complementary treatments in the past with his opposition to contemporary alternatives to traditional medicine through the idea of evolution. His argument was that Denmark had now reached a cultural and scientific level where such practices were no longer acceptable. In no way did he see his own dilemma.

Overgang og undergang

Om broen som symbol i folketroen

Af Bodil Nørgaard

Der hun nu kom til bredden Bro
da snubled hendes Ganger på fire Guldsko
Fire Guldsko og femten Guldsøm
den Jomfru faldt ud i striden Strøm

– fra »Harpens Kraft« (1).

I folkevisen »Harpens Kraft« kommer den unge brud ikke uskadt over broen, midtvejs falder hun, og trolden trækker hende ned i dybet. Men i visen har hendes brudgom kraften til, med sin harpe, at spille hende ud af troldens klør, så historien kan ende lykkeligt.

Denne jomfru er ikke den eneste, der skal over en farlig bro på et vigtigt tidspunkt i livet. Det samme motiv bruges flere steder i folkedigtningen, både i andre viser, i sagn og i eventyr. Det er om disse vanskelige overgange, at det følgende skal handle, og det er ved at tolke viser og eventyr, at jeg vil forsøge at forstå broen som et symbol i folketroen. Men først lidt generelt om symboler.

Som det er kendetegnende for folkedigtningen, er broen ikke bare en bro, vandet er ikke bare vand og trolden er ikke bare trold. Folkedigtningen er fuld af symboler, og for at forstå de forestillinger, der ligger bag symbolerne, er det nødvendigt at gøre et forsøg på at tolke dem. Der er absolut ikke enighed om, hvordan symbolerne skal tolkes; men der ligger en fælles opfattelse bag det overhovedet at tolke: Nemlig, at de gamle godt vidste, hvad de gjorde, når de brugte symbolerne. Arbejdet med fortællingerne bliver også langt mere nærværende, når man betragter dem som udtryk for en personlig opfattelse af livets vanskelige og gode sider.

Folkedigtningen er i sin fortællemåde en blanding af det meget fantastiske og det helt jordnære. Netop det fantastiske skildres i fortællingerne med en massiv brug af symboler, der gør det muligt at fortælle en historie på flere planer samtidigt. På den måde opnår fortællerne at fastholde både det fantastiske ved virkeligheden og det virkelige ved det fantastiske. Det er dette

Forestillingen om Nøkken som den lokkende spillemand i vandet var især udbredt i Sverige; men den romantiske kunsts flittige brug af motivet har også holdt forestillingen vedlige hos os. (Fra Stattin: »Näcken«).

forhold, der bevirker, at man hele tiden er klar over, at fortællingerne vil én noget mere end blot underholde.

For at vise på hvilken måde eventyrene kan påvirke de lyttende, har psykologer tolket eventyrene og de symboler, de indeholder. Bruno Bettelheim har givet en grundig og overbevisende skildring af, hvordan børn oplever det at få fortalt eventyr (2). Jungianeren Marie-Louise von Franz har, især ved brug af trylleeventyrenes symboler, vist hvordan eventyrene skildrer den menneskelige udviklingsproces – individuationen (3). Psykologen Vibeke Arndal har tilsvarende tolket en række henholdsvis mandlige og kvindelige udviklingseventyr (4).

Sådanne tolkninger har folkloristerne traditionelt ikke beskæftiget sig med. Eventyrforskeren Bengt Holbek har imidlertid i sine tolkninger i høj grad gjort brug af symboler, idet han lægger vægt på, at symbolerne refererer

til begivenheder i fortællernes nære virkelighed. Ved at bruge symboler kunne fortælleren tale om problemer, håb og ideer i samfundet, som det ikke var muligt at tale direkte om (5). Holbek fastholder derved hele tiden forbindelsen til tilhørernes omgivende verden, mens jungianerne henviser til tilhørernes indre, uerkendte verden.

Når man gennemgår fortællingerne om broer, viser det sig, at der er to træk, der går igen i alle fortællingerne: dels at overgangen skildres som farlig, og dels at der sker en ændring undervejs. Her er det vigtigt at lægge mærke til, at selve handlingen: »at gå over broen« nok beskrives som fysisk, men at ændringerne ikke sker på det fysiske plan. Det, som er kendetegnet ved fortællingerne, er netop at det både er en ydre og en indre handling at passere over en bro.

I digtningen er det ofte mennesker i overgangssituationer, der bliver udsat for at skulle over broen: børn der bliver voksne, ugifte der skal giftes. Det er svære overgange, som ikke alle har held til at gennemføre. Når overgangen lykkes, betyder det, at mennesket er klar til at begynde et nyt liv – på et højere eksistensplan.

Disse overgange fra et livsstadium til det næste er noget, der præger ethvert menneskeliv. For det enkelte menneske såvel som for samfundet er det vigtigt, at overgangene lykkes: at barnet løsriver sig fra forældrene, at den ugifte ikke mister sig selv ved brylluppet. For at gøre mennesket i stand til at overgå fra en social gruppe til den næste, har man i alle samfund riter til at symbolisere disse overgange og fester til at markere dem (6).

De riter, der er forbundet med overgangen fra en gruppe til en anden, er således symbolske handlinger for den sociale situation, overgangen er. I alle beretningerne om broer symboliserer passagen over broen overgangen fra en gruppe til den næste. Brohistorierne fokuserer på den fase, hvor mennesket er isoleret fra omgivelserne – adskilt fra både den gamle og den nye gruppe. Det er denne fase, der er afgørende for, om mennesket bliver parat til optagelsen.

På den måde kan man betragte passagen over broen som et universelt symbol på en overgangsrite. Når en bro optræder i en vise eller et eventyr, betyder det, at sangeren eller fortælleren har villet berette om en overgangssituation. At »fortælle situationen« har været en del af den sociale indlæring. Fortællerne har, netop ved at bruge den symbolske form, kunnet fremstille både de reelle og de skjulte farer ved overgangen, og fortællingerne har på den måde haft en vigtig, forberedende funktion.

Min gennemgang af viser og eventyr er delt op efter de forskellige livsstadier, de omhandler. Barnets overgang til det voksne liv er et vigtigt tema i mange eventyr. Brylluppet skildres ofte både i sagn, i viser og i eventyr. Kun et enkelt sagn omhandler lig og broer; men broen bruges ofte som symbol på

vandringen til det næste liv »broen til det hinsides«. Da naturen spiller en vigtig rolle i alle beretningerne, vil jeg begynde med et afsnit om menneskenes forhold til den farlige natur. Her kommer jeg også ind på ofringer i forbindelse med broer.

Den farlige natur

Det er sagnene, der stærkest udtrykker menneskenes forhold til naturen, hvordan man færdes i den, hvilke forholdsregler man skal tage, for at klare sig. I de sagn, der handler om broer, er det naturligvis særligt vandets kræfter, der er interessante.

I folketroen optræder vandløbene ofte som en tryllegrænse, hvorover det onde – heksen og trolden – ikke kan følge én. Til gengæld findes væsener, der kan lokke menneskene i vandet. Nøggen kendes især fra svenske sagn, hvor han lokker børn og kvinder til sig (7), i Danmark er det Åmanden, der tager ofre (8). Sagnet om Åmanden kendes fra mange egne af landet; det fortæller om en å, der hvert år kræver et offer. Når råbet lyder: »Tiden og stunden er kommen, men manden er ikke kommen« så ved man, at nogen straks efter vil drukne i åen. Alle beretningerne bærer præg af en tung skæbnetro, og de skal vel forklare de mange drukneulykker ved vandløbene.

Det er vandet, som er det farlige, og broen er menneskenes måde at komme over det; den giver mennesket magt over naturen. Hvor naturens orden brydes, vil naturens væsener samles for at forhindre det, og vover man sig ud på broen, er man udsat for disses angreb. Trolden kan ikke følge mennesket over vandet; men den kan beherske broen og dem, der går over den. Nogle gange kan menneskene narre trolden ved snedighed eller ved overnaturlige evner; men andre gange trækkes mennesket ned i vandet, for aldrig at komme tilbage.

Hos mange naturfolk opfattes vandet ikke som farligt, men som livgivende og helbredende (9). Derfor betragter freudianerne vandet som et symbol på frugtbarhed og seksualitet. Jungianerne ser derimod vandet som symbol på det ubevidste, de uerkendte følelser. Bengt Holbek argumenterer for, at vandet i eventyrene i særlig grad symboliserer det kvindelige livsprincip, ofte i dets seksuelle aspekt (10).

I fortællingerne om broer er vandet ikke umiddelbart livgivende, det er først og fremmest farligt; men kommer man over det, er man blevet styrket. I disse fortællinger optræder vandet ofte som et kvindeligt princip, især som den følelsesmæssige side af det kvindelige. At bestige et bjerg er et konkret symbol på at overvinde forhindringer og blive stærkere. Bjerget kan betragtes som den maskuline, fysiske vej til at blive stærkere, vandet som den feminine, følelsesmæssige vej.

Sagnene udtrykker stor angst for naturen; men spørgsmålet er, om menneskene virkelig har haft så dyb en angst for naturen. Vi må tro, at de kendte landskabet bedre, end vi gør det i dag; at de kendte de farer, der var ved at færdes ude, og at de vidste, hvordan de kunne undgå dem. De overnaturlige væsener, der forhindrer menneskene i at komme frem, hører ikke naturen til; det er indre dæmoner, der dukker op, når mørket og naturen sænker sig om én. Det er dem, der forhindrer mennesket i at »komme over« de problemer, som eventyret eller sagnet omhandler. Når dæmonerne i sagnene gives fysisk gestalt som trolde og genfærd, er det den uforklarlige frygt, der fortolkes.

Ofre for brobyggeri

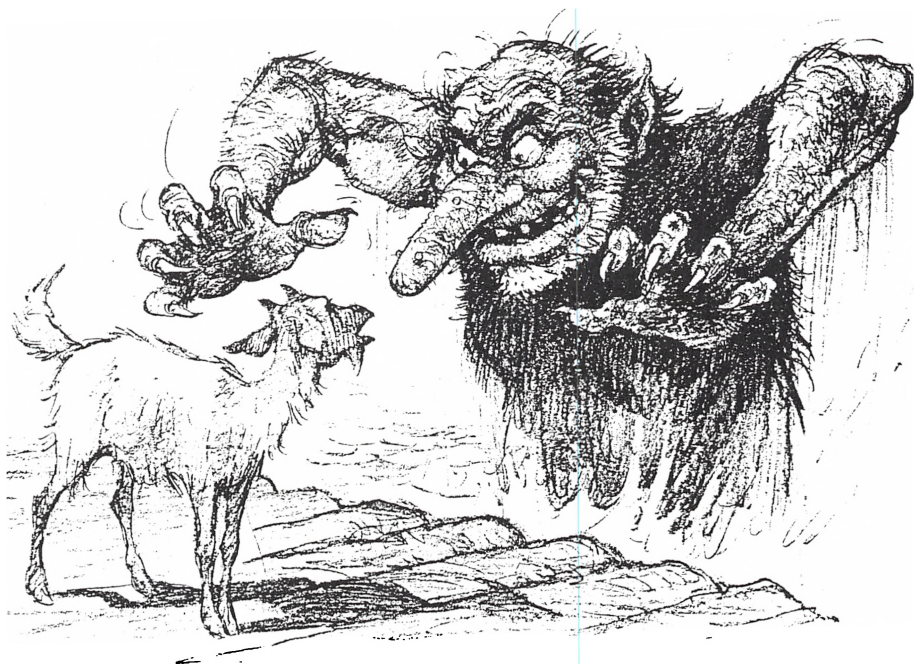
At bygge en bro har været et fysisk hårdt og slidsomt arbejde og også farligt på anden måde, fordi man greb forstyrrende ind i naturens grænsedragning. Ligesom ved kirkebyggeri greb trolden tit ind i arbejdet og rev ned om natten, hvad menneskene havde bygget i løbet af dagen. Derfor blev menneskene nødt til at gå til trolden for at bede om hjælp. Men hjælpen var ikke gratis, og ofte måtte man love trolden den første skabning, der gik over broen. Den knibe redder man sig ud af ved at lade en lille hund løbe over broen først, så er trolden narret (11). I andre tilfælde skal byggeriet være færdigt inden hanegal og man narrer trolden ved at få hanen til at gale senere (12).

Motivet med disse »djævlebroer« er kendt fra Sicilien til Skandinavien og kan jævnføres med de andre bygmestersagn (13). I det danske materiale har jeg kun fundet tre sagn om trolde, der bygger broer (14), men der findes flere, hvor trolde bygger dæmninger til gengæld for en menneskesjæl (15). Som ved brobyggeriet narres de og får ikke deres løn.

Sagnene om broofre bekræfter, at broer var vigtige og farlige steder, og at det krævede ofre at bryde ind i troldens revir. Det er værd at bemærke, at trolden næsten altid bliver snydt for sin løn, hvad Åmanden ikke gør. Åmanden får fortsat hvert år sit offer, og det er netop karakteristisk, at man ikke kunne undgå sin skæbne, når først råbet havde lydt.

Set i dette forhold er der en meget spændende beretning fra Sjellebro, ved hvis vadested Åmanden hvert år tog et liv. En gammel mand, der berettede om åmandsskriget til Tang Kristensen, fortalte: »Nu har vi fået det kvalt, siden vi fik den ny landevej og den store bro ved Sjellebro« (16). Når først broen bliver så stor, at det er fysisk ufarligt at passere den, så mister Åmanden sin magt.

En meget senere optegnelse fra Dansk Folkemindesamling lyder: »Der er kun held ved brobyggeri, når der ofres et menneske. I 30'erne, da Lillebælts-

Trolden er frygtet af alle børn. Her har Erik Hjorth Nielsen illustreret den lille Bukkebruses møde med den grumme trolld.

broen blev bygget, sagde folk beroligende i Nyborg, at nu var der held ved arbejdet, da en arbejder faldt ned og dræbtes.«

Denne beretning står i modsætning til de underholdende sagn om djævlbroer og er mere i overensstemmelse med Åmandssagnetens skæbnetro. De underholdende sagn og de jeg-fortalte sagn (memoratet), står altså i modsætning til hinanden. Memoratet siger, at der må ofres ved brobygning og at skæbnen er uafvendelig. Sagnet siger, at selv Djævelen kan narres, hvis man er snedig nok.

Overgangen fra barn til voksen

Et af de allerbedste børneeventyr, som alle børn vil have fortalt igen og igen, er eventyret om »De tre Bukkebruse« (17). Her møder den lille Bukkebruse trolden på broen; men da han er for lille til at bekæmpe den, må han klare sig ved snedighed og ved at stikke af. Det samme gælder den mellemste Bukkebruse. Endelig kommer den store Bukkebruse, der er stor nok til at stange trolden ned i vandet, så han aldrig mere skal forskrække nogen. Eventyret fortæller børnene, at jo større de bliver, jo lettere vil de kunne klare sig over for trolden – de voksne.

Trollden sidder under broen for at få et offer fra dem, der passerer broen; i andre tilfælde bruger han mere effektive midler til at skaffe sig dem. I eventyret »Den glemte kæreste« (18) bliver en mand og hans kone stoppet midt på en bro efter solnedgang, en trolde kommer op og vil ikke give dem fri, før konen har lovet ham det, hun »bærer under sit forklæde«. Uvidende om at det er deres ufødte søn, lover de det, og da drengen bliver 12, kommer trollden og henter ham, og eventyret kan begynde. I en af variationerne, Jomfru Nøggel, fortælles det sådan:

»Da han var tolv Aar, sendte de ham et Sted hen med en lille Bylt under Armen, saadan te han kunde komme over Broen. Da han kom midt paa den, sank han ned og blev ved at synke længe, indtil han kom til en grøn Sti, og den fulgte han, til han kom til et lille Hus. Der gik han saa ned. I Kakkellovnskroen sad en gammel Heks og han havde aldrig set saa grim en gammel Kjælling.« (19)

I dette eventyr er den kendte forestilling om brooffer blevet brugt som motiv til at starte historien. Som Holbek har påvist, fortæller den type eventyr om en lille dreng, der kommer hjemmefra og ud at tjene, hvad der er uoverskueligt for ham. Her billedgøres det ved, at han synker og synker ned i vandet, i andre udgaver ved at han skal igennem en stor skov. Vandet er selvfølgelig vand; men ligesom skoven er også det et billede på noget dybt og ukendt, hvori man kan fare vild og opsluges.

Da drengen første gang kommer til broen, er han ikke moden til at ændre sig fra dreng til mand, derfor synker han i vandet. Vandet symboliserer følelserne og seksualiteten, som opsluger ham i denne fase. Først da han får forbindelse til det kvindelige – og erkender, at han ikke kan klare sig uden – bliver han til en selvstændigt handlende, voksen mand.

Sandhedsbroer

I flere fortællinger om børn, der er på vej til at blive voksne, optræder broen som en sandhedsbro, der skal røbe om børnene er sandfærdige mod deres liv. I første eksempel optræder ikke en bro; her er det et vadested, der skal symbolisere den vanskelige overgang.

»Paa Vejen mellem Tøving og Flade, paa Mors, er der et lille Kiær, som kaldes Pigens Vadested. En fattig Pige fra Tøving kom til at tiene hos fornemme Folk, der opklædte hende og behandlede hende som deres eget Barn. Derover blev hun, Tid efter anden, Hovmodig, og vilde neppe kiende sin fattige Slægt. Engang vilde hun dog for Syns Skyld besøge sine Forældre og iførte sig da sit bedste Stads, for ret at hovmode sig. Midtvejs standsede hun ved Kiæret, og da hun nu saae, at hun ikke kunde komme

H. C. Andersen har omskrevet sagnet om Pigens Vadested til en moralsk historie om en hovmodig pige: »Pigen som trådte på Brødet«. I hans version har pigen allerede fra starten »en dårlig grund«, og han udpensler hendes negative sider for at retfærdiggøre straffen. Hun synker på grund af sin forfængelighed.

(Ill.: Lorentz Fröhlich).

Tørskoet over, tog hun det Brød, som hun skulde bringe de fattige Forældre, kastede det ud i Kiæret, for derpaa at kunde træde over. Men da hun satte sin Fod paa Brødet, sank det, og hun sank efter, og der blev intet tilbage uden Stedet, som siden den Tid kaldes Pigens Vadested.« (20)

Selv små, tilsyneladende ufarlige vandløb kan opsluge én, hvis ikke man er parat til at passere grænsen, og det er pigen her ikke. Hun er kommet væk fra det sted, hun oprindeligt stammer fra, og vil nu ikke kendes ved sin herkomst. Det er hendes skyggeside, der trænger frem: Den, der lægger for meget vægt på den ydre fremtræden – og glemmer de indre værdier. Derfor kan hun ikke se de værdier, der ligger i hendes tidligere liv.

Dette liv er netop symboliseret af brødet, som hun træder på. I alle landbrugssamfund betragtes brødet som helligt – det er det livsnødvendige slutprodukt af en lang proces. Idet hun træder på sine oprindelige værdier, synker hun til bunds. Det væsentlige i sagnet er, at hun synker netop på grænsen til sin barndoms landskab. Sagnet fortæller, at man må kendes ved sin herkomst for at klare sig i livet, man må kunne overskride grænsen mellem det gamle og det ny uden at træde på sin barndoms værdier.

Både i dette sagn og i eventyret i forrige afsnit er det overgangen fra barn til voksen, der tematiseres. Vi får ikke beskrevet drengens værdier, men for-

di det er et eventyr, ved vi, at han er god. Derfor må han, når han synker, komme til et sted, hvorfra han kan komme videre. Pigen i sagnet har vendt op og ned på værdierne, og derfor må hun gå til grunde.

Heller ikke selv om der er bygget en bro, er man sikker på at komme tørskoet over. De fleste kender vel visen om Hans, der havde været udenlands og pralede stygt. Han fulgtes med sin far, og de skulle undervejs over en bro, som lod løgnere styrte ned. Undervejs formindsker Hans sit praleri, og han når lige at få det rigtige forhold fremsagt, inden de når frem til broen.

Det er sandsynligt, at dette motiv stammer fra forestillingen om broen til dødsriget, der bliver smal for de falske og bred for de retfærdige. Opfattelsen af overgangen som et udsat sted for dem, der ikke er sandfærdige mod deres værdier, er imidlertid den samme som ligger bag »Pigens Vadested«. Hvor pigen bliver opslugt fordi hun ikke forstod, (og heller ikke blev vejledt), så kommer Hans på bedre tanker, han får balance mellem sin pralende skygge og sit indre, og kommer uskadt over broen. Man kan også se broen som en overgang fra en ungdommelig tilstand, hvor det kan være nødvendigt at prale for at klare sig, til den voksne tilstand, hvor man klarer sig i kraft af sin position som netop voksen.

I eventyrtypen »Prinsessen i højen« optræder også motivet med broen, der dømmes (21). Dette eventyr omhandler også brylluppet og foregriber derfor næste afsnit, der skal handle om broens rolle ved bryllupper.

En prinsesse bliver af sin far sat i en jordhøj, fordi han ikke synes om hendes frier. Der sidder hun i syv år, så er hendes ledsagere døde, og maden spist op. Da hun får gravet sig ud, ved hun ikke, hvor hun er; men hun ender med at komme i tjeneste som hønsepige på et kongeslot, hvor prinsen, som er hendes oprindelige frier, netop skal giftes med en, han ikke holder af. På bryllupsdagen viser det sig, at den falske brud er med barn og netop skal føde, så prinsessen må tage hendes plads. På rideturen på vejen til kirke skal de over en bro, som ikke vil ligge stille under et brudetog, hvor den ene er af kongelig æt og den anden ikke. Da siger prinsessen: »Bro bro lig stilla! Två ädla kungsbarn öfver dig rida«. Prinsessen bliver gift med prinsen og til sidst bliver forbytningen redet ud.

I løbet af de syv år i jorden bliver pigen voksen. Jordhøjen symboliserer vel det kvindelige princip »Moder Jord«. Da hun kommer ud, er alt forandret, fordi hun selv er forandret, og hun må prøve at finde tilbage til sit oprindelige landskab og sin frier.

Hun kommer op på slottet og opdager, at det er den forkerte, prinsen skal giftes med. Hun må være prinsessens skyggeside, der for en tid stikker frem. Men da brylluppet skal stå, er det hendes eget jeg, der tager af sted. Havde hun sendt skyggen, som i »Pigens Vadested«, så var det gået galt. Nu kan

hun frejdigt sige til broen om at ligge stille, for det er hende selv, der kommer, og hun er af kongelig æt.

I alle eksempler lykkes det at komme over sandhedsbroen. Det lykkelige udfald skyldes imidlertid ikke, at personerne på forhånd er fejlfri, det skyldes, at de har vidst, at de ville blive udsat for en prøve. De var forberedte og kunne møde prøven i deres rette skikkelse. Broen er således ikke blot en prøve, der skal sortere de falske fra; dens tilstedeværelse er med til at udvikle personerne, så de er i stand til at forbinde fortid med nutid og nutid med fremtid. Sandhedsbroen har en vigtig rolle, idet bevidstheden om, at den eksisterer, får personerne til at handle rigtigt.

De følgende fortællinger om broens rolle ved brylluppet i henholdsvis sagn, eventyr og viser, skal på samme måde advare og forberede de unge mennesker på de farer, der lurar ved en så vigtig begivenhed som giftermålet.

Sagnet om bruden på kirkebroen

Nogle af sagnene om kirkebygning ved Djævelens hjælp skiller sig ud, fordi Djævelen her skal have den første brud, der kører over kirkebroen. Der findes 9 sagn, som alle omhandler den samme kirke, nemlig Borbjerg Kirke ved Holstebro (22). Sagnet fra Borbjerg fortælles således:

»Paa den østre Ende af Borbjerg Kirke er der højt oppe i Gavlen indmuret to store trekantede Sten. De skal angive Højden paa to Kjæmper, der havde paataget sig at opføre Kirken. Men det var et vanskeligt stykke Arbejde, for alt, hvad der blev muret op om Dagen, det blev brækket ned om Natten og ført bort til en Bakke, som hedder Gedebjerg og ligger et lille Stykke øst for. For nu at faa ro til at opføre Kirken paa det Sted, hvor de havde begyndt, maatte de til at gjøre den Akkord med Fanden om ikke at forstyrre dem, da det jo var ham, der var paa Spil. Han skulde saa have Lov til at tage de tre første Brude, der kom over den lille Bro, som findes nede i Lavningen mellem de to Bakker og fører over den Aa, som løber der og nord paa til Søen. Nu blev Kirken færdig, og Sognefolkene var glade. Men da saa en skøn Dag en Brud kom kjørende øst fra for at blive viet i Kirken, da lagde der sig pludselig en tæt Taage over Dalen, og da saa Følget havde naaet Kirken var Bruden forsvunden, for Fanden havde taget hende. Siden den Dag har ingen Brud turdet kjøre over den Bro, og ethvert Brudefølge, der kommer øster fra, kjører helt norden om Søen for at komme vester ind til Kirken, hvilket gjør Vejen en halv Mil længere, og dette sker den Dag i Dag.« (23)

Sagnet er i høj grad et lokalsagn, i næsten alle beretningerne gives der henvisninger til kendte steder. Tang Kristensen har en optegnelse (24), hvor en

meddelelse fra egnen fortæller, at da han i 1833 spurgte, om ingen brud endnu havde dristet sig til at køre over Kirkebakken, fik han det svar, at der endelig for kort siden var en kommen over der; men det var sket af vanvare, fordi brudefolkene var ukendte på egnen. Der skete ikke noget med bruden og »Man har heller ikke hørt noget til at bruden senere er kommen galt af sted«.

Det er kendetegnende for alle sagnene med brude, at det går galt, de bliver faktisk taget af Djævelen. Disse sagn har mange træk fælles med sagnene om djævlbroer bortset fra, at dér kunne man redde sig ud af faren ved at narre Djævelen. Brudene er imidlertid i forvejen udsatte for fare, fordi de er i en overgangssituation, derfor er de lette ofre for Djævelens onde greb. Det er på vejen til kirken, at brudene bliver røvet, altså på vej fra deres hjem til den kirkelige vielse.

Idet bruden forlader sine forældres hjem, starter det ritual, der skal ændre hendes status fra ugift til gift. Når hun kører over Kirkebakken, er hun lige netop midt i bryllupsritualet, og hun er på en måde hedning, fordi forbindelsen ikke har fået en kirkelig velsignelse. Hun befinder sig i et ingenmandsland, hun tilhører ikke sine forældre og heller ikke brudgommen, hun er helt overladt til de dæmoniske kræfter. Turen over broen forstærker hendes udsatte position, idet broen også symboliserer et ingenmandsland.

Det er ikke en trolde, der tager hende, det er den Slemme selv. En trolde kunne være et billede af brudens far, og han vil kunne bekæmpes, som man ser det i eventyrene. Men her er det netop noget, som ikke kan bekæmpes, der tager bruden; alle beretningerne lægger vægt på, at folk er helt handlingslammede.

Det er kun i den citerede beretning, at det er kæmper, der laver aftalen med Djævelen, ellers er det præsten eller »man« eller »de«, hvilket må hentyde til de lokale folk. Det er altså folk, hvis døtre skal giftes i kirken, der laver aftaler og dermed udsætter disse for en frygtelig skæbne.

Den eneste forklaring jeg kan finde på sagnet er, at det skal virke afskrækkende, det skal forhindre brude i at køre over bækken. Fra de mange sagn om bjergtagne brude ved man, at brude er særligt udsatte. Man ved også, at det er farligt at passere en bro; der knyttes mange dæmoner til sådan et sted, og man har villet undgå at udsætte brude, der skulle til Borbjerg Kirke for en sådan fare. Derfor er det heller ikke en trolde, som jo kan bekæmpes, der optræder som bruderøver, det er Fanden selv, og ham undslipper ingen.

Af optegnelserne får man det indtryk, at det har været en fast overbevisning blandt folk i Borbjerg – helt op til 1830'erne, at man ikke skulle køre en brud over Kirkebakken. Det må betyde, at der har været »nogen«, der har været klar over faren ved at køre en brud over en bro og derfor har holdt fast i det sagn, som skulle forklare hvorfor. Når man har læst beskrivelsen af,

hvordan den første brud forsvinder i tågen, så vil man heller ikke være tilbøjelig til at udsætte andre for den samme skæbne. Det er et sagn, der har opfyldt sit formål.

Bryllup og eventyrbroer

I trylleeventyrene kan broerne have egenskaber, som ligger sagnenes forestillinger fjernt. Det er ikke naturens uhygge, der omgiver dem, men en mere overordnet uberegnelighed.

I »Den fortryllede prinsesse« skal helten skaffe forskellige ting til veje for at løse prinsessen af troldens fortryllelse, og den ene ting er en spole af guld. Før helten når frem til prinsessen, skal han betvinge tre hekse og krydse en flod. Han bruger spolen til at danne en bro ved at kaste den frem og tilbage over floden. Da han selv er løbet over broen, når han at trække den til sig, så heksene ikke kan komme efter ham. Eventyrtolkeren von Frantz mener, at »Denne guldtråd er en hemmelig forbindelse til den dybere mening, der findes i det ubevidste. Den er det usynlige bånd, som kæder tingene sammen ... På et farligt stadium holder spolen balancen mellem den uvisse nutid og den umiddelbare fremtid, indtil broen er stabil nok.« Først når broen er stabil nok, kan han gå over, dvs. ændre sin indstilling og dermed blive klar til brylluppet med prinsessen (25).

I et andet eventyr med kvindelig hovedperson »Min hjærtens Ven« (26) får pigen også hjælp til at komme over broen. Pigen skal hente et brudesmykke i Hekkenfeld og får blandt andet en pind, som hun skal lægge over en bro, »For ellers vil den synke med dig, når du er på tilbagevejen«. Hun lægger pinden på broen og kommer uskadt over, hvorved hun danner forbindelse til det dæmoniske i Hekkenfeld. På tilbagevejen bliver hun forfulgt af en kælling, og da de når til broen, råber kællingen: »Synk med hende, lille Bro, så er du flink«. »Nej, sagde fjælene i Broen, hun har givet os Klædning, hende vil vi ikke synke med«. Pigen har altså sikret sit tilbagetog fra dæmonerne, og derfor »Kunde den gamle Kjælling ingen Færd få på Pigen«.

Broen er her en forbindelse til en underverden, som pigen får kontakt med, men som hun lærer, at det er vigtigt at kunne forlade igen. Hun er blevet styrket ved besøget, idet hun har fået fat i brudesmykket, og er først nu klar til at blive gift.

I eventyret »Tvillingebrødrene« er det først efter, at dragen er bekæmpet og den ene broder gift med prinsessen, at broen dukker op (27). Helten går nede ved stranden på det sted, hvor han bekæmpede dragen, og her møder han en gammel kælling – dragens mor. Hun lokker ham med sig ud til sin ø og får ham til at gentage: »Bro æfor og brist æbag«, så kan de gå tørskoede igennem vandet. På den måde får kællingen ham til at glemme vejen tilbage

og derved får hun magt over ham. Han løses, da broderen kommer og siger: »Bro æfor og hold fast æbag!«, for han kunne nok forstå, at der var noget lumskeri ved den gamle kælling. Han ved, ligesom pigen i det foregående eventyr, at det er vigtigt at holde forbindelsen både fremad og tilbage (28).

I eventyret »De frelste Prinsesser« (29) skal tre soldater frelse tre prinsesser, som er spærret inde på et slot. Soldaterne skal sidde på slottet et år og tre dage; men de opgiver midtvejs og stikker af. Mellem slottet og omverdenen går en stor bro, og den bryder sammen efter soldaterne med et stort ralbald. Senere, da de vender tilbage, er broen blevet hel igen. Kun den ene af soldaterne klarer nu opgaven og frelser alle prinsesserne. Da de rømmer slottet og skal over broen, bryder den sammen så tidligt, at soldatens prinsesse falder ned i vandet; men han trak hende op og de levede lykkeligt...

Broen forbinder her mændenes verden med kvindernes, eller måske snarere manden med hans kvindelige side. I eventyret har mændene ikke tålmodighed til at lære kvindesiden at kende, og derfor stikker de af. I det samme springer broen i luften som et symbol på, at forbindelsen er afbrudt. De mister kontakten med det kvindelige, og derfor klarer de sig ikke. Da de vender tilbage, fordi de har fundet ud af, at det er den eneste måde, de kan klare sig på, er broen helet igen. Så længe de har kontakt med den kvindelige side, bevares forbindelsen til den mandlige; men det modsatte gælder ikke.

Da soldaten og prinsesserne flygter fra slottet, styrter broen igen sammen, og soldatens prinsesse falder i vandet. Hun er som vordende brud mere udsat end de andre, og for hende er overgangen til den mandlige side særligt skæbnesvanger. Som i »Harpens Kraft« får helten hende trukket op, og det mandlige og det kvindelige forenes ved brylluppet.

Broer, brude og folkeviser

I flere folkeviser optræder broen netop i forbindelse med brylluppet, og det er klart, at broen har en dyb betydning som symbolsk overgang.

I de vers fra »Harpens Kraft«, som indleder denne artikel, er bruden midt i overgangen (30). Forhistorien er, at hun sidder og spiller guldtafl med sin fæstemand, og han undrer sig over, at hun græder: om det er fordi, hun har noget at udsætte på ham; men hun fastslår, at det ikke er ham, der er noget galt med »Det er og med min vilje, jeg er blevet eders mø«. Det hun frygter, er noget langt mere u håndgribeligt:

»Ieg græder mere for Bro hin Blide
som ieg skall over ride.
Ieg græder mere for Blide Bro
der druknede mine Systre tho.« (opskrift B)

Hendes fæstemand lader sig berolige af dette overskuelige problem og lover at beskytte hende med 12 eller 100 svende og endda i nogle afskrifter at bygge broen bredere. Trods dette skrider hesten alligevel, og jomfruen falder i vandet, hvor trolde tager hende. Hr. Villemand er dog ikke handlingslammet, han lader hente sin harpe og spiller jomfruen ud af troldeklør sammen med hendes to søstre, der også faldt i vandet på deres bryllupsdag.

Broen er her et symbol på overgangen fra ugift til gift, og visen bekræfter, at det er en farlig situation. Jomfruen er godt klar over det, hun har sine to søstre som afskrækkende eksempel. Da det netop drejer sig om søstre, er trolde sandsynligvis et symbol på deres far. I en norsk variation af visen er det endda faderen, der udsiger forbandelsen over hende: »Stolt Gudmund til festarmann du aldrig få, för skal på havsens botten rotne dit hår« (31). Hvad der sker i situationen er vanskeligere at tolke. Freudianerne ville måske mene, at pigerne har haft et incestuøst forhold til deres far (32). En jungiansk tolkning ville sige, at hun overvældes af et negativt billede af fararketypen, hvilket måske udtrykker en frygt for at den tilkommende skal besidde de samme negative træk. Under alle omstændigheder er løsrivelsesprocessen smertefuld.

Det er ikke umiddelbart fæstemanden, hun ængstes for, og han viser sig da også i stand til at redde hende ud af troldeklør; men i selve overgangssituationen er hun alene, på trods af de mange svende. Det er uundgåeligt, at hun falder i vandet, hun er nødt til at konfronteres med sit inderste, før hun kan indgå forbindelsen med manden. Som Villy Sørensen skriver: »I forlovelsessituationen ønsker mennesket at give sig hen og ængstes dog – for at miste sig selv« (33).

I opskrift A ender Hr. Villemand med at tage jomfruen op på sin hest. Som Villy Sørensen bemærker, burde han have gjort det med det samme; men det var han netop ikke i stand til, han skulle bekæmpe trolde i pigen, før han selv kunne overgive sig. I vore dage bærer manden bruden over dørtærskelen som et symbol på, at han hjælper hende over den vanskelige overgang.

I enhver overgangssituation konfronteres man med dæmonen, og der er to mulige udfald: sejr over dæmonen eller undergang. I eventyrene ender det altid med sejr, her kommer helten eller heltinden styrket ud af konfrontationen; men det er også jordiske væsener, de møder. I sagnene ender det ofte med undergang, fordi mødet med dæmonerne er skæbnebestemt og undergangen uundgåelig. Det samme gælder i flere af folkeviserne, bl. a. »Germand Gladensvend«, som Villy Sørensen også behandler (34).

I visen »Hr. Bøsmere i Elverhjem« ses, på visse punkter, en kønsmæssig omvendelse af Harpens Kraft, men med ulykkelig udgang (35). Her er det en Havfrue, der er den aktive part, hun ønsker at gå til Hr. Boldering, hvad

hun gør, klæder sig af og springer i sengen til ham. Hun tilsiger ham at møde hende dagen efter, han sadler sin ganger med guldsadel og rider af, men:

»Der han kom på Havsbredens Bro,
da snubler hans Graaganger paa fire Guldsko.

Fire Guldsko og to og tred've Guldsøm
Hr. Boldering faldt ned for striden Strøm.«

Hans fald beskrives altså nøjagtigt som jomfruens i Harpens Kraft. Her er dog for alvor tale om en undergang, for Havfruen byder ham på vin, så han glemmer sin fæstemø og dermed er i Havfruens magt.

Hr. Boldering er også i en forlovelsessituation og derfor udsat, han drømmer om natten om den dejligste havfrue, og for at understrege det seksuelle i forbindelsen lader visen ham »falde i Havfruens Skjød«. Han møder i drømme en kvinde (-lighed) som hans fæstemø ikke kan leve op til. Derfor glemmer han hende. Visen har en ulykkelig udgang for hans fæstemø og forældre, hvad der udtrykkes i en senere udgave (36); men Hr. Boldering selv er tilfreds: »I havet har jeg min kjær Fæstemø, med hende saa agter jeg at leve og dø« – om det er en indre eller en ydre kvinde, han har kontakt med, er ikke godt at vide. Visen udtrykker ganske sikkert den fornemmelse, nogle jomfruer har haft af deres ægtemænds inderste: at der altid er et uopnåeligt kvindeideal at leve op til.

I »Agnete og Havmanden« ses, på visse punkter, en kønsmæssig omvendt af Hr. Bøsmere i Elverhjem (37). Visen begynder i næsten alle variationer: »Agnete hun ganger på Højelands Bro, da kom der en Havmand fra Bunden op«. Han frier til hende, og hun tager med ham ned på havsens bund. Her lever hun i otte år og får syv børn. En dag hører hun kirkeklokken og beder om lov til at komme op i kirken, hvor hun møder sin mor. Havmanden følger efter hende og beder hende så mindeligt at følge med tilbage til havet, hvad hun afslår. Herefter må Havmanden tage alene tilbage, mens Agnete hånende ler ad ham.

Agnete-visen er en af de mest kendte og mest omdiskuterede af folkeviserne. Dette på trods af at den tilsyneladende er noget yngre end de fleste viser, og til forskel fra disse skrevet til papiret og kun mundtligt overleveret efter flyveblade (38). Både Piø og Meisling mener, at visen er digtet over gamle viser og tro, som en »ironisk« efterligning. Når visen virker ironisk, er det fordi personerne handler modsat de »rigtige« folkeviser: Havmanden er uden svig og handler omsorgsfuldt (39), og pigen handler selvstændigt, hvad folkevisernes kvinder ellers ikke gør (40).

Jeg opfatter visen som en beskrivelse af en ung pige, der kaster sig ud i et

ægteskab uden overvejelser over, hvad hun vil. Agnete går helt frivilligt og ganske alene ud på broen og tager uden overvejelser med Havmanden. Han forhindrer hende i at have kontakt med nogen uden for hans verden: »han stopped hendes øren, han stopped hendes mund, så tog han hende til havsens bund«. Hun lever i 8 år under vandet og føder 7 sønner. Vandet kan symbolisere, at Agnete, i de år hun føder børn, lever i en anden verden, hun tilsidesætter i den tid sine bevidste tanker og følelser. I alle versionerne er det 7 sønner, hun får, hvilket betyder, at hun er alene kvinde på havsens bund omgivet af det maskuline.

Efter de 8 år hører hun pludselig kirkeklokkerne, hendes bevidsthed dukker op til overfladen, og hun opdager, at der er noget hun har glemt – er gået glip af. Hun møder sin moder i kirken og moderen spørger, hvad hun har fået »for æren din«, og Agnete opremser guldbånd, guldkniv, guldspænder, gulddharpe – alt sammen ting, der både reelt og symbolsk indeholder stor værdi, hun har altså fået ting af værdi, men mangler alligevel noget. Da det er kirken, hun går ind i, må man tro, det er et åndeligt liv, hun vil hengive sig til; men visen giver ikke indtryk af, at dette er et positivt valg. Det eneste, der er klart, er, at hun forlader både mand og børn, og kun har en hånende latter tilovers for dem (41).

Når visen er så omdiskuteret, er det sikkert fordi, den ikke efterlader noget, der gør os i stand til at »forstå« Agnetes handlinger. Det usædvanlige ved visen er, at ingen af parterne viser dybere følelser. Hovedtemaet i folkeviserne er ofte ulykkelig kærlighed, og i de fleste ligger sympatien klart hos den ene part. I denne må sympatien ligge hos begge, for ingen elsker mere end den anden, og ingen handler imod moralen. Man forstår godt, at Agnete »så hjærtelig lo«, da hun endelig får kraft til at give Havmanden Fanden (42), og man føler med Havmandens savn, da han må tage alene tilbage til havsens bund.

Netop fordi visen er så »uforståelig«, har forskellige sangere forsøgt at ændre på den ved at give den en lykkelig slutning; men, som Piø bemærker, virker det underligt påklistret. Når visen har været så brugt, er det fordi, den rører ved noget meget menneskeligt. Jeg kan ikke se noget »komisk« ved den, som Piø hævder. Tværtimod viser den en håbløs situation mellem to ægtefæller, som ikke kan løses, uden at mindst den ene bliver ulykkelig. Det er den tilfældige og tilsyneladende følelsesforladte måde, begge handler på, der taler til fantasien og giver mulighed for tolkninger.

Folkeviserne kan – ligesom eventyrene – tolkes som kunstneriske udtryk for de helt jordnære problemer i forholdet mellem mand og kvinde; men disse prosaiske tolkninger lykkes først, hvis man også ser viserne som udtryk for de dybere, erkendelsesmæssige problemer, der følger med tilknytningen til det modsatte køn.

Lig over bro

Ved menneskets sidste overgang – fra livet til døden – har broen også betydning. Men her er betydningen forskellig for den døde og for de efterladte.

I de forestillinger, som udtrykkes i Danske Sagn, er sjælen farlig for de levende, og man skal sørge for, at den bliver ordentligt begravet sammen med liget. I flere grave både fra oldtid og nyere tid er den døde blevet dækket af store sten, eller der er stukket pæle igennem liget. Alt sammen for at forhindre den døde i at gå igen. Også for den døde selv var det afgørende, at han blev sikret mod at gå igen, da det var en uendelig trist skæbne.

Når folk eller køretøjer bliver holdt tilbage ved broer, er det gerne døde sjæle, der er skyldige. Man løser dem ved at nævne Guds navn; men det er kun få, der tør møde genfærdene. I sagnet om »Spøgelset ved Ginding Bro« er det en fremmed, der lader hånt om de lokales advarsler, han kører over broen og møder spøgelset. Ved at nævne Vorherres navn skaber han det frygtede genfærd om til en sølle skikkelse, der er træt af at gå der ved broen. Oveni bliver manden vist hen til en høj, hvor der ligger en skat »og siden var der ingen ting at mærke ved den bro« (43). Her er det mødet med en kollektiv dæmon, der beriger den angstfri fremmede.

Men de dødes sjæle kunne være ubehagelige for dem, der ikke turde se dem i øjnene, og her var broerne særligt farlige steder, hvor genfærdene færdedes i stort tal. Når man byggede en bro, var det ikke blot menneskene, men også dæmonerne, der kunne komme over, for vandets grænsemagt blev brudt. Man kunne afværge dæmonerne ved at spytte i vandet eller ved at bede Fadervor, mens man gik over (44). Fik man en dæmon med over broen, forblev man i dens vold. For ikke at få den dødes sjæl med over vandet, så gik ligtog nogle steder gennem vandet istedet for over broen for at forhindre sjælen i at gå igen (45).

Disse foranstaltninger kendes fra tyske kilder, fra Danmark kendes kun følgende beretning:

»Sagnet vedligeholder sig endnu i Borbjerg med hensyn til farten over Kirkebækken, og jeg véd, at enkelte før deres død har taget løfte af deres efterlevende om ej at føre deres lig over denne bæk til kirkegården. Dog er der i de sidste åringer ført enkelte lig af børn og andre, som ej brød sig derom, derover, og intet uheld er mødt derved.« (46)

Det »uheld«, der tales om, er nok, at man ikke får sjælen med over broen.

Det er vanskeligt at sige, om det er den samme opfattelse, der ligger bag; men Feilberg har en notits om at »Bro, hvorover ligtog eller brudefolk har passeret, har magiske kræfter« og en anden, der siger: »mod kighoste virker

Vejen til Hel. Midgun vogter broen der fører over Gjølåen i de øde, sumpede egne. De nedbøjede skikkelser svarer til den tristhed, der venter dem i dødsriget. (Louis Moe, 1928).

melgrød kogt på en bro, hvorover ligtog har passeret« (47). Under alle omstændigheder antyder disse, at det ikke er almindeligt, at ligtog passerer broer, og det kan netop skyldes angst for, at den døde skulle gå igen.

Broen til det hinsides

Forestillingen om at sjælen efter døden skal vandre en lang og tornefyldt vej og som det sidste passere over et sund eller en flod, findes i flere arkaiske religioner. I de ældste kulturer er det færgemanden, der sørger for farten over vandet, først da de første broer rejses i 7. århundrede f. Kr. kommer broen ind i billedet (48).

Broen til det Hinsides er det mest håndgribelige udtryk for grænsen mellem de levende og de døde, mellem Himmelland og Helvede. I næsten alle middelalderlige kilder henviser broen til den »Svære Overgang« til det hinsides. Overgangen er svær fordi broen, der fører til Gud, er omgivet af djævlene. I mange af beskrivelserne indgår, at sondringen mellem gode og onde netop foregår på broen. For de onde bliver broen smal, og de styrter i vandet, for de gode udvides broen, så de kommer uskadede over.

I den nordiske mytologi findes også forestillinger om vejen til den anden verden, disse er i høj grad farvet af de idealer, mytologien iøvrigt udtrykker. Regnbuebroen Bifrost er gudernes forbindelse til menneskenes verden i Midgård:

»Og fra himmel til jord byggede de broen Bifrost, den skælvende vej. Menneskene kan se dens strålende farver og kalder den regnbue, men den er meget stærkere, end man skulle tro, og styrter ikke sammen, før verden går under« (49).

»I dette bulder revner himlen, og nu rider Muspellsønnerne frem ... Men når de rider over Bifrost, bryder broen sammen under dem« (50).

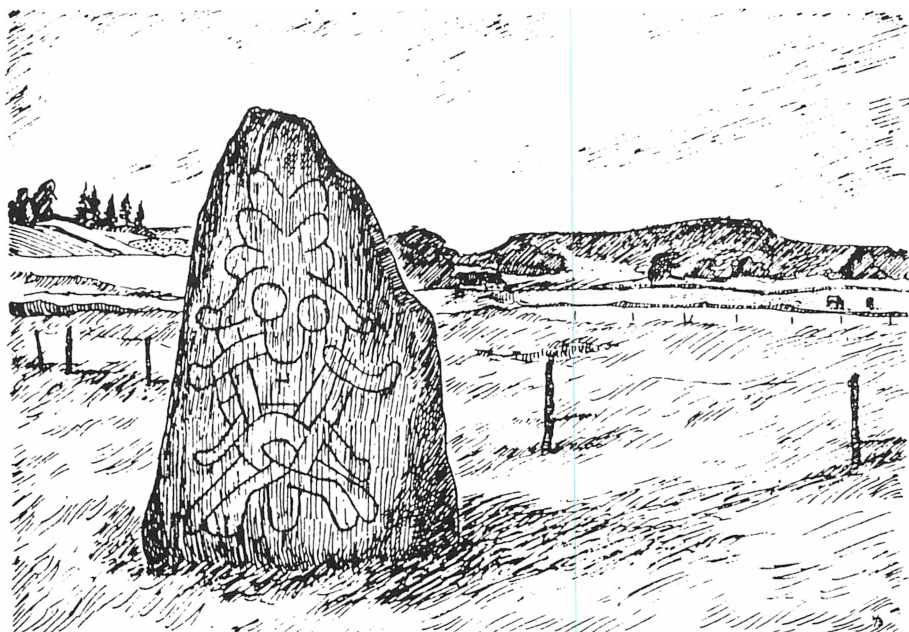
Bifrost er forbindelsen mellem to forskellige verdener, en højere gudelig og en lavere menneskelig; men det er kun guderne, der kan bruge broen, menneskene kan ikke gå ad den og dermed opnå højere erkendelse. Når verden (: Asatroen) går under, bryder Bifrost sammen under det onde, og dermed er gudernes forbindelse til menneskene brudt.

Gjallarbroen er broen til dødsriget, den er bygget af guderne og fører over Gjølåen til Hel; Midgun hedder den mø, der bevogter broen. Denne bro er bred og beslået med guld, her bliver der ikke sondret mellem gode og onde, men levende kan ikke gå over broen.

Der er altså i Asatroen en grundlæggende tro på direkte forbindelser mellem de forskellige verdener: menneskenes, gudernes og de dødes; men det var ikke menneskene forundt at bruge broerne, Bifrost var for Guderne og Gjallarbroen for de dødes sjæle. Det vigtige ved broerne er, at de danner et billede af en verden, der er bundet sammen: gudernes verden svæver ikke et ukendt sted i himmelrummet, og der er en håndgribelig forbindelse mellem de levendes og de dødes rige.

At bygge bro for sin sjæl

I forestillingen om, at den døde havde en lang og besværlig vej at tilbagelægge efter døden, mødtes den nordiske hedendom med kristendommen. Broen som den sidste og farligste hindring findes stærkt betonet i begge religioner. Det er værd at bemærke, at bygningen af broer i Norden begyndte

Ved mange af vikingetidens overgange er fundet maskesten som denne fra Sjellebro. Om det er en gud eller mand ved man ikke; men sagnet om Åmanden kendes helt tilbage fra 1200-tallet, så måske er det ham? (Tegning af Hans Dahl, fra Skalk nr. 4, 1957).

omtrent samtidig med, at kristendommen bredtes over landene, og de tidligste kirker blev bygget, nemlig i slutningen af Harald Blåtands regerings-tid i årtierne før år 1000 (51). Og netop byggeriet af broerne har været så nyt og betydningsfuldt, at det er blevet omtalt på talrige runesten.

Ordlyden på runestenene godtgør, at de er blevet rejst for afdøde. Hadelandsstenen er typisk, dels fordi den er rejst af en kvinde, og dels fordi den antyder, at broen er bygget til en afdød:

»Gunnvor, Thydriks datter, gjorde denne bro til minde om Astrid, sin datter. Hun var den dygtigste mø i Hadeland.«

Andre runesten siger det endnu tydeligere:

»Østman, Gudfasts søn, lod rejse denne sten og gøre denne bro, og han lod Jämtland kristne. Asbjörn gjorde broen. Tryn og Sten ristede disse runer« (52).

Runestenene hører altså til i den tidligste kristne tid og hænger sammen med kristningen af landene. Broerne har derfor nok tjent mere end ét

formål. Tænker man på den afdødes vandring gennem vildmark og over stride floder, kan man godt forestille sig de efterladtes trang til at gøre vejen lettere for de døde, og hvorfor ikke gøre det ved en håndgribelig handling som at bygge en bro over den nærliggende å.

Men samtidig har broerne haft et mere jordnært formål, nemlig det at sikre missionærerne fremkommelige veje. Kirken har bogstaveligt talt måttet rydde sig vej fra bygd til bygd og havde derfor behov for velfungerende veje og broer. Kirken har også på det tidlige tidspunkt haft interesse i håndgribelige og iøjnefaldende resultater af deres mission, og på den måde tjente broerne altså to formål. Det er interessant, at der efter denne korte periode med brobyggeri gik flere hundrede år, hvor der ikke blev bygget broer i Norden. Først i 1700-tallet byggedes atter broer – og da både af træ og solide sten.

At skikken at bygge bro for en afdød bliver så udbredt på forbavsende kort tid viser, at der må have været en samstemmende opfattelse i kirkens og de nyomvendtes syn på visse sider af livet efter døden. I det norske »Draumkvedet«, der dateres til 13.-14. århundrede, optræder Gjallarbroen som sjælebro, og vi har her et fint udtryk for, hvordan kristendommens idealer er blevet vævet sammen med forestillinger fra den gamle asatro:

»... Tre ting er på Gjallarbro, de er både vrede og vilde.
Hunden bider og ormen stikker og studen står og stanger.
Ingen slipper over Gjallarbro, som fælder dommene vrangte.

... Salig er den der på denne jord giver fattige ko
han skal ikke vakle og svimle på høje Gjallarbro.
Salig er den der på denne jord giver fattige brød
han skal ikke ræddes på sin vej ved at høre hunden gø.« (53)

Gjallarbroen er blevet brugt som symbol på vejen til dødsriget langt op i tiden. På Island leger børnene en leg, der hedder »At gange ad Helgebru«, hvor man skal hoppe fra sten til sten i mosen, et billede på at »vakle og svimle på høje Gjallarbro«. I en lille vise, som Sv. Grundtvig noget usikkert daterer til det 12. århundrede, optræder Gjallarbroen også (54). Hr. Peder spørger Liden Kirsten om hun vil »være allerkiærste min?« Og Kirsten svarer:

Gierne vil ieg trolove dig,
vesste ieg, du ville ike svige mig.
Svige hannom Christ hin rige
hinanden agter att svige!
Svige hannom Christ over Gielle-broe,
hinanden agter at svige i Thro!«

Her er Gjallarbroen blevet et symbol på de kristnes vej til dødsriget, og det er på den, der sondres mellem de troende og dem, der »svige Christ«.

Broen som grænse og forbindelse

I vore dage opfattes broen som symbol på forbindelse snarere end på forhindring. Vi taler om at »bygge broer« mellem opfattelser og opfatter rejser over broer som mindre farlige end rejser på vandet.

Mange steder forbinder broer forskellige lande, og flere gange i historien er der blevet sluttet fred på broer, hvorved de er kommet til at stå som symbol på den genoprettede forbindelse mellem landene.

En egns natur påvirker naturligt nok opfattelsen af naturens elementer. Hos folkeslag, som lever i tættere kontakt med naturen end vi gør det, opfattes vandet ikke som farligt, men som livgivende. Her bygger man ikke broer, men vader igennem vandet og holder dermed kontakten vedlige.

I vore egne af verden er vandløbene oftest fredelige; til gengæld er deres omgivelser sumpede, øde mose- og engstrækninger, hvor dis og tåge bidrager til uhyggen og uberegneligheden. Vandløb er ofte sognegrænser og områderne omkring dem en slags neutralt land. I sådanne områder hersker særlige magiske forhold, og det kan måske forklare de mange sagn om faren ved at rejse.

I de sydligere lande findes vandløbene i bjergrige egne, hvor der må bygges store solide stenbroer for at gøre det muligt at passere. Ofrene passer til bygningernes storhed, og sagnene herfra fortæller, at man må mure levende mennesker inde i bropillerne for at få lov til at bygge for trolden (55).

Egnene i det tidligere Jugoslavien er kendt for de mange og meget smukke stenbroer over bjergfloderne. Det er, som om de mange broer hænger sammen med de mange folkeslag. Tidligere har broerne symboliseret forbindelsen mellem folkene, nu sprænges de i luften for at forhindre samfærdselen.

Broen er således et flertydigt symbol, den har både livgivende og ødelæggende egenskaber, den kan forbinde, men også gøre færdselen farlig. Folkedigtningen viser, at det er menneskenes parathed, der bestemmer, om broen skal være en overgang, eller om den skal føre til undergang.

Noter:

1 Danmarks gamle Folkeviser (herefter forkortet: DgF) nr. 40, opskrift E. 2 Bettelheim: »The Uses of Enchantment« udkom på engelsk i 1975. Første del udkom på dansk i 1991. 3 Den eneste af von Franz' bøger, der er oversat til dansk, er en række forelæsninger, udgivet under titlen: Eventyrfortolkning, 1989. 4 Se litteraturlisten. 5 Citeret fra Holbek 1987 s. 435. Det var Bengt Holbek, der lærte mig det vigtigste om eventyr. Han var klar over, at man måtte tage udgangspunkt i fortællernes og lytternes situation, når man tolkede eventyrene. Derfor var hans tolkninger altid så menneskelige. 6 Se van Gennep, 1972. 7 Jochum Stat-

tin har forsket i de svenske sagn om vandvæsener, hans bog om sagnene har titel efter det kendteste: »Näcken«. 8 Holbek og Piø mener, at der er tale om den samme skikkelse: »Nøkken kaldes Åmand i dansk tradition (s. 89). Sagn om Nøkken findes i: Danske sagn N. R. Bd. II, nr. 42, 53 og 31. Sagnene om Åmanden findes i Danske Sagn bd. II nr. 71-96. 9 For eksempel Mircea Eliade s. 190. 10 Holbek 1987 s. 438. 11 E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder 4, 1880, nr. 417. AT nr. 1191. 12 E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder 8, 1886, nr. 524. AT nr. 500. 13 Boberg, 1955. 14 De to nævnt tidligere samt J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn bd. II, 1843 s. 78. 15 Trolde bygger dæmninger: Danske Sagn bd. III, nr. 230-269. 16 Schmidt, 1948 s. 89. 17 AT nr. 122E. 18 AT nr. 428. 19 E. T. Kristensen: Fra Mindebo, 1898 s. 95. 20 Dette sagn er fra J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn bd. II, 1843 s. 17. Sagnet om Pigens Vadested findes også i Danske Sagn N. R. bd. II nr. 158-60. Nyere optegnelser på Dansk Folkemindesamling. 21 Prinsessen i Højen findes i E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder 5, 1881 s. 62. Prinsässan i jordkulan i August Bondesen: Historiegubbar på Dal, 1886, s. 22. Eventyrtypen har AT nr. 870. 22 Det nævnes, at det samme sagn kendes fra Haderup Kirke i nærheden; men dette sagn er jeg ikke stødt på. 23 Danske Sagn, Ny Række III, nr. 102. 24 Denne version af sagnet er udgivet i Danske Sagn I, nr. 867. Øvrige versioner findes i: Danske Sagn I nr. 863-65; Danske Sagn III nr. 912; Danske Sagn N. R. III nr. 102; J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II, 1843, s. 175. 25 von Franz's. 137. AT nr. 507A. 26 E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder 7, 1884, s. 324. AT nr. 428. 27 E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder 7, 1884, s. 113. AT nr. 303. 28 I en anden version af eventyret, som Holbek tolker, sejler de over vandet, og da skal han sige: »Mørk æfor og lyst æbag, så ved vi ikke, hvor vi er«. (Holbek 1989a, s. 125). Holbek mener, at kællingen, som får den første bror til at anvende den livgivende formel: »Lyst æfor og mørkt æbag«, får magt over ham ved at få ham til at glemme sin fremtid og kun se tilbage. Det er først, da den anden bror vender formlen rigtigt, at han er løst: Hvad der ligger tilbage i tiden, må glemmes, lades i mørke, mens fremtiden skal belyses. (Holbek 1989b s. 74). Endnu en udgave af eventyret findes i Svend Grundtvig: Danske Folkeeventyr bd. I, 1876, s. 104. 29 E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder 5, 1881, s. 321. AT nr. 401A. 30 Harpens Kraft: DgF nr. 40, bd. II s. 63f. 31 DgF bd. I, s. 64. 32 Se bl. a. Holbek 1989b. 33 Sørensen s. 168. 34 Germand Gladensvend: DgF nr. 33, bd. II. Villy Sørensen omtaler visen s. 168; da der ikke optræder en bro, vil jeg ikke komme nærmere ind på den her. 35 Hr. Bøsmers i Elverhjem: DgF nr. 45, bd. II s. 402f og bd. IV s. 823. 36 Ifølge Piø 1985 s. 175, opskrift A i DgF I. 37 Agnete og Havmanden: DgF nr. 38, bd. II s. 48 og bd. X s. 523. Piø gennemgår de forskellige varianter af visen i 1970 s. 36f. 38 Jeg har især benyttet mig af flyvebladsvarianterne A og D, som både Piø og Meisling anser for de oprindeligste. De forskellige tolkninger af visen gennemgås og diskuteres grundigt af Meisling, 1988. 39 Piø 1970 s. 36. 40 Meisling mener, at det må være en kvinde, der har skrevet visen, netop fordi den giver et andet kvindebillede end andre viser. Hvis det er korrekt, vil ironien være møntet på de andre visers opfattelser af kvinder. 41 Andre ser vandet som symbol på det dæmoniske og hendes tilbagevenden til land som en tilbagevenden til et jordisk liv. 42 DgF nr. 38 bind X, Dø. 43 Sagnet fra Ginding findes i E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder bd. 3, 1876 nr. 135. 44 Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens (HDA): Fliessendes Wasser. 45 HDA: Brücke. 46 Danske Sagn I nr. 866. 47 Feilbergs utrykte ordbog nr. 5476. Dansk Folkemindesamling. 48 Den østrigske forsker Peter Dinzlbacher har undersøgt middelalderens beskrivelser af broen til det hinsides. Han betragter brotemaet som et vandremotiv. Til grund for motivet ligger flere uafhængige psykisk-religiøse erfaringer. Næsten alle beskrivelser af broen til det hinsides udtrykkes som visioner, hvilket skyldes, at motivet med »den svære overgang« synes at være en angsterfaring, der er særlig egnet til at blive udtrykt i en vision (s. 14). 49 Bæksted s. 44. 50 Bæksted s. 192. 51 Roesdal s. 23. 52 Roesdal s. 25f. 53 Citeret fra Moe 1957. 54 Troskabseden, DgF nr. 256, bind V s. 8. Piø kommenterer visens alder 1990 s. 292. 55 Revue des Traditions Populaires IX s. 522. Desuden fortæller den jugoslaviske forfatter Ivo Andrić om broer med indemurede mennesker i bogen: »Broen over Drinak«, udkommet på Grafisk Forlag i 1962.

Litteratur:

- Arndal, Vibeke: Heksen i håret. Kvindelig personlighedudvikling i eventyr. Lindhardt og Ringhof 1985.
- Eventyr-Energi. En bog om selvudvikling. Lindhardt og Ringhof 1990.
- Bettelheim, Bruno: Eventyrets fortryllelse. Schönberg 1991.
- Boberg, Inger M.: Baumeistersagen. FF Communications nr. 151. Helsinki 1955.
- Bæksted, Anders: Nordens Guder og Helte. Politikens Håndbøger, København, 1978.
- Danske Sagn: Evald Tang Kristensen: Danske sagn som de har lydt i Folkemunde. Bind I-VI, 1892-1901.
- Danske Sagn, N. R.: Johannes Evald Tang Kristensen (ed): Danske Sagn. Ny Række, bind I-VI. 1931-1939.
- DgF: Danmarks Gamle Folkeviser.
- Dinzelbacher, Peter: Die Jenseitsbrücke im Mittelalter. Dissertationen der Universität Wien, 104. Wien, 1973.
- Eliade, Mircea: The Waters and Water Symbolism. i: Patterns in comparative Religion. New York, 1958.
- Feilberg, H. F.: Ordbog over jyske Almuesmål. 1908-1914.
- Franz, Marie-Louise von, 1989: Eventyrfortolkning. En introduktion. Gyldendal, 1989.
- Gennep, Arnold van, 1972: The Rites of Passage. Chicago, 1972.
- HDA: Hans Bächtold-Stäubli (ed): Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens. Berlin-New York 1987.
- Holbek, Bengt 1987: Interpretations of Fairy Tales. FF Communications nr. 239. Helsinki, 1987.
- 1989a: Danske Trylleeventyr. København 1989.
- 1989b: Tolkning af Trylleeventyr. København 1989.
- og Iørn Piø: Fabeldyr og Sagnfolk. Politikens Håndbøger, København 1967, 2. udg. 1979.
- Meisling, Peter: Agnetes latter. En folkevisemonografi. Akademisk forlag, 1987.
- Moe, Motke: Draumkvædet. Dansk oversættelse af Erik Dal. København 1957.
- Piø, Iørn, 1969: Overnaturlige væsner i Nordisk Balladetradition I. i: Danske Studier 1969. København.
- 1970: Overnaturlige væsner i Nordisk Balladetradition II. i: Danske Studier 1970. København.
- 1985: Nye veje til Folkevisen. København, Gyldendal, 1985.
- 1990: Tålmodige kvinder. I: Inte bara visor. Skrifter utgivna av svenskt visarkiv 11, Stockholm 1990.
- Roesdal, Else 1990: At bygge bro – om det ældste brobyggeri. i: Annelise Bistrup. m. fl. (ed): Gulnares Hus, Festskrift til Dronning Margrethe, København 1990.
- Stattin, Jochum, 1984: Näcken. Spelman eller gränsvakt? Stockholm, 1984.
- Sørensen, Villy, 1969: Digtere og Dæmoner. Fortolkninger og vurderinger. København, Gyldendal 1969.

Summary

Transition and transformation. On the bridge as a symbol in folklore

The bridge is a frequently used symbol within the folktradition, be it in legends, folksongs or folktales. The tales involving bridges have two main characteristics of interpretative importance: one that the transition is dangerous, the other that a personal transformation takes place.

Persons about to cross the bridge are often in a phase of transition: children making the transition to adulthood or unweds about to be married. These are difficult transitions in which not

everyone succeeds. The person has, however, reached a higher level of consciousness once the transition is successfully completed.

This transition from one stage of life to another is part of human experience in any society. In order to enable a person to move from one social group to the next all societies have rites of passage symbolizing the transition with accompanying celebrations. The existence of a bridge in a legend or a folktale is a clear indication that the narrator is intent on describing a transition, i. e., to »give an account of the situation« was part of a socialization process.

When building a bridge you interfere with the inherent structure of nature and you disturb natural law and order. In the case of church structures the troll would often interfere with the construction and tear down at night what human beings had built during the day. So the people had to ask the troll for help. But the help was not gratuitous, it required a sacrifice. Quite often they would manage to deceive the troll, but in legends where the troll demands the first bride to cross the church bridge, he inevitably gets the bride.

In several folktales with children who are about to leave home as the main characters, the bridge becomes a symbol of the transition from childhood to the world of the adult. Here it can happen that the child is sinking into the water because it is not ready yet to make the transition into the world of the adults. Bridges may also be »Bridges of Truth« in which case you may fall into the water if you do not speak the truth. Other folktales present the bridge as a link between the past and the future, or between ordinary life and the supernatural. The tales emphasize the importance of maintaining the proper connection.

In the folksong »Harpens Kraft« the young bride is abducted by the troll from the middle of the bridge. But her bridegroom – through the power of his harp – manages to wrench her from the claws of the troll. In this case the troll is really the bride's father and the folksong tells us how important – and difficult – it is to separate oneself from one's childhood when marrying. In several other folksongs the young bride or bridegroom are abducted from the bridge, but generally speaking the ending is not a happy one. The young people are overcome by the demonic forces.

The folksongs and the folktales may be viewed as an artistic expression of the basic problems between the sexes. However, such an interpretation will only prove successful if the songs are also viewed as an expression of the more profound epistemological problems connected to a relationship with the opposite sex.

Many archaic religions, including Norse Mythology, tell of a bridge leading to the realm of the dead. During the period of Early Christianity, Norsemen built bridges to the deceased in order to ease their way to the beyond. Many are the accounts that relate how the distinction between good and evil takes place on precisely this bridge. There is a distinct parallel here to the bridge of truth in the folktales.

Thus, the bridge is a symbol of the transition from one stage of life to another. However, the folklore tradition tells us that the passage may lead to destruction. Only if the person is prepared and acts in the proper manner will the transition succeed.

Juletræet og grundtvigianerne

Af Poul Dam

Anden juledag 1866 skrev Jens Jensen, der var elev på Grundtvigs højskole, som den gang lå på det sted, hvor Haraldsgade nu krydser Lersø Parkalle i København, til sine forældre i Vester Hjermslev (nu Vester Hjermitslev) i Vendsyssel. Rejsen hjem var lang og besværlig, så han var blevet på skolen over julen, men det gav ham også en helt speciel oplevelse:

»Juleaften var vi indbudt til at spise juletræ ved Grundtvig. I har vel næppe set et juletræ. Siden vi kom til Grundtvigs, blev der sjunget nogle salmer, derpå slukkede vi juletræet. Så legede vi et par timer. Siden vi var rejsefærdige, kom Grundtvig ind, gav os alle hånden og ønskede os en glædelig jul. Fruen tog ham ved hånden, det er næppe, han kan gå alene. At se til ligner Grundtvig de gamle, nordiske kæmper. Juledag var jeg i Vartov og hørte Grundtvig.« (1).

Udtrykket »spise juletræ« findes ikke i *Ordbog over det danske sprog* – bortset fra en henvisning til Peter Fabers »siden skal det spises« – men ellers må man fæstne sig ved sætningen: »I har vel næppe set et juletræ«. Det skal nok være rigtigt. Juletræet var ikke rigtig nået ud på landet den gang, slet ikke til Vendsyssel.

Ad hvilke veje blev juletræet folkeeje i den grad, at den danske jul, som Iørn Piø skriver (2), er blevet en juletræsjul? Vel at mærke på den specielt danske måde, at det anses for naturligt, ja uomgængeligt, at der synges salmer ved juletræet? En omtale af juletræet i salmer forekommer vist nok kun i Danmark – bortset fra en enkelt svensk salme fra 1909, men den er også af Jeanne Oterdahl, der havde grundtvigsk prægede højskolekontakter (3).

Det er forfatterens hypotese, at de grundtvigske miljøer (præstegårde, højskoler, friskoler m. m.) spillede en væsentlig rolle i forbindelse med, at juletræet blev accepteret på landet. I det følgende vil der blive givet forskellige bidrag til støtte for denne hypotese, men der er utvivlsomt brug for mere dybtgående undersøgelser. For eksempel er breve og dagbøger fra højskoleelever kun publiceret i begrænset omfang, og det har ikke været overkommeligt at gennemgå det store materiale, der findes i højskolernes årsskrifter.

Juletræets komme

Det er velkendt, at juletræet kom som kulturimport fra Tyskland. Det gælder både Danmark og andre lande. Karakteristisk er det, at Charles Dickens i *The Christmas Tree* (4) omtalte juletræet som »that pretty German toy« – og iøvrigt kun i forbigående fik religiøse associationer i den sammenhæng.

Som skildret mange steder blev de første dokumenterede juletræer i Danmark tændt på herregårde og i borgerlige hjem, der mere eller mindre stærkt var præget af tysk sprog og litteratur – og hvor man f. eks. kunne have læst om juletræet i Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* fra 1774. Men danske digtere tog hurtigt juletræet til sig, og det fik formentlig betydning, at Grundtvig i 1823 satte juletræet ind i en kristelig sammenhæng i sin »Kæmpe-Vise om Julen«: *Der stander et Træ paa Norges Fjeld* (5). Iørn Piø sætter (6) tekstens fremkomst i forbindelse med, at Grundtvig det år kunne fejre sin første rigtige jul med et barn i huset – den ældste søn Johan var født den 14. april 1822 – og det er der meget, der taler for, men det bør også nævnes, at Grundtvig i slutningen af 1822 var vendt tilbage til København (indsat i embedet ved Vor Frelsers Kirke første søndag i advent), og at det netop var under hans fravær fra hovedstaden, at juletræet var slået igenem. Nu – altså i 1823 – var det velkendt i borgerlige kredse i København og også så småt ved at komme ud i de større købstæder – næppe i Præstø, som Grundtvig senest kom fra.

Den lange »kæmpevise«, som Grundtvig senere tog med i sangværket (7), men som aldrig blev anerkendt som en egentlig salme, modstiller det juletræ, man pynter til juleaften, med det sande juletræ fra Bethlehem. Juletræet i stuen accepteres altså, men suppleres også med en formaning om ikke at glemme julens egentlige budskab. Man kan sammenholde dette med den mere perifere omtale af juletræet i *Danne-Virke* i 1817 (8), som hang sammen med et rimbrev til Ingemann, hvori Grundtvig satiriserede over J. L. Heibergs *Julespøg og Nytaarsløjer*. Når han på et sted talte om at »det attende Aarhundrede selv plantede det Juletræ, som nu i det nittende bærer sine sørgelige Frugter, og vil bære dem endnu langt beedskere, dersom det ikke med Rod oprykkes«, er det åbenbart ikke juletræet som konkret jule-skik, det drejer sig om, men hele det attende århundredes indstilling til »sand og levende Christendom«. Seks år senere ville han imidlertid næppe have brugt ordet »juletræ« som symbol på manglende kristendom.

I de følgende år tog Grundtvig – og Ingemann – juletræet til sig. Den førte til to »juletræssalmer«: Grundtvigs *Jule-Aften! Du er skjøn* fra 1838 (9) og Ingemanns *Julen har bragt velsignet Bud* fra 1839 (10). Begge salmer blev kendt i videre kredse gennem brødrene Fengers *Psalmer og Sange til Julen*

fra 1845, der blev meget udbredt, først og fremmest via grundtvigske præster. Ingemanns salme har været med i de officielle salmebøger fra 1855, mens Grundtvigs først kom med i 1873 og gled ud igen i 1953.

Disse salmer legitimerede således juletræet som indslag i en kristen julefest og lettede derved dets accept i vakte, i hvert fald grundtvigske, kredse.

Grundtvigs juletræ

I H. P. B. Barfods *Minder fra gamle grundtvig'ske Hjem* (11) og Holger Begtrup's fortsættelse af serien *Grundtvig'ske Hjem i det 19. Aarhundrede* (12) fortælles der i mange af erindringsskitserne om julen i fortællernes barn-domshjem, i de fleste tilfælde præstegårde. Dateringerne er imidlertid upræcise og beretningerne ikke særlig markante. Det er dog påfaldende, at der hyppigt har været tale om to juletræsfester – en for sognets børn og en anden for familien. Det forudsattes ganske åbenbart, at der ikke var juletræ i andre hjem i sognet. Sognejuletræet var altså ikke et supplement til hjemmets juletræ, men det eneste for alle andre end præstens børn. Modsat en senere tid, hvor foreningsjuletræer og lignende supplerede hjemmets juletræ – og hvor det ofte blev en kamp at få lagt foreningsjuletræet så sent, at familiens juletræ var det første, børnene oplevede.

Der er dog god grund til at citere enkelte beretninger fra den store grundtvigske erindringssamling.

Den første er et minde om et juletræ hos Grundtvig selv, og året var 1832. Marie Blom, der dengang var otte år, fortalte som 64-årig:

»... for at komme tilbage til hin Juleaften, så vød jeg godt, at hele Selskabet i Dagligstuen fik Té og Julekage, der var til Stede i landlig Overflødig-hed, men at Juletræet blev tændt i Sovekammeret. Börnene beundrede, og de store lode som så, men Husfaderen spasede dog venligt, fordi der kun var Lys på den ene side af Træet, den, der vendte mod Publikum, og talte, om jeg ikke husker Fejl, om en Ellepige, der var hul i Ryggen, og Tante Jane [Grundtvigs svigerinde] forsvarede lystigt sit Arrangement ...« (13).

Der var altså ikke mulighed for at danse om træet, men det synes ikke at have været et følt savn.

Hos grundtvigske folketingsmænd

Den anden beretning ligger ca. tredive år senere og er fra et bondehjem, men ikke noget helt almindeligt. Faderen var folketingsmand Jens Jensen i

Trunderup på Fyn, som i perioder var Grundtvigs sidemand i Folketinget. Datteren Sara Højvang fortalte:

»I mange af de Aar, Far var i København som Rigsdagsmand, boede han sammen med N. J. Termansen og Jens Jørgensen, Bjerregaard. De fulgtes stadig ad om Søndagen for at høre Grundtvig i Vartov. ... Mor besøgte tit Far i København, og derved blev hun personlig kendt med Grundtvig og flere af hans Venner. ... Af de Hjem, hvor Far og Mor kom i København, kan nævnes Handskemager N. F. Larsens, Historikeren Frederik Barfods og Politikeren Sofus Høgsbros. ... I disse gode københavnske Hjem saa mine Forældre første gang Juletræer, som dengang endnu var ukendte ude paa Landet. Det interesserede dem meget, og næste Jul fik vi saa ogsaa et Juletræ hjemme. – De havde faaet det ind og pyntet det, uden at vi havde mærket noget dertil ...« (14).

Tidspunktet må have været sidst i 1850erne. Høgsbro kom ganske vist først til København med sin familie i 1862, men juletræshenvisningen kan lige så godt – eller bedre – gå på de to fremtrædende grundtvigianere Larsen og Barfod, som Jens Jensen bevisligt kom hos i 1850erne. Familien i Trunderup hørte til Vilhelm Birkedals menighed i Ryslinge, og efter en anden kilde, som Iørn Piø har benyttet, skulle egnens første juletræ have været et hos Birkedal (15). Det er ikke meget væsentligt, om man støtter sig på den ene eller den anden beretning – det grundtvigske element optræder begge steder – men Sara Højvang fortæller om en ofte upåagtet forbindelse mellem det københavnsk-grundtvigske miljø og landbomiljøerne.

Den allerede nævnte N. J. Termansen hørte også til juletræspionererne. Hans søn skrev:

»Der blev (nemlig) holdt en lille Julefest med Juletræ i mit Barndomshjem, og det var noget enestående der på Egnen i de Tider. Til denne Julefest kom Landsbyens Beboere med deres Börn, og jeg kan også mindes, at Fru Schrøder og Ludvig Schrøder fra Askov med Börn have været til Stede ... Efter at Juletræer bleve mere almindelige på Egnen, havde vi på selve Juleaften et Juletræ for Hjemmet alene.« (16).

Med det forbehold, at fortællerens hukommelse kan have svigtet, så enkelt-heder, der ligger stærkt adskilt i tid, er blevet sammenføjet, må tiden have været 1870erne eller sidst i 1860erne.

I H. F. Feilbergs *Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland* fra 1889 omtales juletræet kun i et tillæg, hvor Feilberg skrev: »Blandt de Skikke, som hører Julen til, er »Juletræet« ikke nævnt, fordi det først i de allersidste Aar synes at være bleven bekjendt og brugt blandt Bønderfolk.« (17). Selv havde han – der var opvokset i Ribe

amt – først set et juletræ, da han kom til København som student i 1849. I værket *Jul* fra 1904 supplerede han bl. a. med den oplysning, at »andre af de gamle her på egnen [dvs. omkring Askov] har først set det på højskolen 1866 eller derefter.« (18).

Juletræet på Askov højskole

Juletræet på Askov højskole er bedre dokumenteret end de fleste, og det skabte en tradition med stor livskraft.

Forstander Ludvig Schrøder var gift med Charlotte, der var født Wagner i et officershjem i Rendsborg. Hendes mor, der også hed Charlotte Wagner, var født Manthey og barnebarn af sognepræsten ved den tyske Sankt Petri Kirke i København, men stammede på mødrene side fra en familie Holten i Helsingør. Moderen, fru Manthey, født Holten, sendte i Julen 1843 sin datter og svigersøn i Rendsborg »rigelige Gaver, hvoraf særlig en Æske med Herligheder til Juletræet frydede os Børn.« (19).

Charlotte Schrøder kendte altså juletræet fra sit barndomshjem og allerede på Rødding Højskole, hvor Charlotte og Ludvig Schrøder blev forstandere i 1862, blev der holdt juletræsfest med deltagelse af eleverne (20).

På Askov synes der i begyndelsen at være holdt tre juletræsfester: Juleaften for alle højskolens folk, herunder de elever, der ikke var rejst hjem til jul, (og det var ret mange, blandt andet nordboer og sønderjyder), anden juledag for alle sognets børn, og endelig for alle eleverne den 13. januar, der fra gammel tid havde været betragtet som afslutningen på julen (som delvis stadig i Sverige). Om børnejuletræet huskede datteren Ingeborg (gift Appel): »Det var det første juletræ, der tændtes i Malt sogn. Men snart blev det indført omkring i hjemmene, og så ændredes børnefesterne på skolen.« (21).

Det første 13. januar-julegilde blev ifølge Konrad Jørgensen afholdt i 1866, og om gildet i 1870 fortalte han – der havde været en af arrangørerne:

»Vi fik udpønset et stort Program i 5 Afdelinger, der forholdsvis godt blev bevaret som en Hemmelighed for de mange forventningsfulde og nysgerrige Elever og Gæster, der ved Aftenstid samledes foran den lukkede Fløjdør til Foredragssalen. Da den endelig aabnedes, og Skaren under Julesalmer drog ind, mødte Synet det prægtige med hundrede Lys og mange nordiske Flag og gyldne Frugter smykkede Juletræ.« (22).

Askovs juletræstradition blev af stor betydning. Der var mange elever, og nogle af disse blev selv højskolefolk og tog enkeltheder med sig til juletræsfesterne på deres egne skoler – selvsagt ikke mindst de skoler, hvor Schrøders og Appels efterkommere havde ledelsen eller var ansat. Gennem

mere end hundrede år har højskoleelever således kunnet opleve et juletræ, der i store træk var pyntet som træet på Askov højskole, og der er sikkert også i mange gamle højskoleelevers hjem bevaret juletræstraditioner, der kan føres tilbage til Askov.

Enkelthederne ses først beskrevet fra 1890'erne, nemlig af Frederik Schrøder, der var født i 1888:

»Julen var hjemlivets straalende højdepunkt. Forberedelserne begyndte i god tid. Et par aftener om ugen samlede mor pigerne om det store bord i spisestuen for at lave julestads til træet. Der blev klippet vimpler af mørkerødt silkepapir med et kors af hvidt brevpapir klistret paa. Mor var en mester til at forme papirsroser i mørkerøde, hvide, lyserøde og gule farver. ... De hvide julelys skulde sættes på knappenaale, hvor hovedet var nippet af, og brændes til. ... Den lille foredragssal blev ryddet. Julegranen naaede loftet. ... Træet blev synet. Hvis der var et bart stykke, blev der boret en gren ind. Øverst en gylden stjerne. Nordiske flag på det første sæt grene. De svære grene blev tynget ned med appelsiner i næsten vandret stilling for at bære lysene. Ved hjælp af vintergrønt flettede mor stykke for stykke af sine roser, der saa blev snoet som en guirlande fra top til fod. De lyste derinde og illustrerede mors yndlingssalme »Rosenkrans om kors at binde« (hver kvist danner jo et kors). Til sidst blev glat englehaar gydt over træet ovenfra. Alt pegede opad mod træets top. ... Julehelgen sluttede Hellig-tre-Kongers aften med juletræ i gymnastiksalen for de hjemvendte elever, lærerfamilier og mange af byens folk, vel 300 i tal. Her talte gamle Feilberg ... ofte ... om »julemørkets løndom«. Eller la Cour talte om julestjernen.« (23).

Vimplerne og guirlanden af silkepapirsroser omkring træets stamme var det mest karakteristiske og måske også familien Schrøder-Appels helt selvstændige bidrag til juletræstraditionen. De var udtryk for et ønske om, at pynten skulle være »kristen og dansk« (24). Ifølge familietraditionen afløste de røde og hvide roser efter 1864 nogle hvide papirsliljer, som fru Wagner havde brugt (25). Nordiske flag og Stars and Stripes kom med som hilsener til skolens elever fra andre lande – »saa enhver Elev kunde finde *sit* Hjemlands Flag paa en Hædersplads« (26).

Det raffinerede ved vimplerne var, at silkepapiret ofte brændte i varmen fra lysene, men korset blev tilbage. Den gammeldags måde med at anbringe lysene på knappenåle i stedet for i de nymodens lyseholdere er i hvert fald af en del af familien blevet opretholdt endnu i de seneste år – i 1984 skrev Charlotte Rud, født Appel, om det som noget stadig aktuelt (27).

Allerede i Frederik Schrøders barndom i 1890'erne var den afsluttende juletræsfest som omtalt flyttet fra den 13. til den 5. januar, og efterhånden

som flere og flere elever rejste hjem i juleferien, holdt man på Askov og andre højskoler afslutning med juletræ om aftenen før hjemrejsen. Juleferien blev således indrammet af to juletræsfester – umiddelbart før og efter ferien – og dette er vist blevet bibeholdt næsten overalt, hvor et højskolekursus strækker sig på begge sider af nytår.

Ingeborg Appel – Charlotte Schrøders datter – lavede ca. 700 papirroses hvert år, »for Askovkredsen i København skulle have til bordpynt som en personlig julehilsen, og alle de kurve, som sendtes ud til Askovfolk, havde roser på hanken.« (28).

Juletræet i Mern præstegård

Selv om de tidligste vidnesbyrd om juletræer i Danmark vedrører hjemmene, er der således meget, der peger i retning af, at den videre udbredelse i stor udstrækning må skyldes de juletræsfester, der blev afholdt af skoler eller på anden måde for større kredse. Ifølge sagens natur var det kun en families nærmeste venner og slægtninge, der fik del i hjemmets juletræ og derved kunne inspireres til at tage skikken til sig, og selv om omtale i aviser og blade kunne have en vis betydning, måtte den deraf flydende spredning naturligvis foregå langsomt.

Langt større betydning må det have fået, at børn og i en vis udstrækning deres forældre oplevede juletræet i en skole eller f. eks. i en præstegård – selv om netop det store juletræ omvendt kan have givet mange en fornemmelse af, at et juletræ rettelig hørte hjemme i en sådan sammenhæng. Mere herom senere.

Grundtvigs foran omtalte juletræssalme *Juleaften, du er skøn* (29) blev skrevet til en juleaftensfest i Prinsesse Caroline Amalies Asyl i 1838. I det mindste fra 1836 var der blevet holdt en sådan fest for asyllets børn, enten selve juleaften eller lillejuleaften, og fra og med 1838 deltog Grundtvig ofte i festen. Også den tilknyttede asylskole, der kan betegnes som det første forsøg på at holde friskole i grundtvigsk forstand, holdt julefest med Grundtvig som taler.

Fra 1838 til 1841 var Peter Rørdam bestyrer for asylskolen, og efter at han var flyttet til Mern som sognepræst, holdt Caroline Amalie, der var blevet dronning i 1839, ham underrettet om livet på skolen, herunder også om juletræsfesten, som hun tydeligt nok gik meget op i (30).

Det er derfor forståeligt, at Rørdam tog juletræet med sig til præstegården. En af hans kvindelige konfirmander, der begyndte at gå i skole i 1842, fortalte sidenhen – uden datering, men åbenbart fra 1840'erne:

»Juleaften blev vi bedt op i Præstegaarden, hvor vi saa først var inde i hans Arbejdsværelse; her talte han saa dejligt om Jesusbarnet i Krybben,

lagde sin Haand paa vore Skuldre, klappede os paa Kinden med Bagen af Haanden, tog saa en i hver Haand og gik med os. Saa sprang Døren op til Havestuen, og et prægtigt Juletræ med mange Lys og Godter stod for os. Vi gik da rundt om det og sang Julesalmer. Frøken Bolette [præstens søster], der holdt Hus for ham, stod saa og delte Godter ud til os, som hun havde i sit Forklæde.« (31).

En anden skildring af julen i Mern præstegård skyldes en udlænding, skotten Andrew Hamilton, der i 1854 udsendte bogen *Sixteen Months in the Danish Isles*. Om julen 1849 fortalte han:

»Efter Middagen forsvandt vor Værtinde en lille Stund, og da hun vendte tilbage, indbød hun os til at følge hende ind i Havestuen, som hidtil havde været omhyggelig aflukket. Fløjddørene blev aabnede og viste os Juletræet i et Lyshav, prydet, som det var, med Voxlys og Slikkerier, og bedækket med Gaver til enhver af os. Her var en Søgen og Beundren. Jeg fik en prægtig Rejsetaske, prydet paa den ene Side med en nydelig broderet Blomsterbuket. Idet vi gik rundt om Træet, sang vi en Julesalme, inden vi slukkede Lysene, at de ikke skulde brænde Grenene, og vendte derpaa tilbage til Dagligstuen for at drikke Kaffe.« (32).

Hamilton skrev, at det var beskrivelsen af juleaften i en præstegård på landet i Adam Homos første sang, som først havde givet ham ønsket om at tilbringe julen i et sådant hjem, og selv om der ikke er noget juletræ i Adam Homo, (hvad der også ville have været en anakronisme), fandt Hamilton, at »alt blev virkeliggjort«. Dog:

»En eneste Mangel blev følt og bemærket af alle. ... Vi havde været tvungne til at nyde vort udmærkede Træ Juleaften, som vi bedst kunde, uden at være Vidne til Børnenes Undren og Henrykkelse, som i Almindelighed er Iagttagersens bedste Underholdning. Men Juledags Aften viste en hel Skare indbudte Dreng og Piger fra Landsbyen sig. Om Formiddagen var der sat nye Voxlys paa Grenene, og nu fik vi hele Pragten i anden Udgave. Da alle Lysene vare tændte, blev Døren til Forstuen aabnet, og ind spadserede de forundrede Børn med Øjne og Mund paa vidt Gab. De vare altfor meget paa Stads til at udfolde den samme støjende Glæde, som en Families egne Børn ikke bryder sig om at skjule; men deres Nydelse var alligevel ikke mindre kjendelig. De gik alle parvis om i Stuen, med deres smaa Hoveder hele Tiden trofast vendt mod Midtpunktet, hvor det straalende Træ stod. Øjeblikkelig blev der begyndt paa en Salme, [det var »Julen har Englelyd«], som blev sunget med høj Røst. Da den var færdig, gik vor kjærlige Værtinde rundt om i Værelset med en stor Kurv, af hvilken hun uddelte til hver et Æble, en Appelsin, en Kage eller lignende gode Sager.

Med dem i Haanden vandrede Børnene bort, bærende uidentivl med sig et mægtigt Indtryk af en næsten overnaturlig Prag.*«* (33).

Man kan vel spørge, om en oplevelse af den skildrede art indbyder til efterligning, eller om den ikke snarere må virke uopnåeligt anderledes end det, der vil være muligt i børnenes egne hjem. Med andre ord, om man oplever et juletræ som noget, der hører hjemme i en anden verden. Men juletræet blev i hvert fald kendt i Mern sogn allerede i 1840erne.

Sammenfatning

Hvis man skulle prøve at opregne de faktorer, der kan have hæmmet eller fremmet juletræets udbredelse blandt den jævne landbefolkning, kunne det føre til følgende:

Mistroen over for byfolk og byprægede sædvaner var utvivlsomt ganske stærk i det meste af 1800-tallet, først som typisk almuemistænsksomhed, siden holdt i live af de politiske modsætninger. En bevidst trang til at efterligne byfolk hører i det væsentlige indeværende århundrede til.

I vakte – ikke-grundtvigske – kredse kan juletræet have været anset som en verdslig skik, der stred mod såvel de gode gamle traditioner som den rette kristelige højtideligholdelse af julen. Det er sandsynligt – men bør efterprøves – at juletræet blev accepteret senere i indremissionske hjem end i grundtvigske.

De praktiske vanskeligheder ved at få fat i grantræer – navnlig fjernt fra de jyske plantager, og inden disse var vokset til – må ikke undervurderes, ej heller den økonomiske side af sagen. Fattigfolk i byerne fik først juletræ et stykke ind i det tyvende århundrede. Min mor, der var født i 1895, havde ikke juletræ i sit barndomshjem – i hvert fald ikke et rigtigt træ. Husmænd og landarbejdere havde heller ikke penge til den slags.

Juletræets præsentation i præstegårde og skoler på landet kan – som allerede antydnet – have bestyrket den opfattelse, at juletræet var noget, der tilhørte store arrangementer og ikke familiens mere beskedne julefest. Da den lidt sære Helene Dideriksen på Møen i 1876 havde planer om at pynte et juletræ for alle landsbyens børn, blev hun hurtigt bragt ned på jorden. Som hendes yngre kusine skrev i sin dagbog:

»Marenstine syntes det var for Storatigt, og det syntes jeg ogsaa, saa det blev der ikke noget af.« (34). Det er åbenbart, at de andre unge piger i landsbyen mente, at den slags var for de fine – præster og lærere. Helene Dideriksen's hjem var endda nært tilknyttet til højskole, friskole og aftenskole, så der var ikke tale om, at man var uden for den grundtvigske inspiration. Det følgende år fik hjemmet da også juletræ – åbenbart for første gang.

Højskolernes betydning havde nok været endnu større, hvis det ikke var sådan, at det stort set kun var de unge mænd, der fik lejlighed til at opleve højskolejuletræet, idet der kun på enkelte kortlivede pighøjskoler og (fra 1885) på Askov var kvindelige elever på vinterkursus. På den anden side var det ikke så få unge piger fra landet, der tjente på højskoler (og i præstegårde), og de fik tilmed praktiske erfaringer, som de kunne tage med sig hjem.

Der må imidlertid lægges særlig vægt på det forhold, at juletræet som tidligere omtalt fik en kristelig legitimation gennem Grundtvigs og Ingemanns juletræssalmer (og Fengernes optagelse af disse i deres hæfte med julesalmer) og ved, at bekendtskabet med det i stor udstrækning blev formidlet af præster og højskoler. Træet blev med udtrykket fra Askov et kristent og dansk træ, og juleaften blev derved en religiøst præget festaften. Den opdeling i en verdslig juleaften og en kristelig juledag, der findes i andre lande, og som spores ved beskrivelserne af de tidligste juletræer i Danmark, blev udvisket.

Notes:

1 Grundtvigs Højskoles årsskrift 1991, s. 77. 2 Bogen om julen, 1990, s. 213. 3 Den svenske psalmboken 1986, n:o 117. 4 Household Words, 21. december 1850. 5 Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, nr. 101, 20. december 1823. 6 Bogen om julen, s. 206. 7 I, 194 – ændret begyndelseslinje: »Der kneiser et Træ ...«. 8 Andet bind, s. V. 9 »Jule-Sang i Prindsesse Caroline Amalias Asyl«. Grundtvigs Sang-Værk 1944 ff. (og 1982), III, 188. 10 Første tryk: Nordisk Tidsskrift for Christelig Theologi 1840, s. 170. 11 Otte bind, 1921 ff. 12 Tre bind, 1929 ff. 13 Minder I, s. 17. 14 Grundtvigske hjem I, s. 33. 15 Bogen om julen, s. 207. Pios kilde er en emigrantberetning, som blev citeret af Hans Ellekilde i Vor danske Jul gennem Tiderne, 1943, s. 441. 16 Minder I, s. 122. 17 Side 373. 18 Andet bind, s. 140 f. 19 Charlotte Wagner v. Ludvig Wagner, 1913, s. 87. 20 Højskolens Ungdomstid i Breve, andet bind, s. 105, note 1. 21 Margrethe Christiansen: Ingeborg Appel og Askov, 1967, s. 13. 22 Askov Folkehøjskole 1865-1915, 1916, s. 49. 23 Manuskript i privateje. 24 Charlotte Rud, f. Appel, i Kerteminde Husflidshøjskoles årsskrift 1984, s. 38. 25 Oplyst af Ingeborg Appel (den ældre Ingeborg Appels sønneatter). 26 Margrethe Christiansen, f. Appel, i dagbladet København 24. december 1946. 27 Som note 24, s. 39. 28 Som note 21, s. 140. 29 Se note 9. 30 H. F. Rørdam: Peter Rørdam, første bind, 1891, s. 234 f. 31 Peter Rørdam, andet bind, 1892, s. 78. 32 Efter oversættelsen i Peter Rørdam, andet bind, s. 162. 33 Som note 32, s. 164. 34 Helene Dideriksens dagbog og breve 1875-1891, udgivet ved Bodil K. Hansen, 1984, note 31 på s. 218.

Summary

The Followers of Grundtvig and the Christmas tree

The thesis expounded by the author of this article is that the settings and institutions inspired by Danish theologian, preacher, poet and hymn writer N. F. S. Grundtvig, who lived from 1783 to 1872 – namely the vast number of folk high schools, vicarages and free schools – played a significant role in the introduction and acceptance of the Christmas tree in rural Denmark during the latter half of the 19th century.

Various sources support this theory. The author emphasizes the Christmas tree tradition at Askov Højskole (Askov Folk High School) in southern Jutland. Askov was a large school with many students. A number of these would themselves become educators and subsequently adopt this custom in their own schools. The Christmas tree is mentioned in well-known Danish hymns by Grundtvig and his friend Ingemann – not in e.g. English and German hymns.

In conclusion the author points out that the influence of the folk high schools might have been greater still, had it not been for the fact that young men were more less the only ones exposed to the Christmas tree tradition at the folk high schools. No schools offered winter classes for female students except for a few short-lived folk high schools exclusively for women and then, of course, Askov from 1885. Nevertheless, as quite a number of young peasant girls became domestic helpers and servant girls at the folk high schools or at the vicarage, they gained a practical knowledge of the tradition which they later applied in their own homes.

Alt ender hos børnene ...

Johs. V. Jensen om børn og deres lege

Af Erik Kaas Nielsen

Johannes V. Jensens forfatterskab kan læses på mange måder. Først og fremmest rent umiddelbart for oplevelsens skyld, for det han har at fortælle og for hans evne til at bruge sproget paa en stærk og dybt original måde. Men man kan bl. a. også læse ham som kulturhistorisk forfatter. I det følgende vil jeg i hvert fald opholde mig ved noget af det, han har skrevet om børnene, deres særpræg, omgangsformer og især deres lege og andre aktiviteter, sådan som han oplevede dem og beskrev dem. Jeg vil her først og fremmest benytte hans *Myter*, hvor han i essayistisk form behandler oplevelser, erindringer og indtryk. Endvidere hans *Himmerlandshistorier*, der ofte gengiver hans egne barndomsoplevelser. Og selv om enkelte af de historier, der handler om børn, er mere eller mindre fiktive, så har de citerede linjer på mig virket som noget set og oplevet.

Jeg har kun læst en brøkdal af alt det, som Johs. V. Jensen har skrevet. Hans bibliografi omfatter to bind med mere end 1.350 titler, og meget af det skrevne skjuler sig nu i forlængst glemte aviser og tidsskrifter og er ikke siden udgivet.

Når jeg i det følgende bringer uddrag og citater af det, som Johs. V. Jensen skrev om børn, er det først og fremmest fordi det er godt skrevet, men også for at man kan fornemme lidt af den sammenhæng – kontekst, om man vil – som han oplevede barndommen og børnene i.

Barndommen i Himmerland

Johs. V. Jensens barndom hørte jeg første gang om på en lidt mærkelig og indirekte måde. Engang i 1936 eller -37 kom min yngre bror hjem fra skole, og med lysende øjne berettede han om en time, hvor hans klasselærer, der var vokset op i Farsø sammen med den berømte forfatter, havde fortalt om en barndomsoplevelse med – som han sagde – »dyrlægens gale Johannes« og med dennes lidt ældre bror: En dag havde drengeflokken i Farsø fået fat i et langt bredt bræt, som de fandt ud af måtte være velegnet som vippebræt. Sammen begav de sig op i kirketårnet og indrettede hurtigt deres vippe. Den ene ende af brættet blev stukket ud gennem glamhullet, og den modigste af drengene, Johannes, satte sig der, mens en anden mere sikkert satte sig på den ende af brættet, der var indenfor. Dog stod der her flere drenge parat til at gribe ind, hvis det blev nødvendigt. Og det blev det, for Johannes udenfor vippede for dybt, og brættet var ved at glide ud af tårnet. Men både

han og drengene indenfor holdt godt fast, og ved forenede anstrengelser blev Johannes bragt i sikkerhed.

Man kan naturligvis sætte spørgsmålstegn ved historiens sandhedsværdi, men at Johannes må have haft stærke oplevelser i kirketårnet, får man indtryk af ved at læse Himmerlandshistorien *Kirken i Farsø*:

»Men aldrig er i Særdeleshed et Kirketaarn bleven saa udtømt for Svimlen, Gru og Forvovenhed som det gamle Kirketaarn i Farsø. Min ældste Broder har favnet Vejrhanen deroppe. Vi andre kunde ikke naa længere end til Murhullerne under Tagrenden, her laa vi halvt besvimeede og saa ham krybe ud i bundløs Luft. Jeg husker Fregnerne staa som Rustpletter i hans ligblege Fjæs, da han under Eder og Forhaanelser mod os andre Krystere hældede sig paa de møre Tagsten og balancerede ned fra Spiret; jeg kunde føle hans Svimmelhed, den bankede mit Bryst som en Kølle! Men nedenfor Taarnet, dybt nede, stod en lille Bondetøs mellem andre Skolepiger og svang sin kanvassyede Madpose; hun hed Line og havde de blødeste Ribben i hele Stammen. Jeg var vidende om, hvor blød hun var, jeg havde et Par Gange stjaalet mig til at prygle hende, men jeg vidste tillige, at jeg ikke kunde tænke paa hende, al den Stund min ældre Broder havde valgt hende. Han gennemgik daglig en Livsfare for at vinde hendes naadige Bifald; ved Vintertid søgte han at takkes hende ved at styrte sig gennem Isen og siden tørre Klæderne paa Kroppen.

Oppe i Taarnet førte en lille Lem ind på Kirkens Hvælvinger: her var der næsten mørkt, og naar vi havde kravlet forfærdeligt længe op og ned i de snævre Mellemrum mellem Blytaget og Hvælvingerne, kom vi ind i et stille Loftsrum over Koret. Her stod der en gammel læderbetrukken Ligkiste. Der var en grøn Rude i Muren, Væggene og den enlige Kiste laa i saadan en syg Dunkelhed. Her mættede vi os med Rædsel. Min haardføre Broder sagde »Bø«, men det knitrede i hans store røde Haar, da han gjorde det, og Lyden sukkede igen som et Væsen, der er i Mørke og Pine.«

Som Drengene andetsteds og både før og senere havde Johannes og hans jævnaldrende deres stridigheder med dem, der boede andre steder:

»Da jeg var en elleve Aars Dreng, førte jeg Næstkommandoen over Landsbyens Stamme af Vilde. Min ældste Broder var Høvding. Vor Tilværelse var ikke meget forskellig fra Indianernes, endskønt vi for Resten hverken kendte Cooper eller Defoe. Ligesom de Vilde laa vi i evig Fejde med alle fremmede Stammer – det vil sige Drengene fra Svoldrup eller Svingelbjærg – og ligesom Indianerne havde vi fjendtlige Magter over os, som vi skælvede for og gik under Øjne, naar vi kunde – Indianerne havde »den store Aand«, vi havde Hjemmet og Skolen. Men naar vi havde bragt disse umættelige Feticher vore Ofre i Form af velforstilt Ar-

tighed eller Lektier oplæste fra et Blad under Bordet, saa greb vi Bue og Pile og opslugtes af de øde Kær og skumle Heder, der strakte sig om Farsø By. Der gaves ikke en Mergelgrav, uden at vi havde afvundet den Livsfare ved at færgе over den paa et eller andet, der kunde flyde; der fandtes ikke et Træ, fra hvis Top vi ikke havde nydt at skue omkring.«

(fra *Kirken i Farsø*).

Også de mere personlige stridigheder, der f. eks. kunne være foranlediget af en køn piges ankomst til klassen, har han fortalt om i en lidt bittersød erindring, der dog også er præget af hans særlige humor:

»Jeg husker den første Dag Gertrud Marie kom i Skole. Hun vakte en uhyre Bevægelse, som ingen vilde være ved. Drengene som før havde spillet Pind og ikke kendt nogen bedre Morskab, smed Pindene og vilde ikke spille Pind mere; man kastede sig med unaturlig Feber ind i andre Lege for Gertrud Maries Øjne, var lystig og rejste Børster, mageløs og gemen; i Grusgraven laa Anders Ligeops Niels og Furbo Søren i et stiltiende, dødeligt Livtag, hvorunder de *bed*, og maatte skilles ad; Stympere som ikke kunde staa paa Hovedet, forsøgte det. I Frikvarteret arrangerede samtlige Drengene Slagsmaal for Spøg med de ellers af vor Kreds udelukkede Tøse, blot i det hemmelige Haab at fornemme Atmosfæren om Gertrud Maries Person eller maaske blive strejft af hendes Fletning, vi tog imod alle de Bank der kunde ligge paa os af de andre Graaspurve, der selv var henrykte over at blive slaaet i Gulvet; de smaa Skind med deres klamme Haar og benede Rygstykker forstod jo slet ikke Opmærksomhedens egentlige Aarsag. Hvor Kønnen, i alle heroiske og latterlige Former, ytrer sig tidligt! Gertrud Marie hørte til de yderst faa Mennesker der er en Aabenbaring af ren Type, og som derfor vækker stormende Beundring hos alle andre, der kun er det ufuldkomment, i Længslen eller slet ikke; jeg har siden truffet lige saa rene Typer, baade i Danmark og Norge, de forekommer mellem Almuen, men ingen der var finere eller yndigere end Peter Mortensens Gertrud Marie. Hendes Stemme havde en egen Klang, der mindede om et Føl. Det Griffel hvormed hun skrev paa Tavle forekom mig at være det forunderligste i Verden, Aabenbaringen af et Griffel.

Udrundne er de gamle Dage ...«

(fra *Aarvog 1917*).

Jyske børn var anderledes dengang. Flere steder har Johs. V. Jensen karakteriseret dem, sådan som han huskede dem. I en af Himmerlandshistorierne, *Hedebonden*, skrev han om hans børn, at de »som smaa var sky Væsener der stod paa Hovedet i Lyngen og blev stive som *opossums*, naar man prøvede at gaa dem nær ...«.

Om maleren Hans Smidths folkelivsbilleder skriver han:

»Hans Smidth har haft Blik for de jyske Bønderbørn, saadan som de saa ud vendt imod en Fremmed, Smaapigerne med Krumkam i Haaret, stive og som døvstumme i Sirtses Kjoler, Drengene gammelagtige og murede til mod Omverdenen. Men hjemme og blandt deres egne var de smaa Bønder som alle andre Børn, glade og blide, med Sjælen fuld af Sødme, vakre og lattermilde som de venlige Hjem de kom fra. De havde de nydeligste og dybsindigste smaa Lege. Jeg gik i Skole med dem og husker en bestemt Flok med en Tydelighed i alle træk som ingen Bekendtskaber siden har kunnet komme nær;«.

(fra *Aarbog* 1917).

Rundt om i hans forfatterskab finder man beskrivelser af børns lege, som de engang foregik i Jylland i forrige århundrede. Specielt i Himmerlandshistorierne møder vi dem som erindringer og iagttagelser, der nok er indarbejdet i en kunstnerisk helhed i den enkelte historie, men også tilsammen giver et indtryk af denne side af børnenes tilværelse i det Himmerland, som Johs. V. Jensen har skildret så intenst og levende. I *Hedebonden* skriver han:

»Hedemandens Børn fandt paa saadanne søde primitive Lege; langt ude i Heden kunde man, skønt de altid selv gjorde sig usynlige, ligesom Ellefolket, støde paa deres smaa Hyrdeanlæg, nydelige »Gaarde« bygget i Grundplan paa Jorden med Kvæg i Baasene af udsøgte Smaasten og omgivet af paradisiske »Haver«, Blomsterhoveder, Stargræs og Kæruld stukket ned i Sandet, en sælsom Urskog i Forhold til Gaarden og Hegnet, der var rejst af Pinde og lukket med en tro Kopi en miniature af et Led. Disse allerkæreste Dværgarbejder stod saa forunderligt godt til Hedevegetationens frodige Lilleverden, som man maa lægge sig ned for rigtig at faa Øje for. Saa er den ogsaa et Æventyr. Og Hedemandens Part deri mens Børnene drømte om Gaarde var en absolut Hjemmefølelse, med alle Verdens evige Afstande i Behold, der giver Livet Længde og Varighed.«

Johs. V. Jensen havde helt klart øje for de stands- og klasseforskelle i det bondesamfund, som han voksede op i. Det kommer til eksempel frem i mesternovellen *Jørgine*, som handler om pigen fra udmarken, der hvor »den laveste, besiddelsesløse Klasse, Daglejerne og Indsidderne« holder til. Her vokser garnkonens to børn, Jørgine og hendes lidt tumpede bror Tinus op. De er ludfattige, men det har børnene ingen anelse om:

»Legetøj ejede de ikke meget af, men det var uvurderlige Ting, dem de havde. Tinus ejede en Knap, en meget stor Knap, en Kavajknap, og i et af Hulleerne havde han anbragt en lille Pind, som kunde drejes rundt, det var en Klokke, han trak den op og saa sideværts paa Jørgine, smilede saa det

knikkede ham i Øjnene; og da han havde været Ejermand til den en Tid og været lykkelig syntes han ogsaa Jørgine skulde være lykkelig og skænkede hende Knappen, fortrød det og tog den til sig igen, men endte med at skænke hende Knappen.

Jørgine havde to Hjertermuslingskaller, som var mager, det yndigste lille Skrin til at lukke op og i; indeni forvarede hun et Stykke blegrødt Vat. De var stenrige, de to Børn, indtil de kom i Skole, der lærte de noget andet.«

Her mærker de, hvad det vil sige at være fattig og udenfor, og specielt for den tungnemme Tinus bliver skoleårene noget af en prøvelse. Faktisk er historien om Jørgine ud over at være en betagende skildring af en jysk piges skæbne også en detaljeret social- og kulturhistorisk beskrivelse af 1880'ernes Himmerland.

I den grumme historie *Elses Bryllup*, hvis titel er næsten makabert ironisk, hører vi om den sære syvårige Søren, der er dybt og ulykkeligt forelsket i novellens nittenårige hovedperson Else. Søren har ingen at lege med og pusler med »løjerlige Forehavender«. Han gemmer småsten i huller og båse, og om sommeren tøjrer han skrubbudser ved dammen og flytter dem samvittighedsfuldt på passende tidspunkter. »Det blev saa deres Sag, om de rykkede Bagbenet af Led«. Drengen lider svære kvaler og er jaloux, fordi den søde Else har en kæreste. Helligtrekongersaften ser Søren i mørket Else stå foran spejlet med et lys i hånden. Hun vil se sin tilkommende, men drengen er angst og føler, at noget uhyggeligt vil ske. Kort fortalt – da der høstes på gården, bliver Søren uforvarende skyld i Elses død. Kæresten går afsides og græder, og Søren går ned i haven og skjuler sig i et af sine gemmesteder »som et Dyr, der vil grave sig ned«.

Bønderbørns Lege

En mere samlet fremstilling af himmerlandske børnelege gav forfatteren i en kronik i Politiken i 1941, hvor vi får kulturhistoriske og litterære sidebemærkninger og erindringer og også hører lidt om, hvordan bønder og karle sloges dengang. Kronikken er senere blevet genoptrykt under titlen *Bønderbørns Lege* i udvalget af *Myter I-II*.

Den leg – eller rettere det spil – han først omtaler, er *Pind*. Det spillede han med skolekammerater i frikvartererne foran skolen »på Pladsen, hvor Græsset var afhøvlet til den bare Muld«. To mursten stod her på højkant ved siden af hinanden. Fra toget har han senere set mursten stå på tilsvaren-

de måde foran landsbyskoler – et tegn på at spillet har været udbredt og populært. Johs. V. Jensen var livet igennem optaget af det. I *Pressens Magasin* skrev han i 1917 en artikel om pindspillet, hvor han også gjorde rede for de regler, han kendte. Han slog her til lyd for at gøre pind til en nationalsport. Han gør også i artiklen opmærksom på, at spillet er blevet spillet af voksne. Det er et udmærket spil, som han mener ikke bør glemmes. Han siger også: »Al Idræt er Børnelege, som de Voksne har optaget og sat i System . . .« Senere siger han: »Det er ganske vist ikke frit for at Sporten mange Gange har faaet noget sjælløst, blot skematisk over sig, er bleven til lutter Rekord, også en hel del Mode, for ikke at sige Snobberi.«

Når det ikke lykkedes ham at gøre spillet til en national sportsgren, var der nok flere grunde. Da det var mest udbredt, havde det meget forskellige navne og regler. Desuden er spillet også kendt uden for Danmark under helt andre former. I artiklen fra 1917 nævner han, at han har set børn spille et lignende spil i Rusland, og ved en lille station i Sibirien så han kosakker i færd med et spil, der lignede det, han kendte.

At forfatteren også som voksen har spillet det gamle pindspil, skal lige nævnes. Ifølge sønnen Villum Jensens »Fra min fars hus« spillede faderen det med sine drenge og med flere af de venner, der besøgte familien i sommerhuset i Tibirke.

Det næste spil, der omtales i *Bønderbørns Lege*, er *So i hul*. Det spilles af to partier, og det ene bestræber sig på at skubbe eller trille en bold ned i et hul i jorden, og det andet parti forsøger at hindre dette. Det »var et animeret Spil, hvor Modstanderne ikke betænkte sig paa at bringe hinanden til Fald ved et rask Greb om Ankelen med Krogkæppen«. Bolden til spillet fremstillede man selv af heste- og kohår, som blev plukket af dyrene, når de fældede. En vældig stak af disse hår blev så presset sammen til en hård bold. Engang havde han en bold af en »smuk serumrød Farve« fremstillet af hårene fra en fuks. På et tidspunkt, da fremstillingen af disse bolde var en glemt kunst, har han lavet et eksemplar til Dansk Folkemuseum.

Også snore til drager måtte drenge dengang selv fremstille. De spandt dem af tråde fra kasserede sække ved hjælp af en trapezformet ten, som drengene selv havde opfundet.

Som andre drenge både før og senere har drenge i Farsø også forsøgt sig med bueskydning. Det skete især om foråret, og materialet til buen var »en Pilegren fra Baghaven, hvor Hærværket ikke faldt i Øjnene« . . . »Rør til Pilelene trak vi ud af Naboens Tag, bag Længerne, hvor vi ikke blev set, og Beg skaffede man sig i en Vognport, hvor man vidste sig sikker inde mellem Hjulene, mens man gravede den hærdede Vogns mørelse ud af Kransen omkring Navet. Hvad har lugtet saa stærkt og tilfredsstillende nogen Sinde siden.«

Enhver, der har læst Johs. V. Jensens digte, vil huske linjerne: »Som Dreng skar jeg Skibe og skød med Bue ...«. Også som voksen har han dyrket bueskydningen. Villum Jensen fortæller i sine erindringer, at faderen havde en manchurisk bue med jernpile, som han havde købt på en rejse til Østen i 1913. Buen var meget stram, og når han skød ud over Ellemosen i Tibirke, blev pilespidserne siddende i mosejorden. Det var han bange for kunne forvirre arkæologer, der gravede i mosen, så det endte med, at han skænkede bue og pile til Nationalmuseets etnografiske afdeling. Siden nøjedes de så med asketræsbuer, som de selv fremstillede. Også hyldebøsser fremstillede drengene i Farsø. De blev skåret af lange, lige grene, hvis marv blev fjernet, og som projektiler brugte drengene tygget blår, der »holdt Sigtet og slog nederdrægtigt haardt«, når ladestokken blev trykket mod skulderen som en geværkolbe, og den sammenpressede luft med stor kraft drev projektilet ud. Hyldebøsser i mindre format med propper af rå kartoffel brugte de også.

Musikinstrumenter fremstillede de ligeledes. Det simpleste var et græsblad, som man blæste i mellem fingrene. Også et frisk havrestrå kunne anvendes, og det kunne ydermere forsynes med huller, så man kunne blæse en skala med en egen »blød nasal Tone«. Her citerer han Shakespeares »When shepherds pipe on oaten straws«, idet han – sikkert med rette – formoder, at kunsten at blæse på et havrestrå må være lige så gammel og udbredt som kornsorten.

Pilefløjter i flere udgaver kendte de også; den enkleste havde kun en tone, og de mere udviklede var forsynet med et stempel, så tonen kunne ændres. Og han tilføjer: »Pilefløjterne led af den Skavank der mærker saa meget af hvad Tiden har indflydelse paa, de gav kun Tone saa længe de var grønne.« Mere holdbar var skalmejen, som blev lavet af »magert Træ«, som blev flækket på langs, hulet ud og forsynet med en lamel. Den blæste man hen over, efter at de to udhulede halvdele var bundet sammen og forsynet med huller i passende afstand fra hinanden. Og han fortsætter: Instrumentet gav Lyd som af en brægende Ged, man blev jaget ud af Huset, naar man ville give et Nummer paa det, de Voksnes noksom bekendte Ubillighed, og maatte fortrække ud under aaben Himmel med sin Musik. Fjernt i Kærene gik det an at bruge Skalmeyen. Her var den Hyrdedrengens Trøst.«

At Johs. V. Jensen også har haft et forhold til hjemegnens musik og ikke bare til de primitive lydinstrumenter, vidner en artikel fra 1918 om *Himmerlandsk Musik* hedder den, og i den har han fået opnoteret fire melodier, som han huskede fra sin barndom og tidlige ungdom. Også her er der erindringer om mennesker og gilder, han har oplevet, og artiklen blev senere bearbejdet til den tidligere omtalte fortælling om Jørgine. For resten var forfatteren også lidt af en musiker. Han ejede et par violiner, den ene havde han bygget selv, og i en snæver kreds spillede han både violin og klarinet.

Derimod kunne han ikke udstå klaverspil, hvilket fremgår af et af hans *Stev*.

Når børnene i Farsø legede om søndagen foregik det ofte i engene. I sommerhalvåret kunne de her *kyste korre*, dvs. slå en kolbøtte, *springe buk*, eller man »øvede sig i at rejse sig fra liggende Stilling med bagbundne Hænder og Fødder, og hvilke andre smaa beskedne Kunster man kendte«.

Om pigerne siger han, at de ikke havde mange lege. De havde ganske vist nogle primitive dukker, og så elskede de »stads« og farver, og de havde gemmesteder til deres kostbarheder, som kunne være sølvpapir, mærker og kulørte bånd. Den eneste pynt, som de selv bar, var en krummekam, som de holdt håret væk fra panden med. De blev tidligt sat til at arbejde, og han har oplevet småpiger på fire-fem år kommandere med en flok dumme køer. I deres beskedne lege efterlignede de det, »der engang skulde blive deres Ger-ning, naar de blev store«.

Også vinterlege omtales, og her nævner han glidebaner, hvor man efter tilløb »skred i Kø« på sine jernbeslåede træsko. Skøjter kendtes ikke blandt bønderbørn, men de havde dog små slæder med beslag af hegnstråd. Man kunne lige akkurat stå på dem, når man stagede sig frem på isen ved hjælp af en pigkæp.

Børneleg i København 1933

I april 1933 gik Johs. V. Jensen i kvarteret omkring Rahbeks Allé, hvor han dengang boede, og iagttog børnene og deres lege. Det kom der dels et digt og dels en artikel ud af, begge med titlen »*Det lille Folk*«. I digtet var det børnene på vej til skole og i skolegården, der var temaet. I artiklen er det børns lege og andre aktiviteter, han beskriver – ikke i detaljer eller som et katalog, men netop som iagttagelser med de erindringer og funderinger, som nu falder ham ind.

Der er de mindre drenge på *løbehjul* på fortovet, »de er Brandsprøjten, babu, babu, babu; eller de er Ambulancen, langtrukket baat, baat, noget saa dystert; eller det er i Almindelighed den hæse Bilskralde der efterlignes, hry – Livsfare og Tempoet presset til det yderste i alle Tilfælde! De smaa øver sig i Tide til hvad de skal gaa ind til.« Og han spørger, hvad er der blevet af *hestetømmen og af kæphesten?*

Johs. V. Jensen har sikkert ret i, at drengenes lege og interesser allerede dengang var præget af bilerne, men der stod stadig respekt og prestige om kusen og hans hestekøretøj.

Klinkspil og leg med *snurretoppe* iagttager han også i 1933 – drengeaktivi-teter, som i høj grad sættes i gang af foråret, solskinet og lysten til at være uden døre. Han ser drenge med *bue og pil* på fælledeerne, nogle med *ketsjere*

og *fiskestænger* og syltetøjsglas på vej ud af byen til Damhussøen. »Og hjem kommer man med tre-fire Hundestejler i Sylteglasset, eller en uhyggelig Igle, som gør sig kort og lang og om Natten forsvinder ud af Glasset til Gru for Husbeboerne, som venter at finde den i deres Senge ...«.

Også det ældgamle spil *terre* kan han observere i 1933, og her mindes han at have set det samme spil i Japan, men med små sandposer. Løb på *rulleskøjter* på fortovene og på Rådhuspladsen ved Dragespringvandet nævnes, og her fremhæver han, at begge køn er lige gode, »overlegne Kunstnere alle til Hobe, Drengene og Piger mellem hinanden«. Dog er der klare kønsforskelle i drengenes og pigers lege, bemærker han. Piger spiller ikke klink og ikke top, de kan ikke bruge en pisk, »ligesom Kvinder aldrig lærer at kaste; Pigerne har Gratie, Drengene har Kræfter«. Her må man dog indskyde, at mange piger allerede i trediverne var gode til at kaste og også kunne ramme hårdt. Jeg mindes i alt fald lang- og rundboldspil, hvor især de lidt større piger var suveræne til at kaste og gribe.

Pigerne *hinker*: »De er saa optagne af deres Leg som i Drømme, man faar et Alfeblink fra dem, idet man gaar forbi, og Haaret slænger de fra Øjnene, det binder alle deres Tanker at nægte sig Brugen af det ene ben og overvinde de sværeste Vanskeligheder med det andet alene«.

Og videre: »*Balance* lader til at være et ledende Moment i mange Pigelege, Gratie som søger Udfoldelse; i ethvert pigeagtigt Væsen stikker der noget af Balletten. De sjipper, hvad Drengene aldrig gør, uden naar de er Bokserere, Pigerne sjipper, det strækker dem at hoppe, en Flugt paa Stedet, som har noget berusende, og Vanskeligheder skal overvindes, naturligvis, Rebet hvirvles tre-fire Gange rundt under Fødderne, mens de er i Luften, eller svinges overkryds med Armene, jo sværere jo bedre.«

Endvidere: »Man ser Smaapigerne lege med Bold op ad en Mur, et hemmelighedsfuldt Spil, som hedder Tibold, med strenge Regler og stadig stigende Vanskeligheder, de klapper Hænderne sammen bag Ryggen, hastigt, mens Bolden ricochetterer fra Muren, flere Gange endogsaa, overmenneskeligt behændigt, og de smaa Kvinder tæller og er i en Trance, med en henrivende Ryglinie under Spillet, Gratie, Hurtighed og Takt, som stikker i det unge Legeme, og som i en anden Form viser sig i Dans.«

Overvejelser og teorier om leg

I forbindelse med sine iagttagelser af børnene og deres aktiviteter gør Johs. V. Jensen sig ind imellem overvejelser om, hvad der ligger bag ved legen, og hvad leg egentlig er.

En vis tilknytning til Darwin og udviklingslæren, som optog ham hele li-

vet, finder man i de tanker, som han gør sig, da han sammen med mange andre løber på skøjter på en af søerne i Københavns omegn i vinteren 1908-09. Selv om det vist må indrømmes, at det er den særlige Johs. V. Jensenske udformning af darwinismen, der her kommer til udtryk.

»Ingen Friluftssadspredelse er saa suggestiv, saa rig paa Stemning i Nuet og ved hvad man erindrer som at løbe paa Skøjter. Fornøjelsen ligger først og fremmest i Udfoldelsen af Ens Kræfter, Idrætten selv, og i en maaske barnlig men nu en Gang uudryddelig Trang til at komme hastigt over Bunden. Paa god Is kan et vingeløst Menneske vække et gammelt dybtstumrende Flyveinstinkt til Live og nyde noget af den fri Fornemmelse de store Fugle kender, naar de ligger stille paa Vingerne i vide Krese og Baner oppe under Skyerne.

Nordboerne nedstammer fra et Folk der var vant til langt haardere Vintre i Fortiden end vi nu har, derfor gaar Børnenes Udvikling gennem en Periode hvor Vinteren er deres Element i højere grad end Sommeren, de er smaa Istidsmennesker, og det kan man da ogsaa se paa dem naar de kommer paa Isen, de føler sig øjeblikkeligt hjemme. Men de voksne faar hele deres Barndom igen, den gammelkendte stærke Lugt og det ringende Blod, Solspejlet der ligger med Silkeglans paa Isen, en lysegrøn Rugager midt mellem frosne Marker inde paa Bredden. Sorgløsheden, Tiden der igen er lang, og endelig naar man med lidt stive Ben bliver Saalegænger igen en Ulveappetit.« (Foraarsstorm).

Om børns helt elementære reaktioner skrev han i 1911 en myte om ilden med titlen *Da menneskene var Børn*. Og lignende tanker, som han her giver udtryk for, finder man i de første afsnit i *Den lange Rejse*, især i *Det tabte Land* og *Bræen*.

Da Menneskene var Børn

»Læg mærke til den nervøse Ophidselse et Barn, der er saa vidt at det kan staa oprejst kommer i, naar man holder en brændende Tændstik ned til det, for at det skal »puste« – hele det lille Væsen arbejder sig i et Nu krampagtig i Aktivitet, de smaa Hænder strækker sig frem mod den brændende Ting i en øjeblikkelig Trang til at gribe den, sagtens for at føre den til Munden som alt andet mærkeligt, men Heden der udgaar derfra advarer eftertrykkeligt og i Tide mod at komme for nær, med Barnets friske Nerver veksler Impulserne saa hurtigt at Hænderne ligefrem flagrer, og samtidig udtrykker Barnets Ansigt de mest levende, modstridende Følelser, intens Deltagelse, Begær og Skyhed for det Ukendte, ubetvingelig Fortryllelse og Skræk, en lidenskabelig Tilegnelseslyst, hæmmet af Afmagt – indtil Spændingen faar Luft i Barnets kendte frydefulde Latter,

hvis det lykkes den Lille at blæse Tændstikken ud. Det er som om Barnet efter i et Sekund at have udholdt den voldsomste bundne Sindsbevægelse pludselig befriet bliver sig selv igen.

Men det Ansigt man har set, det lille spæde, i højeste Grad udtryksfulde Minespil, afspejler selve Urmenneskets Maske; saadan har Menneskene set ud da de var Børn og blev stillet Ansigt til Ansigt med Ilden ...

Jeg har kendt et Barn som, da nogen vilde tænde en Spaan ved Ilden, udrød: Nej, du maa da ikke tage noget af Ilden! Hvor urmenneskeligt! Netop saaledes tænkte de Gamle i en Fortid, hvorom vi ingen anden Overlevering har end selve de Kendsgerninger, hvis Oprindelse vi maa slutte os til.«

En af børnepsykologiens pionerer, amerikaneren C. Stanley Hall, var i høj grad påvirket af Darwins udviklingsteorier, og ud fra studiet af børns lege udformede han det, der kaldes *rekapitulationsteorien*. Han mente, at børnes legeforsøg afspejlede menneskehedens biologiske og kulturelle udvikling. Børns klatrelege var for ham en afspejling af det fortidige abestadium. Deres lyst til at samle, undersøge alting og bygge huler var et vidnesbyrd om samlerperioden, ligesom jægerstadiet afspejlede sig i børns interesse for bueskydning og kastevåben. Og også agerdyrkning og kvægavl skulle på tilsvarende måde give sig udtryk i deres lege.

Halls rekapitulationsteori har givet været inspirerende og har bestemt skærpet interessen for børns lege. Den afvises dog af arvelighedsforskerne. Erhvervede egenskaber og udøvelse af kulturelle vaner kan ikke nedarves, og fortidige slægters levevis kan ikke optræde som slægtserindringer hos børn og komme til udtryk i deres lege.

Jeg ved ikke, om Johs. V. Jensen har stiftet bekendtskab med Stanley Halls teorier, men det er tydeligt, at han i digterisk form har udformet tanker og billeder, der er i slægt med rekapitulationsteoriene.

I *Den lange Rejse* er der ud over den fremtrædende rolle som forfatteren giver kvinderne i kulturudviklingen – og som sikkert kunne interessere kvindeforskere – også en række indtagende skildringer af børnene og deres lege. Det er ganske vist digtning, men bestemt ikke uden forbindelse med Johs. V. Jensens optagethed af udviklingslæren. Somme tider peger legene bagud mod fortiden, som når drengen Fyr i spidsen for børneflokkens leger i trætoppene. Småbørn leger med dun i erindring om urskoven og dens fugle, som ikke mere findes. Og de har næsen i hedens duftende planter som porse, gyvel, ulvefod, padderok og gøgeurt, der står så »afsides i Lyngen med sin Pisangstængel«. »De kunde smage paa en Kvist af Lyngen at den var af stor Familie og kom fra et hedt Sted, den laa paa Tungen med en balsamisk og bitter Smag. De forstod, at Enebærbusken havde kendt bedre Dage. Og

de legede saa gerne, at Stargræsset ragede op i Himlen som en Palme med blanke kantede Frugter saa store som Brød.«

Og på de varme sommerdage ser børnene luftspejlinger over hedesletterne. De ser vældige træer stå i himlen, og det finder de helt naturligt.

»I de lyse Nætter kunde de vaagne og komme til at tænke paa deres runde Smaasten, der laa i Baase som Høveder oppe i Heden og vist havde det ene. De kunde lette Hovedet og se ud i den lyse Nat, og gennem det halvvaagne synske Barnesind kunde der gaa et Spind, et Glimt af et saadant Under i Fortiden som at den tropiske Skov i Norden en Gang har strakt sig under lyse Nætter. Barndommen det er det tabte Land.«

Om fandens mælkebøtter siger han et sted, at den er børnenes blomst. Mon ikke det her er minder om småpigens blomsterkranse, flettet af mælkebøtteblomster engang i barndommens Himmerland? Eller de ønskedrømme, som ville opfyldes, hvis børn havde held til at puste fnuggene af frugtbunden på rette måde?

Johs. V. Jensen må have haft en egen glæde ved blomstrende mælkebøtter. Hans søn Villum Jensen fortæller, at faderen engang lejede et lille fly med god udsigt nedefter, og piloten fløj ham så en tur ud over Sjælland, så han kunne se, hvor gult landet var af millioner af mælkebøtter.

Vikingetidens dreng, som han digter om i den del af *Den lange Rejse*, som hedder *Skibet*, havde en leg, hvor det gjaldt om at entre gennem skoven fra træ til træ uden at røre jorden. Man skulle følge den forreste, og kunne man ikke det, var man en udstødt. Er det mon den gamle efterlignelsesleg, som i København hed *Rolf og hans kæmper*, som forfatteren genkalder sig? Eller har han kendt en leg, der svarer til den, som børn i dag kalder *Jorden er giftig*?

Man behøvede altså ikke at gøre Johs. V. Jensen bekendt med teorier om lege og deres oprindelse. Han kunne selv!

I en parentetisk bemærkning i beskrivelsen af københavnske børns lege i 1933 (*Det lille Folk*) skriver han:

»Selv ved Børnene ikke andet end at de leger, men i deres Leg er der jo et dybt Perspektiv, Barnets og Menneskehedens Vækst der falder sammen, i og for sig et Mysterium. Leg må ikke analyseres. Men det lønner sig at vide noget herom og sammenstille hvad man ved.«

Mere principielt udtrykte han sig i sin myte *Julenissen*, hvor han blandt meget andet også behandler børns forhold til julen som han opfattede det i 1931. Han skriver:

»Alt ender hos Børnene; Fortids hedenske Ritualer og Soldanse gaar igen i deres Sanglege, Afguder og Aander er bleven til deres Dukker, som Tanks og Kanoner, lad os haabe det, en Gang kun vil blive set som Legetøj i Barnekamret. Hvad der en Gang var Rædsler i de Voksnes Verden kommer til Forsoning i Børnenes; de begynder Livet forfra, men med Brodden brudt af, i deres Lege.«

Det synspunkt, han her så veltalende giver udtryk for, findes også hos forskere, som teoretisk har prøvet at formulere, hvad der ligger bag børns leg. De har hæftet sig ved menneskers og frem for alt børns tendens eller lyst til at efterligne andre – legen opfattes som *imitation* af andre og specielt af voksne eller lidt ældre børn. Det bliver i mange tilfælde til *relikter* af det, der engang var et alment træk i voksnes kultur, som når sanglegene sættes i forbindelse med hedenskabets ritualer og soldanse. Synspunktet, som også kendes fra det, der kaldes den *mytologiske skole*, vurderes i dag noget anderledes. Så gamle er sanglegene i hvert fald ikke, selv om de engang har tilhørt voksen- og ungdomskulturen.

Men det generelle synspunkt, at – om ikke alt – så i hvert fald meget i de voksnes verden ender og ofte kommer til forsoning i børnenes verden, er der bestemt mange, der kan tilslutte sig.

Litteratur:

I artiklen citeres og refereres der fra følgende udgivelser:

- Johs. V. Jensen: *Myter 4. Samling*, Kbh. 1912, (Da Menneskene var Børn);
 - *Myter 2. Bind*, Kbh. 1924, (Foraarstorm);
 - *Myter 1-2*, Kbh. 1960, (Kirken i Farsø, Julenissen, Det lille Folk, Bønderbørns Lege).
 - *Himmerlandshistorier*, 3. Samling, Kbh. 1910, (Hedebonden); Udvidet udgave, Kbh. 1973 (1956), (Jørgine, Elses Bryllup);
 - *Aarvog 1917*, Kbh. 1917 (Til fire Billeder af Hans Smidth);
 - *Pressens Magasin Nr. 9*, Maj 1917 (Pind);
 - *Almanakken Danmark 1919* (udkom 1918), (Himmerlandsk Musik);
 - *Digte*, Samlet revideret udgave, Kbh. 1948, (Stev VIII, Som Dreng skar jeg Skibe, Det lille Folk);
 - *Den lange Rejse 1-2*, Kbh. 1977. Om Fyrs Barndom (i Det tabte Land), Moas Vaner (i Bræen), Foraarsbørn og Paa Sjælland (i *Skibet*).
- Villum Jensen: *Fra min fars hus, Erindringer om Johs. V. Jensen og hans miljø*, Kbh. 1976.

Litteraturhistorie:

Oluf Friis: *Den unge Johannes V. Jensen 1-2*, Kbh. 1974.

Bibliografi:

Frits Johansen og Aage Marcus: *Johannes V. Jensen, En Bibliografi 1-2*, Kbh. 1933 og 1951.

Andre oplysninger:

Om *Johs. V. Jensens drengeår* skriver Oluf Friis bl.a.: »Generøst har han i »Kirken i Farsø« og »Barndommens Sig« tildelt Mikdal (storebroderen) rollen som anfører, men man forstår

- mellem linierne, at det var Johannes, der var den opfindsomme, som gjorde drengelene spændende og tekniske. Broderen optrådte som den lilles beskytter, tog skændene, stundom også kløene.« (Den unge JVI, bd. 1 s. 41).
- Om børns lege i Jylland* i forrige århundrede, se Evald Tang Kristensen: Danske Børnerim, Remser og Lege, Aarhus 1896-97 og Det Gamle Harboøre, af Karen Thuborg, ved Henrik Ussing, Kbh. 1928.
- Om legeteorer* se bl. a. Inger M. Boberg: Folkemindeforskningens Historie. Kbh. 1953 og Dansk Folketradition, Kbh. 1962.
- Susanne Millar: Lekens psykologi, Stockholm 1970.
- Alasdair Roberts: Out to Play, Aberdeen 1980.
- Om forfatterens sprog og stil*: Peter Skautrup. Det danske sprogs historie, bd. IV, Kbh. 1968, s. 219-237.

Summary

Author Johannes V. Jensen's observations of and thoughts on children's games

Johannes V. Jensen, (1873-1950), generally considered one of the major Danish writers of this century, was awarded the Nobel Prize for Literature in 1944. Son of a veterinarian from Farsø, Himmerland, Johannes V. Jensen's authorship evolved from this Northern Jutland locale and from his childhood memories. The departure point of this article are the essays he wrote about children's games; both the ones he knew and had observed as a child in Himmerland, and the ones he observed in Copenhagen in 1933. In addition, there are quotes on children from this articles, short stories, novels and travel sketches. Finally, there is a discussion of his theories of children's games and how they relate to his evolutionist view of the world, the basis for his atheism, profound interest in nature and in all living creatures.

Nationalkarakterens genkomst

Af Kirstine Damsholt (1)

Holberg og Molesworth

»I det øvrige kan man sige om den Danske nation, at den er føyelig og god at komme til rette med, og besynderlig lydlig mod Øvrigheden; thi der er fast intet land, hvor oprør haver mindre sted end udi Dannemark ...« (2).

Således skrev Ludvig Holberg i indledningskapitlet »Om den danske Nations Art og Egenskab« i værket »Danmark og Norges Beskrivelse« fra 1729. Beskrivelsen af danskerne var (ikke mindst) et svar på det smædeskrift om det danske folk, der var udkommet i 1696, nemlig den engelske gesandt Robert Molesworth's »An Account of Denmark as it was in the year of 1692«. Formålet med Molesworth's beskrivelse af Danmark var at anvende det som et skræmmebillede, der kunne vise alle enevældens hæsligste træk. På grund af den despotiske regeringsform var befolkningens sindelag, ifølge Molesworth, i en sørgelig forfatning, da »slaveriet« førte til ligegyldighed og middelmådighed.

»Man møder ingen med særlige evner eller kvalifikationer, ingen der udmærker sig ved ekstraordinære studier eller erhverv, ingen entusiaster, galninge, tosser eller fantasten. Alle er nogenlunde ens. Hver især holder sig på middelmådighedens slagne vej.« (3).

Det blev i Danmark en national opgave at gendrive disse påstande, og det lykkedes for Holberg i det førnævnte værk at vende Molesworth's påstande til noget positivt:

»Den mediocritet eller middelmaadighed, som Mons. Molesworth legger nationen til last: nemlig, at de Danske ere ikke taabelige, ey heller højkloge, havde maaske en anden upartisk skribent udtolket som en dyd og middelvej, som denne nation udi mange ting gaar, saa at den sielden falder ud i extremiteter; thi den pøndsers lidt mere paa en ting end en Franskmand; men lidt mindre end en Engælænder. Den er ikke saa sparsom som en Hollænder, men lidt mere paaholden end en Nordmand. Den er ikke saa ordrig som en Tysk, ey heller saa lidt talende som en Spanier.« (4).

Holbergs og Molesworth's disput kan illustrere, at forestillingen om, at de enkelte nationer havde særlige egenskaber, nationalkarakterer, var udbredt i 1700-tallet. Forestillingen om det nationale særpræg som en oprindelig gudgivet karakter var ligeledes et centralt punkt i 1800-tallets nationalromantik. Imidlertid vil jeg ikke gøre rede for oprindelsen og udbredelsen af forestillingen om nationalkarakterer i svundne tider, men i stedet koncentrere mig om denne forestillings genkomst i vore dages kulturforskning. Dog vil jeg kort berøre to eksempler på nationalkarakterstudier fra første del af dette århundrede.

Gravlund og Schütte

I første del af dette århundrede blomstrede folkeslagspsykologien over hele Europa, idet folkekarakteren sås som et udtryk for folkets race, historie eller naturgivne betingelser.

Forfatteren Thorkild Gravlund kan illustrere, hvorledes de naturlige omgivelser kunne bruges som forklaring på folkekarakteren. I »Dansk Folkekarakter« fra 1911 gør han rede for, hvorledes forskellene i det danske landskab har haft indflydelse på landsdelenes folkekarakter. Enhver egns befolkning er bundet til det sted, de er født og opvokset, ved huen til »landets linjer og samfundets væsen«. Denne »stedhu« giver sammen med almuepræget folkekarakteren. Almuepræget er den stærke fællestrang og skræk for at stå alene, som har præget almuen. Denne evne til at samles uden egentlige ledere kalder Gravlund for »samhu«. Samhuen og stedhuen har tilsammen givet folkekarakteren. De forskellige folkekarakterer eller egnskarakterer er ifølge Gravlund af værdi for folket som helhed, for nationalkarakteren, idet samspillet mellem landsdelene er nationens livsnerve.

Gravlund vil ikke give direkte kausale forklaringer på, hvorledes omgivelserne påvirkede karakteren. Han mener, at man bør »vogte sig for at give letkøbte henvisninger til landets natur, tilværelseskampen og religionen«, idet de to sidste fænomener er resultat af folkets oprindelige træk.

Folkekarakteren finder Gravlund hos landalmuen, hvor det oprindelige og dermed ægte folkepræg kunne findes. At det var de samme træk, der ifølge Gravlund gik igen i tidligere tiders beskrivelse af folkekarakteren, var bevis for deres ægthed. Gravlund forestiller sig dermed folkekarakteren som en konkret, næsten uforanderlig størrelse, som man videnskabeligt kunne indkredse og beskrive.

Såvel i folketyperologiske skildringer som i skønlitterær form beskriver han de forskellige egnes karakteristika over for hinanden. Sjællænderne, mener han for eksempel, er mere tilbøjelige til at handle i flok end jyderne. Jyderne er større individualister, hvilket ikke mindst ses i deres handelstalent.

Gravlunds fremstilling af de danske folkekarakterer er ikke særlig struktureret. Han skrev med en anden forfatters ord »løs af hjertens lyst, efter sine lyriske indfald«. Denne anden forfatter, filologen Gudmund Schütte, bestræbte sig på at gøre sin fremstilling af »Dansk Folkekarakter« fra 1928 anderledes systematisk. Han valgte således at gennemgå det, han mente, var de fire vigtigste »danske nationalegenskaber«.

Racepræget er for Schütte folkekarakterens inderste kerne. Danskerne tilhører den nordiske race, og Danmark er ikke i historisk tid indtaget af keltere, finner eller slaver, og det betyder, at Danmark i racemæssig henseende er renere end store dele af Tyskland. Der har dog været en del indvandring østfra, hvilket har gjort vestjyderne til de reneste danskere.

Det særlige ved den nordiske race er ifølge Schütte den statsdannende evne. Alle nyere statsgrundlæggelser i Europa, »fra Ruslands indre til Pyrenæerhålvøens vestspids, udgår alle som en fra den nordiske race«.

Ud over denne statsdannende evne, der viser sig hos danskerne som organisationstalent, opregner Schütte tre andre vigtige egenskaber på plussiden af den danske folkekarakter: tålmod, jævnhed og hjertevarme. På minus-siden finder han de samme evner, men i overdreven eller svigtende grad. Schütte påviser disse plus- og minussider først og fremmest ved historiske eksempler. Ligesom han viser, hvorledes det gennem historien kun har været trusler udefra, der kunne ødelægge den danske stats indre sammenhæng. Han påviser, hvorledes skandinavismen, samlingstanken, er 800 år gammel, og hvordan det især er »østtypen« af danskerne, (det vil sige alt andet end de »rene« vestjyder), der har været bannerførere for samlingstanken og arbejdet for rigets enhed. Vestjyderne er ifølge Schütte mere enspændere af natur, men dygtige handelsfolk. At der er overensstemmelse mellem denne og Gravlunds karakteristik af sjællændere og jyder, kan ikke undre, da Schütte blandt andet bygger sin fremstilling på Gravlund.

Schütte og Gravlund repræsenterer to forklaringstyper på folkekarakterbegrebet, der var i brug i første del af dette århundrede: folkekarakteren bestemt af racepræget, og folkekarakteren bestemt af omgivelserne. Med disse forklaringer er folkekarakteren for begge forfattere en næsten uforanderlig størrelse, der kan påvises i historien såvel som i dagligdagen.

Genkomsten

Nazitidens brug af raceforklaringer kompromitterede ideen om national-karakter i den grad, at forskere med selvrespekten i behold siden har holdt sig langt væk fra dette emne, indtil 1980'erne, hvor de nationale stereotyper igen begyndte at dukke op.

I faglitteraturens periferi kom den tyske journalist Hans Magnus Enzens-

bergers bog »Åh, Europa«, bestående af essays, hvor Enzensberger karakteriserede en lang række europæiske folk. Her i Norden dukkede der bøger op som »Den norske væremåten«, af Arne-Martin Klausen og »Myter om svensken« af Orvar Löfgren og David Gaunt. De tre bøger har alle en let ironisk distance til deres eget projekt: at indfange nationalkarakterer.

Men de kom ikke til at stå alene. Siden har kulturforskere over hele Norden prøvet at indfange deres egen kulturs nationale særpræg. Og den ironiske distance er med tiden blevet svagere og svagere i takt med, at studiet af det nationale også på andre måder er kommet i centrum af den humanistiske forskning.

I Danmark er der således i de seneste år udkommet flere store dyre værker, der søger at indkredse den danske, den nordiske eller den europæiske identitet: »Dansk identitetshistorie« redigeret af Ole Feldbæk, »Det europæiske hus« redigeret af Søren Mørch og den nye antologi »Den nordiske verden« redigeret af Kirsten Hastrup. Også på de danske museer er der interesse for det nationale, eksempelvis med udstillingen sommeren 1992 i Nikolaj Kirke »Dansk, danskere ...«.

Der er mange grene inden for den nye forskning i det nationale. Nogle forskere arbejder med det nationale som et forholdsvis nyt fænomen: en konstruktion fra 1800-tallet, og betragter nationalkarakterforestillingen som en del af denne opfindelse. Disse forskere ser sig selv i kontrast til dem, der betragter nationalkarakterer som en realitet, der kan bestemmes. Hvad enten man betragter nationalkarakteren som en given ting eller en forestilling, er det imidlertid slående, hvor mange der har taget dette tema op igen efter årtiers tavshed. Man kan virkelig tale om nationalkarakterens genkomst, også inden for den seriøse forskning.

Jeg vil i det følgende søge at karakterisere nogle typer inden for den forskning, der arbejder med nationalkarakterer og prøver at indfange det særligt danske, svenske eller norske, ved hjælp af nogle udvalgte eksempler.

1) Den første type mener, at nationalkarakteren er en realitet, der kan findes, bestemmes og evt. måles kvantitativt. 2) Den næste type mener, at der findes nationale særpræg, men at de er svære at indfange og bestemme præcist. De smutter så at sige mellem fingrene på en som et stykke sæbe. 3) Den tredje type mener, at nationalkarakterer er en forestilling, og ser sig selv i kontrast til de to foregående typer, der ser den som noget virkeligt. Men fordi nationale karakterer er en forestilling, der deles af mange, kan denne forestilling studeres som et kulturelt fænomen.

Den bestemmelige nationalkarakter

Den svenske etnolog Åke Daun kan illustrere den første type af forskning,

der går ud fra at nationale karakterer findes og kan måles. Han hævder i artiklen »Studying National Culture« (5), at studiet af nationalkarakterer kræver brug af kvantitative metoder, selv for en etnolog. Det er umuligt i et komplekst samfund som Sverige at finde fællestræk, der gælder for alle, og man kan derfor ikke finde én bestemt grundlæggende personlighedsstruktur. Man må i stedet søge at finde den oftest forekommende type.

Åke Daun mener, at man for at få viden om bestemte fænomeners udbredelse må benytte kvantitative data, da dette samtidig kan korrigere forskerens subjektive bedømmelser. Desuden mener Daun ikke, at alle fænomener kan indfanges ved almindelig etnologisk metode. Dette gælder eksempelvis skyldfølelse.

Han viser derefter hvorledes han på basis af en række psykologiske personlighedstests, der har været benyttet i Sverige og Finland, har kunnet påvise forskelle mellem den svenske og den finske nationalkarakter. Spørgsmålene er udarbejdet ud fra tesen om grundlæggende psykogenetiske behov: behov for præstationer, kontakt, aggression, skyldfølelse, etcetera.

Spørgsmålene er udarbejdet for at påvise forhold i disse behov, men kan ifølge Daun benyttes til etnologisk analyse, hvad der for mig virker ret problematisk. Ud fra svarene på spørgsmålet: »Betyder det meget for Dem at bevare kontakt med Deres venner, skønt De er flyttet?« kan Daun således påvise at venskab betyder mere i Finland end i Sverige, da finner oftere svarer ja til dette spørgsmål.

Ligesådan lider finner mere af skyldfølelse, da de oftere svarer ja på spørgsmålet, om »de ofte har dårlig samvittighed uden at vide hvorfor?«

Spørgsmål, der er stillet for at påvise eventuelle neuroser, benyttes altså af Daun til at indfange det, han mener er udtryk for generelle kulturelle strukturer. Det, at disse forskelle kan måles, bliver i sig selv et bevis på, at forskellene findes, et forhold som Daun i øvrigt slet ikke stiller spørgsmålstegn ved i artiklen.

Den norske etnolog Tove Nedreliid er et andet eksempel på en forsker, der behandler nationalkarakterer som noget målbart. I artiklen »Use of Nature as a Norwegian Characteristic. Myths and Reality« (6) vil Tove Nedreliid undersøge realiteten bag myten om naturdyrkelse som et særligt norsk træk. Realiteter eller virkelighed er for Tove Nedreliid identisk med materielle og målbare forhold.

At brug af naturen er vigtigt for nordmænd, finder Nedreliid bekræftet i kvantitative undersøgelser, der viser, at friluftsliv er den mest brugte fritidsbeskæftigelse blandt nordmænd. Den store brug af naturen kan altså måles og er dermed ikke en myte, men en realitet. Nedreliid ønsker imidlertid at se på folks egen opfattelse af brug af naturen.

Hun mener, at opholdet i naturen har undergået et skift, idet det tidligere

var nødvendigt at opholde sig i naturen for at skaffe et ekstra tilskud af føde i form af for eksempel fisk eller bær. I vore dage er opholdet i naturen derimod bestemt af rekreative formål. Folk siger dog stadig, at de går ud for at fiske og plukke bær, men Nedrelid mener, at det må være, fordi de har brug for at legitimere deres ophold i naturen. Hun går dermed ud fra, at ophold i naturen per definition er rekreation, og at forklaringer om fisks og bærs nytteværdi kun bruges, fordi man har brug for en legitimering.

Tove Nedrelids feltarbejde foregik i Finnmarken, og det virker, som om hun med sin egen kultur som baggrund og dens helt bestemte opfattelse af natur som rekreation er blind for andre livsformers anderledes brug af naturen som en ressource.

En tilsvarende etnocentrisme præger hendes forklaring på at nordmænd bruger naturen mere end andre nationer. Forklaringen hun giver er nemlig, at Norge faktisk *er* særlig smukt:

»One objection against describing our feeling for nature as a myth may be that Norway in our own eyes and in the view of many others, actually is a lovely country, with such varied scenery and such powerful landscapes saturated with beauty that they could take anyone's breath away. In surroundings like these it is impossible not to have a special relationship to nature.« (7).

Det norske borgerskab i forrige århundrede var de første der »fik øje på« Norges naturskønhed, men lærte siden resten af befolkningen, at de havde et land, der var værd at nyde. Nedrelid konkluderer at det ikke er en myte, at nordmændene er naturelskere, men at dette er en realitet, der skyldes det varierede klima og natur, et land med attraktioner som midnatssol, samt en lav befolkningstæthed, der giver alle mulighed for at komme ud i naturen.

Årsagen til nordmænds hyppige naturbrug er dermed landets skønhed, og er ifølge Nedrelid derfor noget, som nordmænd ikke selv kan gøre for. Tove Nedrelid repræsenterer altså en slags genoptagelse af environmentalismen.

Også en dansk forsker har ment at kunne bestemme det særligt danske ved danskerne. Det drejer sig om historikeren Uffe Østergård fra Center for kulturforskning i Århus. I artiklen »Bønder og danskere« (8) vil han se nærmere på danskheden. Ganske vist har nationalismen og nazismen kompromitteret forestillingen om nationalkarakter. Alligevel, hævder han, har vi alle oplevet at føle os danske. Han selv har i hvert fald.

Egentlig, siger Uffe Østergård, er nationalkarakter bare vore forestillinger om os selv. Og en sådan nationalfølelse kan man egentlig ikke snakke om, før nationalismen og kapitalismen holdt sit indtog og gjorde Danmark til en nationalstat. Men der må alligevel have været noget, som denne nye nationale selvbevidsthed kunne bygge på. En særlig »dansk egenart«, som

Østergård mener at man eksempelvis kan se i forskellen på Holbergs og Molières komedier.

Østergårds tese om det særligt danske omhandler den middelmådighed, som Molesworth anklagede danskerne for, og som Holberg vendte til noget positivt. Den gyldne middelvej, den pragmatiske fornuft og underdrevne form for bedreværd er ifølge Østergård udtryk for 1700-tallets folkelige kultur set i kontrast til den samtidige europæiske elitekultur. Denne folkelighed fik dog en særlig betydning i Danmark på grund af én person: N. F. S. Grundtvig.

Hans ideer er ifølge Østergård »sunket ind i befolkningens rygmarv og er blevet til et bærende element i den danske mentalitet« via de grundtvigianske bønder. Baggrunden for, at grundtvigianismen blev hegemonisk i dansk kultur, er det, Uffe Østergård kalder den »særlige danske vej til kapitalismen«.

Den består af det, han kalder agrarkapitalisme: de (i europæisk sammenhæng) store, selvstændige familiebrug, der efter landboreformerne blev den dominerende organisationsform i dansk landbrugsproduktion. En anden vigtig del af den danske vej til kapitalismen er andelsbevægelsen. Den selvorganisering og selvbevidsthed, der prægede grundtvigianismen, havde rod i såvel familiebruget som andelsbevægelsen og blev udbredt ikke mindst via den danske højskole.

Gårdmandsklassens betydning i den danske politiske kultur har gjort, at også grundtvigianismens modstandere er blevet tvunget til at argumentere på dennes betingelser. Grundtvigianismen er derved »sunket ned i folkedybet« og blevet en art førbevidst fælles mentalitet. Krads lidt i overfladen på de fleste danskere og du finder bondens instinkter og længslen efter jord under neglene.« (9)

Uffe Østergårds nationalkarakterbegreb er altså en art conscience collective. Det stikker oven i købet så dybt, at han mener, at der gennem grundtvigianismen skete en ændring af den danske personlighedsstruktur, såvel den individuelle som den kollektive. Dette skete ikke mindst via fællessang og »det levende ord«.

Via grundtvigianismen er alle danskere altså blevet bønder. Østergårds forklaring på dette fremkommer ved en, som han selv siger, »utilladelig kombination« af to metoder. På den ene side en materialistisk analyse af den danske kapitalistiske moderniseringsproces, på den anden side en karakteristik af den særlige danske mentalitet bestemt af Grundtvigs påvirkning. Østergård kombinerer altså en materialistisk og en idealistisk historieforklaring.

Østergård gør dermed en bestemt produktionsmåde og livsform i kombination med en særlig ideologi til det særlige danske. Med marxistiske begre-

ber kunne man sige, at den danske samfundsformation bliver identisk med nationalkarakteren, men hans forklaringer om, hvorledes dette særlige danske er sunket ned og blevet førbevidst mentalitet, ligger til gengæld meget langt fra en marxistisk analysemåde.

Det særligt danske bliver da netop til nationalkarakter ved at blive forankret, ikke i strukturen, men i bevidstheden, i mentaliteten. En bestemt livsforms ideologi er via grundtvigianismen blevet fælles bevidsthed og derfor indlejret i individernes personlighedsstruktur. I mentaliteten er vi alle bønder, og det må, hvis man tager Østergård i den yderste konsekvens, også betyde, at industriarbejderen på B & W inderst inde er bonde.

Østergård påpeger selv, at hans tese ikke kan bevises videnskabeligt, idet de træk, han har villet påvise, er blevet så førbevidste, at de er blevet kollektivt mentalitet. Derfor har han valgt en anden metode, nemlig deltagerobservation på sin egen og andres danskhed. Man kan derfor frygte, at Østergård har ophøjet *sin egen* oplevelse af det danske til at være alle danskers opfattelse.

Tesens bærekraft bygger, ifølge Østergård, på det intuitive og aha-oplevelserne, og ikke på en traditionel stringent argumentation. Der er altså langt fra de før omtalte kvantitative målinger af norsk og svensk karakter til denne intuitive indfangelse af det særlig danske, der i sig selv også er særlig dansk, ifølge Østergård.

Den ubestemmelige nationalkarakter

Efter disse tre eksempler på forskere, der mener, at det er muligt at bestemme de særlige nationale karaktertræk, vil jeg nu give nogle eksempler på forfattere, der nok mener, at nationale særtræk findes, men til gengæld har svært ved at bestemme dem præcist. Typisk for disse eksempler er, at det er essaysamlinger, der kredser om det svenske, det norske eller det danske, uden at komme til en samlet syntese.

Antologien »Den norske væremåten« (10) er en sådan essaysamling, udarbejdet af ti norske og udenlandske socialantropologer og samlet af professor i socialantropologi Arne Martin Klausen. Artiklerne har hver deres bud på, hvad det er at være norsk. Budene synes at udspringe af de forskellige perspektiver, der lægges på det norske samfund. Perspektiver der udspringer af den socialantropologiske forskningstradition og dens metode: deltagerobservation.

Budene på det norske spænder vidt. En forsker mener, at nordmænd er bønder, selvom de lever i byen. For en sydamerikansk forsker springer det i øjnene, at nordmænd betragter politik som hæderligt og magt som et objektivt udtryk for, at man har de bedste argumenter, i modsætning til i Syd-

amerika, hvor følelser og subjektivitet spiller en stor rolle. En anden mener, at bygderne er det norske samfunds totem: Et ydre symbol på den sociale orden.

En sydafrikansk forsker ser Norge som et stammesamfund, andre ser det norske lokalsamfund med dets sociale kontrol og samarbejdsinstitutioner som det særligt norske. Flere centrale temaer i norsk kultur tages op, men samles ikke i syntese. De fleste af bidragene kredser ellers om bygderne som centrale i det norske samfund; alligevel samles denne kredsen ikke i et overordnet bud på bygderne som det centrale for den norske væremåde.

En tilsvarende kredsen om emnet findes i Karl-Olov Arnstbergs bog om »Svenskhed« (11). Bogen udspringer af indvandrerproblematikken, men Arnstberg afstår fra at studere den selvklaare svenskhed, og hans oprindelige projekt om at indfange svenskheden falder fra hinanden i et antal delprojekter, hvormed han mener, at han gør svenskhedsforskningen en tjeneste.

Bogen er meget refleksiv og problematiserer i høj grad det at studere nationale karakteristika. Arnstbergs betænkelighed ved at bestemme det svenske synes ikke mindst at være opstået ved den store interesse, hans projekt vakte i medierne.

Et af de problemer ved at studere det nationale, som Arnstberg nævner, er, at hvis man vælger at studere det, der adskiller svenskerne fra andre, så er det ikke nødvendigvis det centrale i svensk kultur man indfanger. Hvis man i stedet søger at indfange det centrale i svensk kultur, så er det ikke sikkert, at det er særlig svensk, men måske lige så centralt i dansk og norsk kultur.

Man kan i stedet vælge at studere svenskernes forestillinger om sig selv. Og det gør han så i en række essays, der ikke mindst behandler svenskernes forhold til indvandrere. Han anklager i flere essays svenskerne for at være kulturforstående, at være blinde for deres egen kultur som kultur og bare betragte sig selv som rationelle og fornuftige, som hævet over det kulturelle. Denne forståelse af egen kultur besværliggør ifølge Arnstberg mødet med indvandrerne.

Arnstbergs bestemmelse såvel som hans problematisering af svenskheden udspringer af indvandrerproblematikken. Derfor bliver det kulturforstående det centrale tema i hans bog. Bogen kan derfor illustrere, i hvor høj grad den problemstilling, nationalkarakteren undersøges indenfor, bestemmer resultatet.

Det samme kan siges om forfatteren Ebbe Kløvedal Reichs bog »Kontrafej af den danske ånd« (12). Her er den overordnede problemstilling kapitalismen og EF som trussel mod det danske samfund.

Reich er ikke i tvivl om, at den danske ånd eller danskheden findes, og tager skarpt afstand fra »Dansk identitetshistorie« og andres hævde af, at

den er en forholdsvis ny opfindelse. Men den er svær at få hold på, kun dens efterladenskaber kan ses. Den ses bedst i kontrast, som modbillede. Gennem bogens essays kredser Reich om den danske ånd. Danmarks historie indgår ofte, og uden at det eksplicit konkluderes, synes den danske ånd især at findes i vort folkestyre og vor folkekirke. Det kristne og det folkelige er ifølge Reich det, der giver prægning til den danske drøm om det gode liv.

Andelsbevægelsens princip med at stemme efter hoveder og ikke efter hoveder ses også som noget specifikt dansk og som et vigtigt værn mod kapitalismen og EF, hvor hovederne netop er det der tæller. De nye folkelige bevægelser med Next-Stop-Bevægelsen som eksempel er beviser for, at den danske ånd er i live.

Folkestyre og folkekirke er de træk ved den danske historie og det danske samfund, som Reich regner som særlig danske. Dette peger på, at Grundtvigs betydning står centralt i hans analyse, ligesom det var tilfældet hos Uffe Østergård. Men hvor Grundtvig hos Østergård bliver opfinderen af den særlig danske ideologi, ser Reich ham snarere som et led i en lang dansk tradition, der kan spores helt tilbage til den danske oldtid ved hjælp af historiske eksempler.

For Østergård er det danske altså en ny opfindelse, der imidlertid er sunket ned i den danske mentalitet, mens den danske ånd hos Reich ikke bare er en mentalitet, men er en *folkeånd*, dvs. et princip eller en bestemt struktur, der sætter sig igennem i den danske historie. Reich hævder at privatiseringen, kapitalismen og EF er en trussel mod denne »særlige danske udgave af verdensånden«.

Den danske ånd er altså ikke af en ny dato for Reich, tværtimod har den været konstituerende for den danske historie. Den danske ånd er ikke et luftigt gespenst, der puster historiens personer i nakken, men et bestemt organisationsprincip, der har præget det danske samfund gennem historien.

Hvor Østergårds danskhed er en slags historisk produkt, der ganske vist er blevet indskrevet i den danske »personlighedsstruktur«, er den danske historie for Reich snarere et produkt af den danske ånd. De to forfattere har dermed omvendte udgaver af årsags- og virkningsforholdet mellem historie og danskhed.

Forestillingen om nationalkarakter som studieobjekt

Det er dog ikke alle forskere, der forestiller sig, at man kan se den slags kausale relationer mellem historien og nationalkarakteren. For en tredje type forskning er de nationale forskelle ikke en virkelig, bestemt ting, men skal studeres som skiftende forestillinger. Formålet er imidlertid ikke at

afsløre de nationale myter som falske, men at vise, at de netop er forestillinger, og at disse forestillinger har skiftet, fordi der gennem historien har været kampe mellem forskellige udgaver af disse forestillinger.

Ifølge den svenske etnolog Orvar Löfgren startede det lundensiske »Kultur og klasse«-projekt, som han har været en del af, med at de ville studere svensk kultur i dens totalitet. Studiet af nationale kulturer var imidlertid grundigt kompromitteret af nazitiden. De valgte derfor i stedet at dekonstruere svenskheden: forestillingen om Sverige som et homogent samfund.

Löfgren viser i flere af sine artikler om det nationale (13) og i bogen »Myter om svensken« (14), at svenskheden er en forestilling skabt af det svenske borgerskab i 1800-tallet. Borgerskabet søgte at gøre deres egen kultur og egne myter til svenskheden, og konstruerede en forhistorie og en kulturarv, der passede til deres eget selvbillede.

Borgerskabets kultur var i starten en modkultur til adel og bønder, idet borgerskabet hævdede, at de i kraft af bedre dyder var bedst egnede til at lede landet. Omkring 1900 blev arbejderklassen hovedfjenden, og den næste generation af borgerskabet blev moderne og tog afstand fra borgerskabets overfyldte hjem. De blev normale.

Borgerskabets kultur skifter altså fra at være modkultur til at være nationalkultur, til at blive normalitet. Sideløbende hermed skifter deres syn på arbejderklassen fra at være uden kultur til en lavere kultur, til at være unormale afvigere.

Konstruktionen af en national kultur skete over hele Europa, og Löfgren karakteriserer den nationale diskurs som en slags gør-det-selv samlesæt, hvor faste ingredienser som et fælles sprog, fælles historie, indgår som vigtige komponenter, men hvor borgerskaberne i de enkelte lande selv har måttet give disse begreber konkret indhold. Skabelsen af en fælles national kultur forudsatte dog medier som en offentlig debat, bogtryk, skriftsprog-norm. Skolebøger blev et vigtigt medium for udbredelsen af den nationale forestilling, og de nye medier som radio og tv gav en fælles referenceramme. I disse nye medier blev selv vejret nationaliseret. Der blev med andre ord skabt en national dannelseskultur, en fast idé om, hvad det var at være svensk, som den virkelige befolkning imidlertid ikke kunne leve op til.

Den nationale kultur og forestillingen om en nationalkarakter skal altså ifølge Orvar Löfgren studeres som et kulturelt fænomen. Som en bestemt classes forsøg på at gøre deres egen kultur til den nationale og dermed normale. Nationalkarakteren må altså ses som klassespecifik.

Den danske etnolog Anders Linde-Laursen har også arbejdet med nationalkarakterer som en forestilling (15). Han hævder, at det er vigtigt at se sådanne stereotyper i forhold til hinanden og påviser, hvorledes danskernes opfattelse af svenskerne er skiftet parallelt med skiftet i vores opfattelse af

os selv. Han ser skiftene, som betinget af den kulturelle kamp om hegemonien over det, han kalder den »nationale berettertradition«.

Sammenfatning

Hvad enten man ser nationalkarakteren som en fælles forestilling eller som forankret i individet, er der en tendens til at gøre den historiske udvikling til det, der konstituerer det nationale. For Danmarks vedkommende at gøre Danmarks specifikke udvikling til det, der konstituerer det danske. Det gælder alle de danske forfattere, som jeg har behandlet, at de betragter danskheden og den danske historie som indbyrdes afhængige, selvom de er uenige om, hvad der er årsag og virkning.

De ældre forfattere Gravlund og Schütte ser sammen med Kløvedal Reich danskheden, hvad enten den er ånd eller race, som det, der bestemmer den danske udvikling, mens Linde-Laursen og Østergård ser den specifikke danske udvikling som det, der konstituerer danskheden. Men, kan man så spørge sig selv, hvad er så forskellen på denne type forskning og ganske almindelig Danmarkshistorie?

Hvis det danske blot er vores specifikke udvikling, så er der ikke noget nyt perspektiv i den nye nationalkarakterforskning. Så er den blot Danmarks historie, det danske folks historie. Og vi ved at Danmarkshistorien kan gribes meget forskelligt an og kan give mange forskellige resultater, alt efter hvilke teoretiske begreber man anvender. I sin yderste konsekvens betyder det, at man kunne få lige så mange forskellige nationalkarakterer, som man kan få forskellige typer Danmarkshistorie.

Nogle forskere har også vendt dette om og hævder, at det ikke er den nationale måde at producere på, der er det særligt nationale, men i stedet den måde, hvorpå menneskene tackler de givne eksistensbetingelser, herunder produktionsforholdene. Den særlige måde at tackle problemer på er nationalkarakteren.

Den svenske etnolog Jonas Frykman hævder således i artiklen »Social Mobility and National Character« (16), at den svenske nationalkarakter kan anskues som de strategier, svenskere har brugt for at klare sig over for de givne eksistensbetingelser.

De ældre forskeres beskrivelser fra starten af dette århundrede af den typiske svensker som stiv, kedelig, grå og tilknapet er ifølge Frykman blot den måde at være på, der tidligere bedst sikrede en karriere i det offentlige i Sverige, i en periode hvor de fleste akademikere ikke kom fra akademikerhjem og derfor måtte distancere sig fra deres egen arbejderbaggrund, hvilket gjorde dem grå og kedelige.

Svenskhed er derfor ifølge Frykman ikke en bestemt ting, men svaret på,

hvordan man bedst klarer sig i Sverige i forskellige perioder. Frykman forklarer dog ikke, hvorledes akademikeren med arbejderbaggrund, denne talmæssigt ret lille gruppe, har kunnet præge opfattelsen af den svenske nationalkarakter i så høj grad, som det har været tilfældet.

Et lignende perspektiv finder man i værket »Den nordiske verden« redigeret af Kirsten Hastrup (17). I forordet angiver redaktøren, at hensigten er at vise den nordiske verden som et sammenhængende kulturelt hele. De vil finde den særlige nordiske kultur, der består af handlings- og begrebsmønstre, af erfaringer og hverdagsliv, præsenteret i temaer omkring tiden, landskabet, brødet, havet, sproget, magten, huset og folket. Værket slutter med denne definition af det nordiske:

»Det er den historiske erfaring – af tid, rum, sprog, spise, magt, ære, hus og hjem – som samler de nordiske folk. Der er ingen »nordisk identitet« uden om nordboernes kollektive erfaring med de særlige livsvilkår, som har præget og stadig præger den nordiske verden, og har gjort den særegen.« (18)

Det nordiske er altså vores fælles erfaringer med nogle bestemte nordiske livsvilkår. Men denne definition gør det svært at se forskellen på denne analyse af det nordiske og almindelig kulturanalyse.

Anders Linde-Laursen hævder (19), at der findes to retninger i den nationale identitetsforskning: Den der ser det nationale forankret i individet og den der ser det forankret i samfundet dvs. mellem individerne. Den ældre type nationalkarakterforskning samt en del af den nye ser nationalkarakteren i individerne, og mener derfor at de kan måle og bestemme den.

Den anden type, der har frigjort nationalkarakteren fra individet og ser den som et kulturelt fænomen, har ikke noget begreb, hvormed man kan skelne nationalkarakteren fra al den anden kultur. Nationalkarakterstudiet bliver derfor svært at skelne fra almindelig kulturanalyse og historieforskning.

Der er dog en central forskel i forhold til almindelig kulturanalyse, og det er, at fokus i national- eller identitetsforskningen per definition lægges på det *fælles* kulturelle. Kun i forhold til andre nationaliteter eller identiteter kan kontrasteringen komme ind. I værket »Den nordiske verden« lægges vægten således på det fælles for de nordiske lande, og ikke på de nationale forskelle mellem de nordiske lande, som de andre forskere, jeg har præsenteret, har påvist.

Dette problematiserer netop at de afgrænsninger, der bruges i nationalkarakter- og identitetsforskningen, ikke er givne kulturgrænser, men kan ansues som valgte afgrænsninger.

Lad mig eksemplificere: Hvis det både er muligt at finde noget særligt dansk, men også noget, vi har til fælles med de andre nordiske lande, så er det sikkert også muligt at finde noget særligt europæisk og noget fælles for hele den nordlige halvkugle – ja, for hele verden. Eller man kan gå den anden vej og hævde, at selvom der er noget fælles dansk, så er der også forskelle inden for Danmark. Jyder er nu engang anderledes end sjællændere. Men man kan også påvise en forskel mellem øst- og vestjyder – ja, man kan anskue Århusianere som havende en særlig kultur.

Med andre ord kan man inden for enhver valgt afgrænsning finde kulturelle fællestræk såvel som forskelle. Pointen er, at der ikke findes nogle givne kulturelle afgrænsninger. Nationalkarakter- og identitetsforskningen er dermed ikke bestemt af empiriske kulturgrænser, men af et bestemt perspektiv, der søger enhedskultur inden for en valgt afgrænsning. Det centrale i denne type forskning er dermed ikke valget af afgrænsning, men det enhedskulturelle perspektiv, eller for at sætte det på spidsen, det monokulturelle perspektiv.

Nationalkarakterstudier vil altid fokusere på det fælles og derfor overse de kulturelle forskelle inden for nationen. Derfor bliver nationalkarakterstudiet et studium af monokultur. Men hverken det nationale eller det monokulturelle perspektiv er særlig velegnet til at forklare nogle områders særlige kulturelle træk. Etnologen Johannes Møllgaard påviste i sin magisterforelæsning »Det 'mørke' Jylland og 'verdensmarkedet' (20), en særlig jysk kultur. Nemlig den individualisme og det handelstalent, som også Gravlund og Schütte mente var et særligt jysk træk, og som Johannes Møllgaard kaldte »studen i kroppen«.

Pointen i Johannes Møllgaards forelæsning var, at denne kultur må ses som et resultat af Jyllands forhold til verdensmarkedet, som resultat af den jyske studehandel. Det særlig jyske skal altså netop *ikke* forklares i hverken jysk eller dansk perspektiv, men skal ses i et verdensøkonomisk perspektiv. Og så er det selvfølgelig en vigtig pointe, at Møllgaard ikke tillagde alle jyder denne kultur, men kun dem, hvis eksistensbetingelse var studehandelen.

I kontrast hertil søger nationalkarakterforskningen at forklare kulturen indefra, som en fællesnævner for en gruppe, som monokultur. Denne tendens til at lave monokulturelle studier kan måske ses som en reaktion på den etnologiske forskning, der i mange år netop har fokuseret på de kulturelle kontraster. Hvad enten det har drejet sig om klassespecifikke studier, kvindeforskning, livsformer eller økotypestudier.

Disse forskningsretninger har netop problematiseret de tidligere monokulturelle analyser af samfund før og nu. Men hvor det empiriske gen-

standsfelt før var befolket med subjekter af typen klasser, livsformer, køn og økotypen, synes verden i en del forskeres øjne nu at blive befolket med etniciteter, nationaliteter og identiteter.

Det er ikke mærkeligt, at forskerne får denne tanke. Man behøver blot åbne dagens avis for at se, hvilke nye etniciteter der kræver deres egen nationalstat. Man kunne så stille spørgsmålet, om det kun er verden, der har forandret sig, eller også vor måde at anskue verden.

Forestillingen om verden befolket af nationer, det man kunne kalde den nationale diskurs, er fra at være næsten uddød i løbet af de senere år blevet bestemmende for vores måde at opleve den politiske virkelighed. Dette kunne være en forklaring på, at forskerne pludselig ser etnicitet og nationalitet alle vegne.

Men ved at studere disse etniciteter og nationaliteter og deres indbyrdes forskelle går forskerne ind i diskursen og bliver så at sige en del af den. Ved at studere inden for en valgt afgrænsning med et monokulturelt perspektiv, og derfor fokusere på det fælles kulturelle og være blind for forskelle, er forskningen med til at forstærke forestillingen om nationaliteter og etniciteter.

Nationalitetsforskningen kan på denne måde anskues som en praksis, der er med til at producere de nationale forskelle, blot ved at producere viden om dem. Nationalitetsforskningen er med andre ord del af den nationale diskurs. Også de der, som jeg selv, vælger at forholde sig kritisk til nationalitetsforskningen, er en nødvendig og integreret del af diskursen.

Den nationale diskurs kunne være en forklaring på, at pendulet i øjeblikket synes at svinge tilbage til det monokulturelle perspektiv. Titlen på denne artikel kunne altså have været monokulturens genkomst.

Noter:

1 Nærværende artikel blev holdt som forelæsning til magisterkonferens i Europæisk etnologi d. 26.6.1992. 2 Holberg, Ludvig: Dannemarks og Norges Beskrivelse København 1729. Holbergs samlede Skrifter. Bd. 5, København 1920 p. 23. 3 Fra Sv. Lyndrups oversættelse: En beskrivelse af Danmark som det var i året 1692. Højbjerg 1977 p. 146. 4 Anførte arbejde p. 23. 5 I Ethnologia Europaea Vol. XIX, 1 1989. 6 I Ethnologia Scandinavica Vol. 21 1991. 7 Anførte arbejde p. 27. 8 I antologien »Historien i kulturhistorien«. Kulturstudier 2. Århus 1988. 9 Anførte arbejde p. 349. 10 Arne-Martin Klausen: Den norske væremåten. Antropologisk søkelys på norsk kultur. Oslo 1984. 11 Karl-Olov Arnstberg: Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen. Malmø 1989. 12 København 1992. 13 Eksempelvis: The nationalization of Culture. I: Ethnologia Europaea. Vol. XIX, 1 1989. og Deconstructing Swedishness: Class and Culture in modern Sweden. I: Anthony Jackson (red.): Anthropology at home. ASA monographs, 25. 14 David Gaunt og Orvar Löfgren: Myter om svensken. Uddevalla 1984. 15 Anders Linde-Laursen: »... – derfra min verden går« – om national identitet. Og Er Sverige interessant ...? Om modernitet og hundrede års danskhed. Begge i: Nationella identiteter i Norden. Nord 1991:26. 16 I: Ethnologia Europaea. Vol XIX, 1, 1989.

17 København 1992. 18 Anførte arbejde p. 230-231 Bd. 2. 19 I artiklen: »... – derfra min verden går« – om national identitet. I: Nationella identiteter i Norden. Nord 1991:26. 20 Trykt i Folk og Kultur 1988.

Litteratur:

- Holberg, Ludvig: »Dannemarks og Norges Beskrivelse« Kbh. 1729.
Molesworth, Robert: »An Account of Denmark as it was in the year of 1692«. London 1694.
Fotografisk genoptryk København 1976.
Gravlund, Thorkild: Dansk Folkekarakter. Sjællændere og jyder. Danmarks Folkeminder nr. 7, 1911.
Schütte, Gudmund: Dansk Folkekarakter. KBH. 1928.
Enzensberger, Hans Magnus: Åh, Europa. Kbh. 1987. Heri: Svensk efterår og Norske anakronismer.
Daun, Åke: Studying National Culture. I: Ethnologia Europaea. Vol. XIX, 1 1989. National Culture as Process.
Nedrelid, Tove: Use of Nature as a Norwegian Characteristic. Myths and Reality. Ethnologia Scandinavia. Vol. 21 1991.
Østergaard, Uffe: Hvorfor hader vi svenskerne? Danmarkshistorierne mellem svensk og tysk. I: Nationella identiteter i Norden. Nord 1991:26.
Klausen, Arne-Martin: Den norske væremåten. Antropologisk Søkelys på norske kultur. Oslo 1984.
Arnstberg, Karl-Olov: Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen. Malmø 1989. Heri: s. 1-87, s. 184-191 og s. 375-387.
Reich, Ebbe Kløvedal: Kontrafej af den danske ånd. Kbh. 1992.
Gaunt, David og Orvar Löfgren: Myter om svensken. Uddevalla 1984.
Löfgren, Orvar: The nationalization of Culture. I: Ethnologia Europaea. Vol. XIX, 1 1989. National Culture as Process.
– Deconstructing Swedishness: Class and Culture in modern Sweden. I: Anthony Jackson (red): Anthropology at home. ASA Monographs, 25.
Linde-Laursen, Anders: »... derfra min verden går« – om national identitet. I: Nationella identiteter i Norden. Nord 1991:26.
– Er Sverige interessant ...? Om modernitet og hundrede års danskhed. I: Nationella identiteter i Norden. Nord 1991:26.
Frykmann, Jonas: Social Mobility and National Character. I: Ethnologia Europaea. Vol. XIX, 1 1989. National Culture as Process.
Hastrup, Kirsten (red): Den nordiske verden. København 1992.

Summary

Rebirth of the national character

The article cites examples from the discussion in the 18th century of mediocrity as the Danish national character and it demonstrates how character at the beginning of this century was viewed as an expression of racial distinction of natural environment.

Within the last decade the concept of a national character has emerged again in the field of cultural research within the Nordic countries. The research can be divided into three distinct types:

Type I believes that such a concept exists, that it can be determined and eventually quantified. Type II believes that national characteristics exist. They are, however, difficult to determine and quantify. Type III believes that national characteristics is an abstract concept and as such it may be studied as a cultural phenomenon. Each type is illustrated with examples from Danish, Norwegian and Swedish research, respectively.

In conclusion the problems of this kind of research are outlined. By equating a country's specific, historic development with its national essence, Danish national character will inevitably become synonymous with Danish history and hence dependent upon the changing views of history.

If instead one were to view the national character as a specific way of handling existing conditions, this research would be the same as ordinary cultural analysis. National research, however, differs from cultural analysis and historical research in its well defined focus on common cultural values. Talk of things specifically Danish, specifically Jutlandish or specifically Nordic creates problems with regards to the cultural borders within which national research is operating.

The article concludes that research within the field of national characteristics and identity is distinguishing itself by a search for unity of culture before setting the limits. The core of this kind of research is therefore the monocultural perspective. The trend toward monocultural studies may be seen as a reaction to the ethnological research that for many years was focusing on cultural contrasts. Another explanation may be that national research form part of the national discourse. By studying national differences science is contributing to the cementing of the idea that nationalities and ethnic groups can be determined. Nationality research may therefore well be viewed as a practice that in fact produces national differences by merely procuring knowledge about them.

Dansk folkekultur 1992

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. februar 1993

Bibliografien er udarbejdet ud fra Dansk Bogfortegnelse og ud fra følgende tidsskrifter og årbøger: Arkiv 14, nr. 1 (1992), Arv 47 (1991), *Arv og Eje*, Ask 17 (1992), Bol og By 1991, nr. 2, Bornholmske Samlinger 3. rk. 6 (1992), Budkavlen 1991, *Buks*, Bygd 23, nr. 1-4 (1992), *Cæcilia. Årbog*, Dansk Folkemusik 3, nr. 2-6 (1992) og 4, nr. 1 (1993), Dansk Årbog for musikforskning 19 (1988-91), Danske folkemål 34 (1992), Danske Studier 87 (1992), *Erhvervshistorisk Årbog*, Ethnologia Europaea 22, nr. 1 (1992), Ethnologia Scandinavica 1992, *Fabrik og bolig*, Folk 34 (1992), Folk og Kultur 1992, Folk og Musik 1992, Folkeminder 1992, nr. 1-3, Fortid og Nutid 1992, hft. 1-4, Fra Als og Sundeved 70 (1992), Fra Kvangård til Humlekule 22 (1992), Fra Himmerland og Kjær Herred 1992, Fra Holbæk Amt 1991 og 1992, Fra Ribe Amt 25, nr. 3 (1992), Fra Viborg Amt 1992, *FRAM, Frederiksværkegnens Museum*, Fund og Forskning XXXI (1992), Fynske Årbøger 1991 og 1992, Gladsaxe-bogen, Haderslevsamfundets Årsskrift 1992, Handels-og Søfartsmuseets Årbog 51 (1992), Hardsyssels Årbog 26 (1992), Historie. Jyske Samlinger 19, nr. 2-3 (1992), Historiske Meddelelser om København 1992, Historisk Samfund for Pæstø Amt. Årbog 1992, Historisk Tidsskrift 92, nr. 1-2 (1992), Historisk Aarbog for Randers Amt 86 (1992), Historisk årbog for Thy og Vester Hanherred 1992, *Historisk årbog for Roskilde amt*, Hjemstavnsliv 1992, nr. 1-12, Jordens Folk 1992, nr. 1-4, Kritik 98-101 (1992), Kulturen 1992, Københavns Folkemusikhus Nyt 144-156 (1992), Købstadsmuseet »Den gamle by«. Årbog 1992, Journalen 1992, nr. 1-4, Lolland-Falster 80 (1992), *Lolland Falsters Stiftsmuseum*, Lyngbybogen 1992, Magasin 7, nr. 1-4 (1992), Mark og Montre 1991, Meddelelser fra dansk dansehistorisk arkiv 1992, *MIV, Modspil*, Museet for Holbæk og Omegn. Skrifter 1 (1991), Musik og Forskning 17 (1991-92), Nationalmuseets Arbejdsmark 1992, Nefa Information 1993, nr. 1, NIF-Newsletter 1992, nr. 1-4, Nord Nytt 46-49 (1992-93), *Nordslesvigske Museer*, Norge 35 (1992), Ord & Sag 12 (1992), Rig 75, nr. 2-3 (1992), Siden Saxo 9, nr. 1-4 (1992), Skalk 1992, nr. 1-6, Skivebogen 83 (1992), Skrift 1 (1992), *Sumlen*, Søllerødbogen 1992, Sønderjysk Månedsskrift 1992, nr. 1-12, Sønderjyske Årbøger 1992, Temenos 27 (1991), *The-riaca Tools & Tillage*, Tradisjon 22 (1992), *Turistårbogen, Tåsinge Årbog, Unifol Årsberetning*, Vejle Amts Årbog 1992, *Vendsyssel Nu & Da*, Vendsyssel Årbog 1992, Vestfynsk Hjemstavn 62 (1992), *Vore Kirkegårde*, Østjysk Hjemstavn 57 (1992), Aalborgbogen 1992, Årbog. Historisk Samfund for Sorø Amt 79 (1992), Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1991, Århus Stifts Årbøger 1992, *Århus Årbog*, Årsskrift. Udg. af Historisk Forening for Værløse Kommune 44 (1992).

De kursiverede tidsskrifter eller årbøger er ikke gennemgået i år, men vil blive samlet op til næste år.

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

BIBLIOGRAPHY OF THE PUBLISHED WRITINGS OF BENGT HOLBEK 1958-1992. Red. Michael Chesnutt. S. 37-57 i TEL-LING REALITY. FOLKLORE STUDIES IN MEMORY OF BENGT HOLBEK. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s. (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993).

DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1990. Ballerup. Bibliotekscentralen 1991. 160 s. (DANSK SANGINDEKS 1980/81-. 1982-.).

DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1991. Ballerup. Dansk BiblioteksCenter 1992. 145 s. (DANSK SANGINDEKS, 1980/81-. 1982-.).

ET UDVALG AF HISTORISK LITTERATUR OM RIBE AMT. Udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg og Vejen Bibliotek. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 429-435.

EVENTYRINDEKS 1985/1990. Udgivet af Dansk BiblioteksCenter. Ballerup. Dansk BiblioteksCenter 1991. 207 s.

EVENTYRINDEKS 1985/1991. Udgivet af Dansk BiblioteksCenter. Ballerup. Dansk BiblioteksCenter 1992. 214 s.

FOGHT HANSEN, NIELS: Litteratur om Bornholm 1990-1992. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 6 (1992) 169-183.

HEDEGAARD, RUTH: Vendsyssel litteratur. VENDSYSSEL ÅRBOG 1992 143-150.

JENSEN, KJELD: Mors - en bibliografi. Af Kjeld Jensen m.fl. Fjerritslev. Bonderup 1991. 37 blade. Supplementsbind til Bibliografi over nordjysk kystkultur i 1800-tallet.

JENSEN, KJELD: Skive i 1800-tallet. Af Kjeld Jensen m.fl. Fjerritslev. Bonderup 1991. 45 blade. Supplementsbind til Bibliografi over nordjysk kystkultur i 1800-tallet.

KOFOD, ELSE MARIE: Dansk Folkekultur 1991. En selektiv bibliografi. FOLK OG KULTUR 1992 82-94.

KOFOED PEDERSEN, JENS ERIK: Arbejderhistorie i Danmark. En litteraturoversigt. København. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 1992. 42 s. (ABAs bibliografiske serie 8).

LITTERATUR OM HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1991-1992. Udarbejdet af Jeppe Hansen, Det Nordjyske Landsbibliotek.

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 81 (1992) 145-152.

ØRUM-LARSEN, ASGER: Bibliografi: okt. 1991 - okt. 1992. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 22 (1992) 52-54.

Historie:

12 X TANG. Artikler om den mangesidige Evald Tang Kristensen. Red. Else Marie Kofod og Jens Henrik Koudal. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.

ADRIANSEN, INGE: Industrien på museum. Om dokumentation af sønderjysk industrihistorie. SKRIFT. INDUSTRIHISTORISK SELSKAB FOR SØNDERJYLLAND 1 (1992) 1-11. ill.

ANDREASSEN, EYDUN: Folkelig offentlighed. En undersøgelse af kulturelle former på Færøerne i 100 år. København. Museum Tusulanum 1992. 336 s. Disputats. Summary.

BENGT HOLBEK 1933-1992. In memoriam af Reimund Kvideland, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørbye, Michèle Simonsen og Michael Chesnutt. NIF NEWSLETTER 3 (1992) 1-8. ill.

ERICHSEN, JOHN: Velkommen til Brede. Nyt museum i den tidligere klædefabrik. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1992 64-78. ill. Summary.

FERDINAND, KLAUS: Dansk Etnografisk Forening 40 år. JORDENS FOLK 1992, nr. 3 83-88. ill.

FOLKEMUSIKKENS VILKÅR. Rapport fra en konference på Gl. Avernæs 21.-23. feb. 1992. København. Statens Musikråd 1991. 98 s.

FREDERICIA MUSEUMSFORENING 1916-1991. Glimt fra 75 år med trængsler og glæder. Redigeret af Søren Kyed Jakobsen. Fredericia. Fredericia Museumsforening 1991. 63 s.

HARNOV, HENRIK: Industriel arkæologi - modefænomen eller tiltrængt nybrud? FORTID OG NUTID 1992, nr. 4 253-271. ill. Litteraturliste.

HEMMERSAM, FLEMMING: Worker's Folklore and Worker's Ethnology in Scandinavia in the 1980s. ARV 1991 59-117.

HENNINGSEN, GUSTAV: Evald Tang Kristensen og fotografiet. S. 13-23 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.

- JENSEN, JETTE M.: Dansk Hjemstavnsbevægelse. Om ideologi og aktivitet knyttet til hjemstavnsbegrebet. FOLK OG KULTUR 1992 48-62. ill. Summary.
- JENSEN, JØRGEN: Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet. København. Gyldendal 1992. 432 s. ill.
- KJÆR, BJØRG: Nekrolog. [Bengt Holbek]. NEFA INFORMATION 1 (1993) 29-30.
- KOFOD, ELSE MARIE: Fra degn til egnshistoriker. Om skolelærernes hundred år lange kamp for at blive accepteret som andet end sognets Per Degn. FOLK OG KULTUR 1992 31-47. ill. Summary.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Musiketnologi og folkemusikforskning i Danmark. København. Dansk Folkemindesamling 1992. 32 s. (DFS NYT 92/1).
- LAGONI, MARIE og Kaj Lagoni: Emmerlev Sogns Ringriderforening gennem 100 år. Eget forlag. Højer 1992. 56 s. ill.
- LEFEVRE, JENS OLE: Skive Museum. En 84-årig fejrer sit 50-års jubilæum. SKIVEBOGEN 83 (1992) 55-83. ill.
- MATHIESEN, ESKE K.: En idealist. Om Knud Peder Jensens »Vildmanden«. BOGENS VERDEN nr. 2 (1992) 107-108. ill.
- MØLGAARD, ELSE og Ole Schou Vesterbæk: Fortidsformidler, men hvordan? En analyse af det billede, de kulturhistoriske museumsudstillinger tegner af fortiden. FORTID OG NUTID 1992, nr. 2 101-122. ill.
- NELLEMANN, GEORGE: Fortællinger om det jyske almueliv. Er det etnografi? S. 72-78 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- PIØ, IØRN: Nekrolog. [Bengt Holbek]. FOLKEMINDER nr. 3 (1992) 3-4.
- PIØ, IØRN: Once Upon A Time... Personal Reminiscences of Bengt Holbek. S. 9-18 i TELLING REALITY. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s. (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993.).
- POULSEN, BJØRN: »Vær agtpaagivende overfor gamle Optegnelser« - Evald Tang Kristensens sønderjyske dokumenter. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 7/8 226-230. ill.
- RASMUSSEN, HOLGER: Evald Tang Kristensen og Dansk Folkemuseum. En brevveksling. S. 101-112 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- SIMONSEN, MICHELE: Bengt Holbek 1933-1992. NORD NYTT 49 (1993) 1-17. ill.
- SMED, VALDEMAR: Odder Museum. Fra tanke til virkelighed 1927-1991. Red. Per Møller Nielsen og Inger Tolstrup. Odder. Odder Museum 1991. 213 s. ill.
- THYRRING, ULLA: En særlig samling - øverst oppe. S. 113-119 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- TING PÅ MUSEER. Oplæg til en fælles fynsk indsamlingspolitik: Fynboer i 100 år. Odense. AOF Fyns Amt 1991. 32 s. ill.
- TOPHOLM, JENS: Myter, toiletter og politik. Moderne byhistorie. JOURNALEN 1992, nr. 4 7-10. ill.
- VASSTRÖM, ANNETTE: Museumsarbejde i praksis - et eksempel. NEFA INFORMATION 1 (1993) 5-14.

Metode:

- ANDERSEN, SVEND AAGE: Kultur, delkultur og helhedskultur. NORD NYTT 45 (1992) 21-30. Summary.
- ANDERSSON, VIBEKE: Udvandrere, livsformer og kultur. NORD NYTT 45 (1992) 39-42. Summary.
- BLAAKILDE, ANNE LEONORA: Det går sin Oldemors gang. Hvad er »høj alder« i et generationsperspektiv? NORD NYTT 49 (1993) 71-80. ill. Summary.
- CARLSEN, SINE: Om at fange en læser og holde ham fast. FOLKEMINDER 1992, nr. 2 4-10.
- HASAGER, ULLA: Kulturel identitet i global historisk antropologisk sammenhæng. Mod en metode til studium af identitet. København. Københavns Universitet, Institut f. Antropologi 1991. 196 s. (SPECIALÆKKE nr. 42).
- HASTRUP, KIRSTEN: Det antropologiske projekt. Om forbløffelse. Red. Inge Damm og Jan Teuber. København. Gyldendal 1992. 82 s. ill.
- HOLBEK, BENGT: On the Comparative Method in Folklore Research. Turku. Nordic Institute of Folklore 1992. 20 s. (NIF PAPERS nr. 3).
- HORSTBØLL, HENRIK: Kulturbegreber i den ny kulturhistorie belyst gennem bogtrykkes kulturhistorie. NORD NYTT 45 (1992) 43-51. Summary.

- JØRGENSEN, BENT: Christen Hansen Elstrups dagbog - et gensyn og et gennemsyn. BOL OG BY 1991, nr. 2 85-96. ill.
- KAISER, BIRGIT: Den ideologiske funktionalisme. København. Gad 1992. 142 s. ill.
- LIVSFORMER OG KULTUR. Antropologi i praktisk anvendelse. Red. Esther Fihl og Jens Pinholt, med bidrag af Ole Høiris. København. Akademisk Forlag 1992. 225 s. ill.
- MØLLGAARD, JOHANNES: Om kulturbegrebet. NORD NYTT 45 (1992) 52-58. ill. Summary.
- OLWIG, KAREN FOG: Kulturel kompleksitet. JORDENS FOLK 1992, nr. 3 89-95. ill.
- PEDERSEN, LYKKE: Kulturbegrebet og kulturelle variationer - nogle faglige refleksioner. NORD NYTT 45 (1992) 31-38. Summary.
- PEDERSEN, POUL og Torben A. Vestergaard: Naturen og etnografien. JORDENS FOLK 1992, nr. 3 96-101. ill.
- ROSSEN, JANE MINK: Nogle kulturantropologiske perspektiver i musiketnologi. MUSIK & FORSKNING 17 (1991-92) 81-95. Litteraturliste.
- RØRBYE, BIRGITTE: Aldring. NORD NYTT 49 (1993) 5-16. ill. Summary.
- SCHOMACKER, JUDY RYSLANDER: Erindringsværkstedet - et arbejde med erindringer. FOLKEMINDER 1992, nr. 3 4-10.
- SWANE, CHRISTINE E.: Ser vi de ældres ressourcer? En hverdagskulturel tilgang i gerontologisk forskning. NORD NYTT 49 (1993) 59-70. ill. Summary.
- SWANE, CHRISTINE E.: Senil: dement eller gammel? - en begrebsmæssig nuancering. NORD NYTT 49 (1993) 97-108. Summary.
- VASSTRØM, ANNETTE: Drømmen om det totale kulturbegreb. NORD NYTT 45 (1992) 11-20. ill. Summary.
- WIETH-KNUDSEN, BODIL: Indsamling på små film. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1992 178-189. ill. Summary.
- Gustav Bardenfleth (bind 1) og Karen Ellen Spannow (Bind 2). København. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1992. Bind 1-2. 164 og 238 s. ill.
- DA VI VAR BØRN. Børnenes billedhistorie 1925-1940 og 1950-1965. Ved Lars Møller. Nyredigeret og samlet udgave. København. Københavns Bogforlag 1991. 220 s. ill.
- GAALAAAS-HANSEN, P.O.: Bornholmske øgenavne. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 6 (1992) 153-157.
- Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm**
- ANDERSEN, H. V.: Som det var i Nykøbing Sj. Hans Vilhelm Andersens fortællinger 1881-1959. Ved Lene Puck Ishøj. Nykøbing Sj.. Lokalhistorisk Forening 1992. 27 s.
- BILLEDER FRA GERLEV, TØRSLEV, KROGERUP OG DALBY. Jægerspris. Historisk Forening i Jægerspris 1992. 52 s. alle ill.
- BRANDT, PALLE: Mennesker omkring en virksomhed. Nykøbing F.. Kulturmindeforeningen og Museet Falsters Minder 1991. 56 s. ill.
- CHRISTOFFERSEN, POUL HENRY: En Tølløsedrenge erindringer. Hundested. N.K.C. 1992. 64 s. ill.
- HAFFNER, BIRTHE: Sådan var København. Hillerød. Roth 1992. 212 s. ill.
- HALSNÆS I HUNDREDE ÅR. Billeder fra Hundested og omegn. Red. Søren Jessen. Frederiksværk. Frederiksværksgnens Museum 1992. 28 s. alle ill.
- LYSHJELM, JOHS. og Erik Nielsen: Skælskør. En vandring i den gamle købstad. Skælskør. Skælskør Egnehistoriske Arkivs Udgiverselskab 1992. 44 s. ill.
- MIT HJERTE BOR I GREVE. Sommerliv ved Køge Bugt i mellemkrigstiden. Red. Ena Hvidberg. Greve. Greve Museum 1991. 63 s. ill.
- NIELSEN, HANS KRISTIAN: Vridsløselille - min barndoms by. Eget forlag. Slagelse 1992. 143 s. ill.
- POULSEN, POUL: 3 fortællinger: Badstuestræde 9-11. Eget forlag. København 1992. 43 blade.
- SCHACKE, JENNY: Provinsidyl ved århundredeskiftet. Erindringer fra det gamle Nykøbing Sjælland. Nykøbing Sj.. August 1992. 24 s.

- SCHEUER NIELSEN, HELGE: Sundby i 30'erne og 40'erne. København. Sundby Bibliotek 1992. 58 s. ill.
- TOFTE, EJVIND: Hedeboegnen. S. 124-130 i MINDER FRA VESTEGNEN. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup, Brøndby, Albertslund og Vallensbæk. Glostrup 1992. 134 s. ill.
- VÆNGTOFT, RUTH: Knudshoved Odde. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT Årbog 1992 5-40. ill.
- Folkeliv: Fyn**
- BARSE-ANDERSSON, BO: Hollufgård. Hovedgård og herresæde. Under medvirken af Poul Henrik Ginge. Red. Jens Th. Uldall. Odense. Odense Bys Museer 1991. 40 s. ill. Zusammenfassung.
- GREVE, JOHAN FREDERIK: Middelfart, Brogade gennem 200 år. Middelfart. Eget forlag 1991. 63 s. ill.
- VESTFYNSKE BILLEDER. Fra en feltarbejdsøvelse i Nørre Aaby Kommune. Red. Bodil Selmer. Århus. Afdeling for Etnografi og Socialantropologi, Aarhus Universitet 1991. 78 s. (Etnografiske arbejdsrapporter nr. 1, 1991).
- Folkeliv: Jylland**
- AAKJÆR, KIRSTEN: Familieportrætter og Flybo-snak. SKIVEBOGEN 83 (1992) 29-47. ill.
- BILLEDHISTORIER FRA RIBE AMT. Red. Ejvind Busk Jensen, Hans Jørgen L. Larsen og Jørgen Dieckmann Rasmussen. Esbjerg. Historisk Samfund for Ribe Amt 1992. 99 s. ill.
- BØNKEL, REGNAR: Refsnæs mellem Serrikslev og Vrå. VENDSYSSEL ÅRBOG 1992 23-44. ill.
- DALSGAARD LARSEN, KELD: Silkeborgs rødder. Fortællinger og billeder fra Smedebakken og det gamle Silkeborg. Silkeborg. Midtjysk Forlag 1992. 142 s. ill.
- DEJGAARD, ERIK: Tarm - dengang, det var før. Tarm. Egnshistoriske Samling 1991. 27 s.
- EN ØSTJYSK LANDSBYS RØDDER. Gedinges historie. Ved Poul Verner Christiansen. Mundelstrup. Tilst Kasted Geding Lokalhistoriske Forening 1992. 127 s. ill. Summary. Zusammenfassung.
- FABRICIUS, NINA: Vestjyske småbyer i udvikling eller afvikling? Skovlund, Gårde og Strellev. Ølgod. Ølgod Museum 1991. 102 s. ill.
- GRAUGAARD, ESBEN: Harbørefolk på Jegindø. En beretning om havboernes opbrud og søgen mod Limfjordsøen. Thisted. Sparekassen Thy 1992. 52 s. ill.
- HANSEN, ROBERT: Erindringer fra Sønder Bjer 1941-52. VEJLE AMTS ÅRBOG 1992 21-37. ill.
- HOLCH ANDERSEN, KNUD og David Nors Hansen: Da virkeligheden overhalede drømmen. Boligudvikling i Thisted 1950-80. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1992 7-24. ill.
- HÆRVEJEN - LEVENDEJORT PÅ ET STED. Red. Falk Mikkelsen, Thomas Bagge og Karen Marie Ravn. Give. Giveegnens Museum, Hærvejsprojektet 1992. 27 s. ill.
- JØRGENSEN, STIG: Norden for lands lov og ret. [Syv vendelboer tog loven i egen hånd og begik firdobbelt mord. Kronik]. SKALK 1992, nr. 3 22-30. ill.
- KRISTENSEN, AXEL: En rapport om mennesker og steder i Sindal og omegn ca. 1870-1907 set i lyset af forfatteren Martinus' barndomserindringer. Sindal. Sindal Kommune 1992. 96 blade. ill.
- LAURIDSEN, JOHN T.: Fanø Nordsøbad - mellem dansk og tysk 1890-1904. MAGASIN 7, nr. 2 (1992) 41-58. ill.
- LINDKNUD 1930-1992. EN EGN I FORANDRING. En lokalhistorie ved mange mennesker. I redaktionsudvalget Andreas Bruun m.fl. Brørup. Lindknud Lokalhistorisk Forening 1992. 330 s. ill.
- LIV OG LEVNED I BEDER OG MALLING SOGNE. Red. Marie-Louise Marschal m.fl. Malling. Støttefonden for Bedermalling Egnarkiv 1992. 112 s. ill.
- LUNDBERG, FREDERIK: Købstadshistorier. Minder og anekdoter fra Ebeltoft 1850-1890. Red. Finn Rasch Pedersen. Ebeltoft. Skippershoved i samarbejde med Ebeltoft byhistoriske Arkiv, Ebeltoft Museum 1992. 98 s. ill.
- MÅRUP, EGON: Haderslevs originaler for 50 år siden. HADERSLEV-SAMFUNDETS ÅRSSKRIFT 1992 61-64. ill.
- NIELSEN, LISBETH og Poul Porskær Poulsen: En kvægtyvs vandring. ØSTJYSK HJEMSTAVN 57 (1992) 19-27. ill.

- NØRGAARD, BODIL: »Her sker ikke noget særligt«. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1992 25-36. ill.
- OLESEN, ANTON ANDREAS: Træk af Strellev sogns historie. Ølgod. Ølgod Museum 1991. 222 s. ill.
- PEDERSEN, GUNNAR: Det gamle Jerne som Gunnar Pedersen huskede det. Ved Jette Rontini og A.M. Futtrup. Esbjerg. Esbjerg Byhistoriske Arkiv 1991. 86 s. ill. (Skriftrække (Esbjerg Byhistoriske Arkiv) B nr. 5).
- PRIP, FREDERIK: Hørkjærgaard og Søften. Frederik Prips østjyske beretninger 1876-1896. Viby J.. Østjysk Hjemstavnsforening 1991. 248 s. ill.
- RHOED, LARS ANDRESEN: Hvad folk døde af - sognepræsten Lars Andresen Rhoed's noteringer i Veggerslev og Vilversø kirkebog over dødsfald 1791-1796. Udvalgt af Elin Dreyer Eriksen. Grenaa. Grefta Tryk 1992. 32 s. ill.
- SOM VI HUSKER DET! Ravsted Sogn i ord og billeder. Fortalt og beskrevet af Andreas J. Lorenzen m.fl. u.s. 1991. 188 s. ill.
- STREJFLYS OVER STRUER. Gamle billeder fra en ny by 1870-1930. Red. Thomas Bloch Ravn. Struer. Udgiverselskabet ved Struer Museum og Lokalhistorisk Arkiv 1992. 94 s. alle ill.
- VARDE 1920-1990. Af Flemming Bechgaard Holm m.fl. Varde. Varde Kommune i samarbejde med Historisk Samfund for Varde og Omegn 1992. 605 s. ill. (Fra købstad til storkommune, bind 2).
- WITH-PEDERSEN, ERIK: Optegnelser om »Holmen« og »Hestehaven«. Nogle bidrag til Vejle Østbys historie. Vejle. Vejle Museums Forlag 1992. 116 s. ill.
- Erindringer og biografier:**
- ABILDTRUP, MARIE: Mens som barn på landet jeg var hjemme - et tidsbillede. Eget forlag. Odense 1992. 123 s. ill.
- ANDERSEN, HENRY: Anton Fiskers historie. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1992 103-109. ill.
- BENDIXEN, RASMUS: Erindringer fra min barndom i Ølsted. ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 76 (1992) 99-114. ill.
- BIERRINGS, ELSE: Københavner med K. Barndoms minder fra tyvernes Fiolstræde. Red. Jan Diamant. København. For-
eningen Danmarks Folkeminder 1992. 70 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller« nr. 27).
- BORCH, SIGURD: En 10 års drengs oplevelser af lugte og lyde i Esbjerg 1920. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 334-341. ill.
- BREDMOSE SIMONSEN, JOHANNES: Min far - Niels Chr. Simonsen. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 370-381. ill.
- CHRISTENSEN, CHRISTIAN: Erindringer. Samlet udgave af: En rabarberdreng vokser op, og: Bondeknold og rabarberdreng. København. Hans Reitzel 1992. 344 s.
- HABERSAT, OLGA: I Vestergade der bor en bager - en udvandrers erindringer. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1992 51-66. ill.
- HANSEN, KARL: Spåner og splinter. En bondedreng i tilværelsen. Blokhus. Hvetbo 1991. 46 s. ill.
- HANSEN, HOLGER: Holger Hansens erindringer. En lykkens pamfilius. Red. Sophie Seidelin og Kirsten Refn. Horsens. Åes Museums Venner 1992. 64 s. ill.
- HEDEGÅRD, JENS PEDER: Den gamle gård. VESTFYNSK HJEMSTAVN 1992 20-25. ill.
- HELLSTEN, ARTHUR: Den røde by ved Vesterhavet. Arthur Hellstens erindringer (ca. 1900-1960). Ved Søren Federspiel. Esbjerg. Esbjerg Byhistoriske Arkiv 1992. 87 s. ill. (Skriftrække (Esbjerg Byhistoriske Arkiv) B nr. 7).
- ILLUM, PETER: Skipper P. Illums dagbog 1804-1893. Faaborg. Faaborg Byhistoriske Arkiv 1992. 360 s. ill.
- INGVARDSEN, BENT: En Bramming-dreng ser tilbage. Bramming. Gimle 1992. 148 s. ill.
- ISHØY, LENE PUCK: Gøgler, klunser og handelsmand. Nykøbing Sj.. Lokalhistorisk Forening 1992. 24 s.
- JONASEN, OTTO: Pjentemølleren og hans dagbog. Svendborg. Svendborg og Omegns Museum 1992. 128 s. ill. Ny udvidet udgave. (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, bind 2).
- KOFOED, TIMAN: Hjemme på Bolby og Tyndekulle 1920-1939. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 6 (1992) 95-122. ill.
- KROGH, PEDER: Et lille stykke kulturhistorie. Peder Kroghs erindringer 1827-54. Ved Tyge Krogh. Hellerup. Selskabet for Dansk Skolehistorie 1991. 128 s. ill.

- KÆRSDAHL, VAGNER L.: Erindringsglimt fra mit liv. Samlet af Kjeld W. Rasmussen. u.s. 1991. 24 s. ill.
- Lauritsen, V.S.: Erindringsbilleder - III. Årre Sogn sidst i 1800-tallet. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 342-353. ill.
- Madsen, Frits Ludvig: Madsens billeder 1915-37. Amatørfotografier af eget arbejderliv. Billedtekster ved Erik Bartram Jensen. Viborg. Elementære Aftryk 1991. 70 s. ill.
- Madsen, Anne-Lise: Født for at tjene. Stenille. Palma 1992. 96 s. ill.
- Mathiesen, Eske K.: Tang Kristensen møder Professor Labri. S. 65-71 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- Nielsen, Carl Hardy: Drengear og læreår. Minder fra en opvækst i Nykøbing Sjælland i 1920'erne og 30'erne. u.s. 1992. 22 s. ill.
- Nielsen, Hans: Tjenestedreng på landet. Erindringer fra Rørvig ved århundredets begyndelse. u.s. 1992. 12 s.
- Nielsen, Mette Cathrine: Mormors mindebog. Erindringer fra Vesteregnet. Oksbøl. Lokalhistorisk Forening for Ho, Oksby og Aal sogne 1991. 68 s.
- Pedersen, Hagbard: Min levnedsbekrielse. Middelfart. Myren 1992. 64 s. ill.
- Petersen, Axel: Brunkulsbørste og grønlandsarbejder. Erindringer. København. Fremad 1992. 126 s. ill.
- Pichard, Knud: Et hus i Nørregade i Holstebro. HARDSYSSLES ÅRBOG 26 (1992) 37-44. ill.
- Randrup-Thomsen, Ole: Erindringer fra Randers og et liv i DSB's tjeneste. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1992 45-63. ill.
- Ravn, Jens: Et langt liv. Red. Anna og Gitte Ravn. Eget forlag. Rødding 1990. 87 s. ill.
- Sloth Carlsen, Søren: Barndomsindtryk fra Spørring. ØSTJYSK HJEMSTAVN 57 (1992) 9-18. ill.
- Søndenbro, Ida Ravn: Den sidste gård i Gl. Holte. Familien Hoffmeyer på Holtegaard. SØLLERØDBOGEN 1992 76-97. ill.
- Thomsen, Hanne: Tak - Østrup. Københavnerbarn i Vestjylland. HARDSYSSLES ÅRBOG 26 (1992) 17-26. ill.
- UNG PÅ BlicherEGNEN. Mennesker, der har tilbragt deres barndom eller yngre år på egnen, fortæller erindringer herom. Red. Orla Dietz. Kjellerup. Blicheregns Museum og Kjellerup Kunstforening 1991. Bind 2. 273 s. ill.
- VASE, KAREN: Minder fra et langt liv. u.s. 1991. 40 blade.
- VODDER Nielsen, Niels: Mit livs historie. u.s. 1992. 32 s. ill.
- WAAGEPETERSEN, JUST: Familien Waagepetersens hjem i Rosenvænget. Uddrag af Just Waagepetersens erindringer med indledning af Bent Waagepetersen. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1992 167-181. ill.
- ØSTERGAARD, ANTON ANDERSEN: Erindringer til efterslægten. Red. Aase og Leif Kudahl Østergaard. Eget forlag. Aalborg 1992. 167 s. ill.

Samfundsforhold:

- ANDRESEN, CARL ERIK: Kolonihaverne. S. 131-134 i GLADSAXE BOGEN III. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune. Gladsaxe 1991. 390 s. ill.
- ARBEJDERKVINDER I BEVÆGELSE. Rapport om arbejderkvindernes vilkår, historisk og aktuelt. Red. Anette Eklund Hansen. København. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 1992. 84 s.
- BALLE-PETERSEN, MARGARETHA: Gaden, torvet og markedet. Om historisk inspiration i nutidige lokalsamfundsprojekter. JOURNALEN 1992, nr. 4 14-18. ill.
- BALLE-PETERSEN, MARGARETHA: Levende lokalområder. Samtaler om fem borgerinitiativer. København. Udviklingscentret for folkeoplysning og voksenundervisning 1992. 214 s.
- BEIER SØRENSEN, OLE og Peter Vogelius: Arbejds transformation og livsformers forandring. København. Københavns Universitet 1991. Bind 1-3. 179, 168 og 233 s. Lic.afhandling.
- DIECKMANN RASMUSSEN, JØRGEN: Af-fald og genbrug i 100 år. I samarbejde med Grete Rung og Henrik Adrian. Historielærforeningen for Gymnasiet og HF 1991. 35 s. ill. Litteraturliste.
- HJERMIND, JESPER: Inde bag en tjørnehæk. Om kolonihavernes historie gennem mere end 100 år. JOURNALEN 1992, nr. 1 14-18. ill.
- JUUL JACOBSEN, ARNE: Sagen om Anne Nielsdatter fra Læsø. VENDSYSSEL ÅRBOG 1992 95-112. ill.

- LANGAGER, SØREN CHRISTIAN: Jagten på den nordiske teenager. Århus. Fremtidslbiblioteket 1992. 61 blade. ill.
- MELLEMGAARD, SIGNE: Bourgeois Ideals in Nineteenth-Century Hygiene. The Evidence of a Danish Medical Topography. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 1992 27-35.
- MIKKELSEN, ANITA: Skarn, skrald og affald - kulturhistoriske træk, der knytter sig til AFFALD. FOLK OG KULTUR 1992 5-30. ill. Summary.
- MIKKELSEN, ANITA: Affald - kulturhistorisk belyst. NORD NYTT 46 (1992) 24-34. ill. Summary.
- OLESEN, BODIL: Landbosamfundene ved kanten af storbyen. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1992 139-182. ill.
- RASMUSSEN, ANNA: Pigeliv og koneliv på landet. SIDEN SAXO 1992, nr. 4 36-41. ill.
- REDDY, G. PRAKASH: Sådan er danskerne! En indisk antropologs perspektiv på det danske samfund. Mørke. Grevas 1991. 208 s. ill.
- RØRBYE, BIRGITTE og Henning Kirk: Alderdom - fordom. København. Munksgaard i samarbejde med Dansk Gerontologisk Institut 1992. 151 s. ill.
- SØRENSEN, HENNING: Anders og Kristine. Hvordan Herstedernes sogneråd behandlede sine første pensionister. S. 90-96 i MINDER FRA VESTEGNEN. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup, Brøndby, Albertslund og Vallensbæk. Glostrup 1992. 134 s. ill.
- TAMM, DITLEV: Retfærdighedens vogter. [kronik]. SKALK nr. 5 (1992) 18-26. ill.
- WELLNER JENSEN, MARIUS: Landsbyen og det »hvide lys«. VEJLE AMTS ÅRBOG 1992 38-45. ill.
- III. BYGNINGER**
- ADRIANSEN, INGE: Boligforhold i teglindustrien gennem 100 år. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 5 155-159. ill.
- AMAGER BYDELSATLAS. Bevaringsværdier i bydel og bygninger 1992. Udarbejdet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. Red. Hannelene Toft Jensen. København. Miljøministeriet og Københavns Kommune 1992. 80 s. ill.
- ANDRESEN, CARL ERIK: Gladsaxes villaer. S. 47-80 i GLADSAXE BOGEN III. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune. Gladsaxe 1991. 390 s. ill.
- ASKGAARD, HELLE og Henrik Fangel: Nordborg kommune - landskab og bebyggelse. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 1 3-9. ill.
- BECH-NIELSEN, GERT: Varde kommune-atlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Red. Jens Kirkegaard. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Varde. Miljøministeriet og Varde kommune 1992. 48 s. ill.
- BISPEBJERG BYDELSATLAS. Bevaringsværdier i bydel og bygninger 1991. Udarbejdet af Planstyrelsen, kontoret for by- og bygningsbevaring. Red. Hannelene Toft Jensen. København. Miljøministeriet og Københavns Kommune 1992. 60 s. ill.
- CRAMER-PETERSEN, LARS: Grøndalskvarteret fra Grøndalsvænge til Bellahøj. Byplanlægning og bebyggelse af et københavnsk forstadsområde 1915-1950. I samarbejde med Svend Limkilde og Ole Thomassen. Brønshøj. Brønshøj Museum 1992. 39 s. ill.
- DRAGSBO, PETER: C. H. Clausen 1866-1941. En Esbjergarkitekt fra historicismens tid. Esbjerg. Esbjerg Byfond 1991. 60 s. ill.
- DRAGSBO, PETER: Harald Peters 1891/1951. Bedre byggeskik og bungalow'er. Esbjerg. Esbjerg Byfond 1991. 60 s. ill.
- ENGQVIST, HANS HENRIK: Møntmestergården i Borgergade. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1992 7-44. ill.
- FAABORG KOMMUNEATLAS. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Red. Gert Bech-Nielsen, Peter Roland og Knud Vaaben. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Faaborg. Miljøministeriet og Faaborg Kommune 1992. 60 s. ill.
- FOGED KLEMENSEN, MARIE: Middelalderlige bondehuse. En diskussion af Axel Steensbergs husrekonstruktioner på baggrund af de senere års landsbyundersøgelser. Højbjerg. Afd. for Middelalderarkæologi 1992. 35 s. Zusammenfassung.
- HAUBROE, KLAUS: Et stykke Nytorv i Aalborg i gamle dage. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRER 81 (1992) 35-57. ill.

- HØJHUSE OG BYARKITEKTUR. Af Vagn Jelsøe m.fl. København. Miljøministeriet, Planstyrelsen 1991. 88 s. ill.
- JØRGENSEN, CASPAR: Bevaring, genanvendelse og fredning af industrialismens fabrikker. FORTID OG NUTID 1992, nr. 4 273-292. ill. Litteraturliste.
- KRISTIANSEN, KAREN: Næstved kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1991. Red. Kurt Boye Jensen og Gregers Algreen-Ussing. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Næstved. Miljøministeriet og Næstved Kommune 1991. 56 s. ill.
- KRISTIANSEN, KAREN: Herning kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Red. Alvaro Ferreira. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Herning. Miljøministeriet og Herning Kommune 1992. 56 s. ill.
- KRONBORG CHRISTENSEN, JOHN: Byggeskik på Nordals - et kort rids af bygningskulturen. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 1 26-33. ill.
- KRONBORG CHRISTENSEN, JOHN: Gråsten kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Red. Allan Tønnesen. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Gråsten. Miljøministeriet og Gråsten Kommune 1992. 48 s. ill.
- KVIUM, CHRISTIAN: Huset ved Bommen. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY« 1992 61-78. ill.
- LEFEVRE, FLEMMING: Sindal kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1991. Red. Jens Kirkegaard. Udgivet af Planstyrelsen, kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Sindal. Miljøministeriet og Sindal Kommune 1991. 40 s. ill.
- LEFEVRE, FLEMMING: Brande kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Red. Alvaro Ferreira. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Brande. Miljøministeriet, Planstyrelsen i samarbejde med Brande Kommune 1992. 40 s. ill.
- LINDEGAARD JENSEN, TORBEN: Den fynske bindingsværksgård. FYNISKE ÅRBØGER 1992 34-49. ill.
- LISBERG, LONE: Beboerne i arbejderboligen ved Cathrinesminde Teglværk. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 5 160-164. ill.
- MENGENS HANSEN, LARS: Boligbyggeri gennem 50 år i Middelfart. Middelfart. Boligselskabet af 1942 i Middelfart 1992. 63 s. ill.
- OLESEN, PETER: København ved havnen. København. Gyldendal 1992. 119 s. ill.
- PALM, LISE: Kolding kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1991. Red. Allan Tønnesen. Udgivet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. København, Kolding. Miljøministeriet og Kolding Kommune 1991. 64 s. ill.
- PAULSEN, JØRGEN: Nyt om Gammelgård på Als. Et kritisk bidrag til slottets bygningshistorie. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1992 33-52. ill.
- RASMUSSEN, BIRTE LUDOVICA: Fra Blegdammene til »Bissebjerg«. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1992 156-166. ill.
- RASMUSSEN, STEEN EILER: Byer og bygninger. Skildret i tegninger og ord. Århus. Fonden til Udgivelse af Arkitekturværker 1992. Bind 2. 185 s. ill.
- SKOV, AKSEL: Gamle huse på Rømhø. Valby, København. Borgen i samarbejde med Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur 1992. 108 s. ill. Zusammenfassung.
- SVERRILD, POUL: Forstaden - byens forlængelse - ny by - eller? FORTID OG NUTID 1992, nr. 4 237-251. ill.
- SØNDERGAARD, STEFFEN M.: Sønder-skov - historie og restaurering. Hadsten. Helge Kragelund 1992. 32 s. ill.
- VALENTINER, OTTO: Den gamle geværfabrik i Hellebæk. Efter manuskript af arkitekt Otto Valentiner. Ålsgårde. Hellebæk-Aalsgård Egnshistoriske Forening 1992. 68 s. ill. (Egnshistoriske Beretninger 24).
- VIBORG BYBILLEDER. Om byen og dens bygninger. Ved Kell Elgstrøm m.fl. Viborg. Bytryk 1992. 99 s. ill.
- ØSTERBRO BYDELSATLAS. Bevaringsværdier i bydel og bygninger 1992. Udarbejdet af Planstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. Red. Hannelene Toft Jensen. København. Miljøministeriet og Københavns Kommune 1992. 72 s. ill.

IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)

- JEPSEN, ANTON: Det kongelige Møbelmagasin og københavnersnedkerne. Danske møbler efter 1777. Herning. Poul Kristensen 1991. 152 s. ill.
- JOHANNSSEN, EBBE: Klunkestuerne i »Den Gamle By«. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1992 57-60. ill.

VI. MATERIEL FOLKEKULTUR

Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt.

- ANDRESEN, CARL ERIK: Landbrug og gartneri. S. 9-18 i GLADSAXE BOGEN III. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune. Gladsaxe 1991. 390 s. ill.
- BYSTED, NIELS S.: Kvasesejlads på Limfjorden i sidste halvdel af 1800-tallet. SKIVE-BOGEN 83 (1992) 48-54. ill.
- CARLSEN, POUL: Den uundværlige skov - om bondens afhængighed af herremandens skov i slutningen af 1700-tallet. FRA HOLBÆK AMT 1992 15-25. ill.
- CHRISTENSEN, DAN CH.: Tidlige tærskværker. BOL OG BY 1991, nr. 2 97-133. ill.
- DREYER, VALDEMAR: Nørreskoven på Als. FRA ALS OG SUNDEVED 70 (1992) 7-87. ill.
- FRITZBØGER, BO: Danske Skove 1500-1800. En landskabshistorisk undersøgelse. Odense. Landbohistorisk Selskab 1992. 345 s. ill. Summary.
- FUNCH, EGON: Glimt af landbolivet for halvandet hundrede år siden. S. 110-123 i MINDER FRA VESTEGNEN. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup, Brøndby, Albertslund og Vallensbæk. Glostrup 1992. 134 s. ill.
- HJORTH NIELSEN, ALAN: Fisken kender ingen grænser. Esbjerg-fisken og deres forening 1892-1992. Esbjerg. Esbjerg Fiskeriforening 1992. 208 s. ill. Udg. i anledning af foreningens 100 års jubilæum.
- IVERSEN, PETER KR.: Hollænderier i Sønderjylland i 1600- og 1700-årene. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1992 73-111. ill.
- JAGT PÅ BORNHOLM GENNEM TIDERNE. Red. Helmer Hansen, Johannes Thoms og Henrik Vensild. Rønne. De bornholmske Jagtforeninger 1992. 183 s. ill.
- JENSEN, S. J.: Mennesket, naturen og »landbrugsreformerne«. BOL OG BY 1991, nr. 2 7-54.
- KJÆR JANSEN, INGER: Kastrupfiskerne og havnen. Udgivet i anledning af Kastrup Broforenings 125 års jubilæum. Kastrup. Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling 1990. 33 s. ill.
- KJÆRGAARD, THORKILD: Stenkul og jern - bøgskove og kløver. SIDEN SAXO 1992, nr. 3 16-23. ill.
- LYKKE CHRISTENSEN, CHR.: Tærskning i Hundborg. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1992 37-50. ill.
- LØGSTRUP, BIRGIT: Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800. 2. Fiskbæk sogn. FRA VIBORG AMT 1992 33-61. ill.
- MANDØ - LANDSKAB OG MENNESKER. Red. Horst Meesenburg. BYGD 1992, nr. 3 2-31. ill.
- MEESENBURG, HORST: Samsø - landskab og mennesker. 200 års landbrug. BYGD 1992, nr. 2 14-19. ill.
- MULVAD, SØREN: Grandegilde. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 410-416. ill.
- SCHULTZ HANSEN, HANS: Godssystemets afvikling i Sønderjylland fra 1830'erne til 1864. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1992 141-164. ill.
- SKOUGAARD, METTE, Helle Thordur Hansen og Mona Rasmussen: Bondens have. Bondehavernes udformning, dyrkning og anvendelse i 1800-årene. København. Nationalmuseet 1991. 48 s. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Økologisk tilpasning i et vadehavsøsamfund - Rømø. BOL OG BY 1992, nr. 1-2 152-172. ill.
- WÄHLIN, VAGN: Kystfolk. Kattegat-Skageraks farvande og kyster som kulturhistorisk region. [Disputatsopposition]. HISTORIE. JYSKE SAMLINGER 19, nr. 3 (1992) 508-523.

Håndværk og industri:

- ADRIANSEN, INGE: Kvindeliv på teglværkerne ved Flensborg Fjord i tre generationer. Catrinesmindes Venner 1991. 25 s. ill.
- ANDRESEN, CARL ERIK: Gladsaxes industri. S. 19-46 i GLADSAXE BOGEN III. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune. Gladsaxe 1991. 390 s. ill.
- BARFOD, LARS HOFFMANN: »Krudtgår-

- den« i Vallensbæk. Tivolis kunstfyrværker fortæller. S. 24-37 i MINDER FRA VEST-EGNEN. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup, Brøndby, Albertslund og Vallensbæk. Glostrup 1992. 134 s. ill.
- BEKKER, BJARNE: Vi byggede Svendborg. Arbejdsmænd i 100 år. Udgivet i anledning af SID Svendborgs 100 års jubilæum. Svendborg. SID 1992. 32 s. ill.
- BJØRGREN, JØRGEN: Søby Motorfabrik og Staalskibsværft A/S 1931-1991. Søby. SMS 1991. 120 s. ill.
- CHRISTENSEN, POUL D.C.: Feldberederne i Bregning. I 1600 og 1700 tallet. HARD-SYSSELS ÅRBOG 26 (1992) 87-104. ill.
- CHRISTENSEN, JØRGEN F.: Rundt til danske vandmøller. Hillerød. Cronic 1991. 142 s. ill.
- CHRISTIANSEN, JES: Penselstrøg. Erindringer. Red. Hanne V. Moltke. København. Håndværksrådet 1992. 117 s. ill.
- ELKÆR-HANSEN, NIELS: »Den selvejende«. Erindringer fra årene 1978-1980, hvor en selvejende institution erhvervede og drev Hasle Klinker- & Chamottestensfabrik. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 6 (1992) 123-152. ill.
- GØGSIG ANDERSEN, KIRSTEN: At lære at farve. En erindring fortalt af Bent Poulsen. HARDSYSSELS ÅRBOG 26 (1992) 27-36. ill.
- HANSEN, ARNOLD: - Og så er det sandt, et liv for frisørerne, beskrevet af deres førstemand Arnold Hansen. Red. Poul Monggaard. København. Fremad 1992. 159 s. ill.
- ILSØE, HARALD: Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1810. En biobibliografisk håndbog med bidrag til bogproduktionens historie. København. Det kongelige Bibliotek, Museum Tusulanum 1992. 304 s. ill. Zusammenfassung. (Danish humanist texts and studies vol. 5).
- INGVORDSEN, JENS: Brødrene Bing - Karl Meys legetøjssamling. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1992 79-114. ill.
- JACOBSEN, SVEND ERIK: Skrædderfaget. Et håndværks historie. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1992 115-138. ill.
- JAKOBSEN, GERT: Restaureringen af Damgaard Mølle. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 9 257-259. ill.
- JANSEN, HENRIK M.: Træskomaleren. Et fynsk kalkmaleriværksted i 1400-tallet. Svendborg. Svendborg & Omegns Museum 1991. 48 s. ill. (Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum; 30).
- JENSEN, ELLEN: Damgård mølle 125 år. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 9 251-256. ill.
- KNUDSEN, ANN VIBEKE: Keramikfabrikken Søholm, grundlagt 1835. Rønne. Bornholms Museum 1992. 136 s. ill.
- KONGERIGET DANMARKS INDUSTRIELLE FORHOLD FRA DE ÆLDSTE TIDER INDTIL BEGYNDELSEN AF 1848. Fotografisk optryk. Ebeltoft, Horsens. Skippershoved og Håndværker- og Industrimuseet 1992. 860 s.
- KRISTENSEN, HANS HELMER: Sidste støbning. SKRIFT. INDUSTRIHISTORISK SELSKAB FOR SØNDERJYLLAND 1 (1992) 13-20. ill.
- LYSESTØBER OG REDAKTØR I HADER-SLEV CARL BENDIX NISSENS ERINDRINGER 1862-1915. Ved Lars N. Henningsen. HADERSLEV-SAMFUNDETS ÅRSSKRIFT 1992 41-52. ill.
- NIELSEN, RICHARD R.: En træmands erindringer. Sdr. Felding. Privattryk 1991. 62 s. ill.
- OHLSEN, SVEND: Kradsuldsfabrikken i Pamhule. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 10 290-293. ill.
- PEDERSEN, EJNER G.: I sporene af en vestjysk navers vandringer. Poul Gaardhøje 1886-1980. HARDSYSSELS ÅRBOG 26 (1992) 45-62. ill.
- REINHOLD, CHRISTIAN: På hat med et halvt århundrede. Fra arbejdskamp og dagligdag ved Skodsborg Hattefabrik 1905-45. SØLLERØDBOGEN 1992 120-161. ill.
- RITZAU, MARIANNE: Oldnordisk Dragestilen epoke hos Voss. VEJLE AMTS ÅRBOG 1992 70-85. ill.
- RYKIND-ERIKSEN, KIRSTEN: Industriproduktion og æstetik. NORD NYTT 47 (1992) 38-43. ill. Summary.
- SOLVANG, GUNNAR: Hegnetslund teglværk og lervarefabrik - Et stykke håndværks- og industrihistorie i Herfølge Sogn over 99 år. ÅRBOG FOR KØGE MUSEUM 1991 5-26. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Sandbjerg Mølle i Sundeved. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 10 297-302. ill.

- THOMSEN, JENS SIGURD: En landsby-smed. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 327-333. ill.
- WIENE, INGER: En historie om kvindelige håndværkere i 200 år. Red. Anette Eklund Hansen og Lise Skjøt-Pedersen. København. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie 1991. 102 s. ill. (SFAH Skriftserie; 27).
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- BLOMQUIST, HELLE: Kager og legetøj. Første positivliste for levnedsmidler. FORTID OG NUTID 1992, nr. 1 2-15. ill.
- FRANSDEN, N.H.: Gudmindrup Brugsforening - de første år. FRA HOLBÆK AMT 1992 33-46.
- FREDERICIA HANDELSSTANDSFØRENING 1866-1991. 125 års handel i Fredericia. Udarbejdet af Axel Andersen og Ib Overgaard Andersen. Fredericia. Fredericia Handelsstandsforening 1991. 83 s. ill.
- GØBEL, ERIK: Erhverv, havn og told i Køge 1909-1927. Køge. Køge Fonden 1992. 42 s. ill.
- HAHN-PEDERSEN, MORTEN: Danish North Sea Lightships. Esbjerg. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet 1991. 64 s. ill. (Special Publications of the Fisheries and Maritime Museum). French Résumé.
- HAHN-PEDERSEN, MORTEN: Et skibspor-træt - og historie om en storsejlers endeligt. MARK OG MONTRE 27 (1991) 48-51. ill.
- HENNINGSEN, LARS N.: Handelsbyen Haderslev i 1700-årene - set fra købmand Peter Rabens krambod. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1992 53-72. ill.
- HOLM-PETERSEN, F.: Barbados for ordre. Groller i vestfarten. Marstal. Marstal Søfartsmuseum 1991. 72 s. ill.
- HOVEDKATALOG 1912. VAREHUSET GLORIA A/S. [Genoptryk]. Varde. Varde Museum 1991. 79 s. alle ill.
- HVIDT, KRISTIAN: Færdselsreglernes historie. Bogø. Dansk Vejhistorisk Selskab 1991. 26 s. ill.
- I STORM OG STILLE - DEN SIKRE HAVN. Bidrag til sømandskonens historie. Red. Morten Hahn-Pedersen. Esbjerg. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet 1992. 160 s. ill. Summary.
- IPSEN, ARNE: Kystens helte. Redningsvæsenets historie. Rønne. Bornholmeren 1991. 124 s. ill.
- JAKOBSEN, INGVARD: Diges købmands-handel i Østsløs. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1992 129-138. ill.
- JESSEN, ERIK: Firmaet Peter Jessen i Aabenraa - en blandet manufakturhandel gennem trekvart århundrede. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1992 183-208. ill.
- KOEFOED, H. A.: Rejsen til Bornholm. Om motiveringen for at etablere og opretholde en regelmæssig skibstrafik på Bornholm siden begyndelsen af 1600-tallet af hensynet til postbefordringen. Rønne. Bornholms Tidende i samarbejde med Bornholmstrafikken 1992. 31 s. ill.
- LINDHARD, N. H. og Eske Wohlfahrt: Over Aggersundbroen i 50 år. Over fjorden i 1000 år. Løgstør. Limfjordsmuseet 1992. 59 s. ill. (Limfjordsmuseets småskrifter nr. 12).
- MICHELSEN, PETER: Maritime miljøer på Frilandsmuseet. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1992 94-105. ill. Summary.
- MULLER, SIGURD: De ædle druer. Vinhandlere i Aalborg. Aalborg 1992. 100 s. ill. (Aalborg-bogen 1992).
- MØLLER NIELSEN, ERIK: Vindeby - Svendborg overfarten. ÅRBOG FOR SVENDBORG & OMEGNS MUSEUM 1991 115-136. ill. Summary.
- PLUM, OLE-CHR. M. og Birger Wilcke: Med tog til Hundested gennem 75 år. København. Dansk Jernbane-Klub 1991. 88 s. ill.
- RALLIS, TOM: Transport i Danmark 1830-1990. Transport- og kommunikationsteknikens udvikling i samfundsmæssigt perspektiv. Red. Søren Hansen. København. Nyt Nordisk Forlag 1992. 215 s. ill. Prisopgave v. Danmarks tekniske højskole. Summary.
- RUBÆK HANSEN, G.: Trafikken til og fra Strynø. Et historisk rids. Udgivet i anledning af A/S Strynø-Rudkøbing Færgefarts 25 års jubilæum. Rudkøbing. A/S Strynø-Rudkøbing Færgefart 1991. 40 s. ill.
- SCHWARTZ, NIELS: Aalbækvejen. VENDSYSSEL ÅRBOG 1992 135-142. ill.
- THALUND, HENNING: Hvalfisken - historien om et gammelt skib. ÅRBOG FOR SVENDBORG & OMEGNS MUSEUM 1991 96-102. ill.

Andre erhverv:

- BAK MADSEN, VERNER: 20 år med Cirkus Kanutski. Helsingør. Helsingør Ungdomscenter 1992. 36 s. ill.
- ENEVIG, ANDERS: Cirkus Hinné. Det sej-lende cirkus. Odense. Odense Universi-tetsforlag 1992. 168 s. ill.
- FRANDSEN, N.H.: Et par bissekræmmere. FRA HOLBÆK AMT 1992 27-31. ill.
- JENSEN, SVEND TORBEN: Turisterhvervet på Bornholm. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 6 (1992) 9-28. ill.
- SELMER, JØRGEN: Dahlgårds Tivoli. MARK OG MONTRE 27 (1991) 27-33. ill.
- VEDEL, JON: Gøgler af Guds nåde. Telthol-dere og tivolifolk i Danmark. København, Valby. Danmarks Tivoliforening, Borgen 1992. 256 s. ill.

Folkedragt, tekstil:

- GRØLSTED, ESTHER: Hverdagstøj på lan-det, sommer 1788. Redaktion Mette Skougaard og Bodil Bundgaard Rasmus-sen. Udgivet i anledning af 200-året for Stavnsbåndets ophævelse. København. Nationalmuseet 1988. 31 s.
- KRYGER, BIRGIT: Forklædet - en del af kvin-dens kulturhistorie. VESTFYNSK HJEM-STAVN 1992 63-71. ill.
- KØLLN, ELLY: Hvorfor en blonde. Maja Jørgensens kjoler fra århundredskiftet. ÅRBOG FOR SVENDBORG & OMEGNS MUSEUM 1991 137-141. ill. Summary.
- NØDSKOV, GITTE: Landlege tekstiler fra Himmerland og Kjær Herred. FRA HIM-MERLAND OG KJÆR HERRED 81 (1992) 58-130. ill.
- NØDSKOV, GITTE: Landlege tekstiler fra Himmerland og Kjær Herred fra midten af 1700-årene til midten af 1800-årene. Farsø, Aalborg, Holstebro. Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred, Aalborg Historiske Museum og Danske Folkedansere 1992. 314 s. ill.

Folkkunst:

- BONDESEN, PETER: Randersskibenes portrætmalere. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1992 5-13. ill.
- BONDESEN, PETER: Købstædernes bille-der. JOURNALEN 1992, nr. 1 7-10. ill.
- BORG, ANTON og Erik Hesselager: Vejrha-ner og vindfløje. Herning. Poul Kristensen 1991. 164 s. ill.

- BUNDSGAARD, INGE: »Set med pensel og blyant«. JOURNALEN 1992, nr. 1 5-7. ill.
- MATHIESEN, ESKE K.: Lokkefugle: Jagt og folkekunst. S. 101-116 i DANSK JAGT- OG SKOVBRUGSMUSEUM 1942-1992. Hørsholm 1992. 171 s. ill.
- NIELSEN, SVEND: Gårdmalerier. JOURNA-LEN 1992, nr. 1 19-21. ill.
- POULSEN, HANNE: Skibsportrættet. JOURNALEN 1992, nr. 2 13-15. ill.
- RYKIND-ERIKSEN, KIRSTEN: Smag og stil. Juvelér og sølvvarefabrikant V. Christen-sen 1850-1900. København. Det Danske Kunstindustrimuseum 1991. 46 s. ill.
- RØNN, GUNNAR og Jens Krogh: Kirkeskibe i Ringkjøbing Amt. Holstebro. Historisk Samfund for Ringkjøbing Amt 1992. 103 s. ill. (Hardsysselhåndbog 3).

VII. MINORITETER

- ADRIANSEN, INGE og Immo Doege: Dansk eller tysk? Billeder af den nationale selv-forståelse i 1920. Red. Henrik Fangel og Gerhard Kraack. Aabenraa. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie 1992. 64 s. ill. (Sønderjyske billeder; 3).
- JENSEN, CHARLOTTE S. H.: Røverens tvivl-somme ære. JOURNALEN 1992, nr. 4 3-6. ill.

VIII. HUSHOLDNING

- HASTRUP, LISBET: Foodcultures, House-holdtypes and Modes of Life. ETHNOLO-GIA SCANDINAVICA 1992 52-66.

XI. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

- ADRIANSEN, INGE: Horn til hædersmænd. [sølvdrikkehorn som hædersbevisning]. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 4 136-142. ill.
- SKOUGAARD, METTE: Som man reder -. Om sengesteder, soveskik og senge-opredning i 1800-tallets landbo hjem. Un-der medvirken af Helle Thordur Hansen og Frode Kirk. København. Nationalmu-seet 1991. 43 s. ill.

Fester og højtider:

- BANG LARSEN, BENT: De dødes have. VENDSYSSEL ÅRBOG 1992 119-134. ill.
- DEN NYE JUL I TEKSTER OG BILLEDER. Udvalgt og bearbejdet af Iørn Piø. København. Sesam 1992. 119 s. ill.
- FLORIS, LENE: De fik hver 8 farvede æg... Om påskeæg i Danmark. FOLK OG KULTUR 1992 63-81. ill. Summary.
- FUTTRUP, A.M.: Begravelsesskikke i Ribe Amt. FRA RIBE AMT 25, nr. 3 (1992) 422-426. ill.
- ILSØE, HARALD: Godt nytår! Nytårshilsner fra 2-300 år siden. MAGASIN 7, nr. 3 (1992) 3-22. ill.
- KAISER, BIRGIT: Ind i de voksnes rækker. En bog om konfirmationen. København. Gad 1992. 151 s. ill.
- KAMMER, LAURA: Nu ligger han på strå. Begravelsesskikke i Skagen. VENDSYSSEL ÅRBOG 1992 113-118. ill.
- LANTHEN, KIRSTEN POORT: Jul i Brande-rup præstegård. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 11/12 332-335. ill.
- PAULSEN, KIM JACOBUS: Ringridning i 100 år. Als Nørreherreds Ringriderforening fylder 100. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1992, nr. 1 33-35. ill.
- RASMUSSEN, KIRSTEN: I anledning af - . Ørbæk. Tommeliden 1992. 2 bind, ill. Bind 1: Indbydelseskort, bordkort og tændstikæske m.m. til barne-dåb og konfirmation. 96 s. Bind 2: Indbydelseskort, bordkort og tændstikæske m.m. til bryllup, kobber-, sølv-, og guldbryllup. 104 s.
- SØNDERJYSK JUL I GAMLE DAGE. u.s. 1991. 49 s. ill.
- TAMM, DITLEV: Dødens triumf. Mennesket og døden i Vesteuropa fra middelalderen til vore dage. København. Gad 1992. 133 s. ill.

Leg og spil:

- KJÆR, BJØRG: »Det er bare noget, vi leger«. Barndommen som kulturelt begreb - om pædagogisk og folkloristisk barneleg. NORD NYTT 49 (1993) 28-40. ill. Summary.
- LAURITSEN, BIRTHE: Dukkernes verden. Historie, overtro, legetøj. København. Komma & Clausen 1992. 79 s. ill.
- SIMONSEN, MICHELE: Pissing in the Sand. On Children's Unofficial Rituals. NORD NYTT 49 (1993) 22-27.

STILUND, INGE MARIE: Leg, udvikling, miljø. Hvor skal børn lege? Udarbejdet i Det tværministerielle Børneudvalg. København. Miljøministeriet, Planstyrelsen 1991. 76 s. ill.

XIII. FOLKETRO

- ANDERSEN, VILLADS: Et skjødsbrev, der ikke »beskyttede«. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1992 27-32. ill.
- BIRKELUND, PETER: Overtro og forvarslar. Uddrag af »Barndoms minder fra Jeksen Dale«. ØSTJYSK HJEMSTAVN 57 (1992) 78-81.
- BRØNDEGAARD, V. J.: Folk og fæ. Dansk husdyr etnologi. København. Rosenkilde og Bagger 1992. 2 bind, 213 og 240 s. ill.
- LARSEN, HELLE S.: Sagn og overtro i Farum. Farum. Skoletjenesten, Farum Lokalhistoriske Arkiv 1990. 35 s. ill.

XIV. KLOGE FOLK, FOLKEMEDICIN, FOLKELIG VIDENSKAB

- HANSEN, BODIL: De kloge mænd i Hejlskov. SKIVEBOGEN 83 (1992) 5-28. ill.
- SCHEEL-THOMSEN, LISSI F.: »Laust - den kloge mand i Auning«. ØSTJYSK HJEMSTAVN 57 (1992) 64-69. ill.
- SØRENSEN, SVEND: Stine Kudsk fra Norsen klog og forstandig kone. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERED 1992 67-85. ill.

XV. FOLKEDIGTNING

- AF KLINTBERG, BENGT: The Parson's Wife: An Analysis of a Tale Recorded by Evald Tang Kristensen. S. 75-87 i TELLING REALITY. FOLKLORE STUDIES IN MEMORY OF BENGT HOLBEK. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s. (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993.).
- BOHR, JENS: Sagn og historier fra Kerteminde og omegn. Mesinge. Eget forlag 1992. 76 s. ill.
- CHESNUTT, MICHAEL: Nordic Variants of the Guntram Legend. ARV 1991 153-165.

- CHESNUTT, MICHAEL: The Demise of Historicism in Nordic Folktale Research. S. 235-253 i TELLING REALITY. FOLKLORE STUDIES IN MEMORY OF BENGT HOLBEK. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s. (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993.).
- HOLBEK, BENGT: On the Borderline between Legend and Tale. The Story of the Old Hoburg Man in Danish Folklore. ARV 1991 179-191.
- KAAS NIELSEN, ERIK: »...og Börnene hører da ogsaa til Folket«. S. 53-64 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- LINDOW, JOHN: Transforming the Monster: Notes on Bengt Holbek's Interpretation of Kong Lindorm. S. 59-73 i TELLING REALITY. FOLKLORE STUDIES IN MEMORY OF BENGT HOLBEK. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s. (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993.).
- MATHIESEN, ESKE K.: Den evige jøde. En monolog. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1992. 22 s.
- RØRBYE, BIRGITTE: Telling Reality. An Analysis of a Multilevelled Narrative. S. 19-34 i TELLING REALITY. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993.).
- SIMONSEN, MICHELE: Folktales and Reality: Some Remarks on the »Reflection Theory« as Applied to Folktales. S. 121-141 i TELLING REALITY. FOLKLORE STUDIES IN MEMORY OF BENGT HOLBEK. Red. Michael Chesnutt. København & Turku 1993. 294 s. (Copenhagen Folklore Studies 1 / NIF Publications 26; 1993).
- Viser og folkesang:**
- PIØ, IØRN: Supernatural Legends in Danish and Swedish Ballad Tradition. ARV 1991 217-228.
- PIØ, IØRN: Gamle skillingsviser - og helt nye. S. 91-100 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- Eventyr:**
- HOLBEK, BENGT: To optegnere og én meddeler. [I et revideret udgave af artikel i FOLKEMINDER 1969]. S. 24-29 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- SYNG, MINE SVANER. Nordiske folkeeventyr. I udvalg ved Vibeke Stybe. Bagsværd. Carlsen 1992. 140 s. ill.
- Sagn:**
- HOLBEK, BENGT: De dödas julotta - en opposition. [ved Kerstin Louise Johanssons disputats]. RIG 75, nr. 3 (1992) 65-71.
- JOHANSEN, THOMAS: På sporet efter Den tredje Række. S. 30-33 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- KOFOD, ELSE MARIE: Sagn - eller overtro? S. 34-39 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- De små genrer:**
- HANSEN, AAGE: Om Peder Laales danske ordsprog. Udg. af Merete K. Jørgensen og Iver Kjær. København. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1991. 201 s. Summary. (Historisk-filosofiske meddelelser; 62).
- KJÆR, KIRSTEN: Man skal ikke slå større brød op, end man kan bagel og 500 andre danske ordsprog. Roskilde. Skyggen 1992. 80 s. ill.
- OLSEN, TORBEN: Verdens værste vitser for voksne. Roskilde. Skyggen 1992. Bind 2. 96 s. ill.
- PEDERSEN, KAREN MARGRETHE: Jyderne i Ømålsordbogen. ORD & SAG 12 (1992) 6-22.
- RIM OG REMSER. Udvalgt af Vibeke Stybe. Red. Georg Vejen og Per Kølle. København. Sesam 1992. 184 s. ill.
- RØRBYE, BIRGITTE: Mundtlig dynamit? Om vittigheder, fordomme og alderdom. NORD NYTT 49 (1993) 109-114. Summary.
- SKYUM-NIELSEN, PEDER: Fyndord. Studier i kortformernes retorik. København. Hans Reitzel 1992. 2 bind, 827 s. Disputats. Summary.
- XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND, MUSIKINSTRUMENTER**
- AABECH, TAGE: Dansetitler i Gamle Nodebøger - samt en lokal dansebeskri-

- velsesbog fra 1860'erne. MEDDELELSER FRA DANSK DANSEHISTORISK ARKIV 11 (1992) 11-20. Summary.
- ANDERSSON, GREGER: Privilegerede musikanters professionsstrategier under 1600- og 1700-talet. DANSK ÅRBOG FOR MUSIKFORSKNING 19 (1988-1991) 19-53. Zusammenfassung.
- CHRISTENSEN, ANDERS og Svend Nielsen: Tolv års danseindsamling med video for Dansk Folkemindesamling og dens forhistorie. FOLK OCH MUSIK 1992 45-52. ill.
- DAHL HANSEN, VAGN: Den skønne Vals, Smedens anden... og et par af de andre. [Spillemanden Børge Christensen]. DANSK FOLKEMUSIK 3, nr. 4 (1992) 5-11. Noder.
- HØJLUND, THORKILD: I al sin glans. Ole Adolf Hansen - spillemand, murer, musiker, far og bedstefar. En fortælling om en levende traditionsbærer af dansk folke-musik. Noder v. Jeppe Nørgård. Tarm. Ådum Lokalhistoriske Arkiv 1992. 84 s. ill.
- JONNAS SANGE. En sangbog - historier og sange samlet af Jonna Frederiksen. Red. Gitte Thofte. Holstebro. Folkemusikhuset i Hogager 1991. 128 s. ill. (Folkemusikhus; 11).
- KOUDAL, HENRIK: Den fløjtespillende greve. SIDEN SAXO 1 (1992) 2-8. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Stadsmusikanter og bondespillemand før 1800. DANSK FOLKEMUSIK 3, nr. 3 (1992) 10-15. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: En privilegeret musikanter og hans konkurrenter 1716-41. DANSK ÅRBOG FOR MUSIKFORSKNING 19 (1988-1991) 55-112. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: »Det hele er for mig som en Slibesten«. Om Evald Tang Kristensen og spillemandsmusikken. S. 40-52 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1993. 126 s. ill.
- NIELSEN, FREDE: Højreby Spillemands-laug. DANSK FOLKEMUSIK 3, nr. 6 (1992) 4-13. Noder.
- NIELSEN, SVEND: Evald Tang Kristensen møder fonografen. S. 79-90 i 12 X TANG. København. Foreningen Danmarks Folke-minder 1993. 126 s. ill.
- THOFTE, GITTE: Anna Bjerregaard Sørensen. DANSK FOLKEMUSIK 4, nr. 1 (1993) 11-13. ill.
- WILLADSEN, LARS: Kaj Kok - en jysk folkeinstrumentmager. DANSK FOLKEMUSIK 3, nr. 2 (1992) 14-16. ill.

Anmeldelser

Paul Hammerich: Undtagelsen

En krønike om jøderne i Norden frem til 2. verdenskrig. København, Gyldendal, 1992. 386 s., ill. ISBN 87-00-27972-2. Kr. 400,-.

Det blev altså den store krønikeskriveres sidste værk, det om jøderne i Norden. Han blev, skriver han i det forord, han nåede at skrive i foråret 1992, opfordret af tre nordiske forlag til at skrive den. Om den udkommer på de andre nordiske sprog, fremgår ikke.

Her er faktisk tale om, at hele Norden er med, og ikke forvekslet med Skandinavien, og derved får vi besked om begivenheder og forhold, som ikke er særlig kendte.

Titlen på bogen »Undtagelsen«, grunder sig på, at der i Norden har været en række undtagelser fra det alment-europæiske: vi har ikke haft egentlige ghettoer, vi har ikke haft egentlige pogromer, vi har ikke været specielt gæstfri, men alligevel var det Danmark, der hjalp sine jøder til det Sverige, som gav dem asyl. En undtagelse var det også, at unge finske jøder kom til at kæmpe sammen med Waffen-SS i 1941 (mod bolsjevikkerne).

Bag bogen ligger der et stort research-arbejde, udført af Therese de Bretteville, som måske burde have været med på titelbladet. Dette har muliggjort, at fremstillingen følger bestemte familier, hvis private albums har leveret et personligt supplement til pressebillederne, ligesom familiehistorierne bliver et supplement til den kronologiske og regionale krønike. De kan ikke betragtes som *krøniken*, kun som billeder i den.

Jøderne er kommet til Norden ad to-tre veje. Tidligst fra Vesteuropa, senere, til Finland, fra Rusland og Balticum og senest det, vi kalder den østjødiske indvandring, som kom fra Rusland og Polen. De nordiske lande var ikke specielt gæstfri. Tilladelse til bosættelse og oprettelse af menigheder fik de i Danmark ved midten af 1600-tallet, i

Sverige i 1700-tallet og i Norge og Finland ved midten af 1800-tallet. Og borgerret kunne jøder ikke få i Danmark før 1814 – og i Finland ikke før 1918.

Det mest forstemmende at læse, er beretningerne om de familier, som ikke kunne slippe ud fra Tyskland i 1930'erne, fordi ingen ville modtage dem som flygtninge. Her er den danske samvittighed sort, men blandt det nye, Hammerich bringer til torvs er den sensation, at det faktisk var de svenske (og schweiziske) myndigheder, som fik tyskerne til at stemple det store røde »J« i de tyske jøders pas.

Der gøres i øvrigt rede for den samfundsmæssige og politiske baggrund i de forskellige lande. Bl. a. omtales de racistiske partier og deres udvikling til nazister, og Hammerich har i det hele taget tilsyneladende været på jagt efter paralleller til vore dage. Således nævner han, at færgemænd og skippere fik bøder (i 1700-årene) hvis de fragtede sjakrejøder uden lejdebrev til Danmark, som luftfartselskaberne får det nu, hvis de flyver flygtninge uden papirer ind!

Det er en god samling kapitler, men ikke en bog med en klar disposition. Nåede han det ikke?

G. Nellemann

E. Andreassen: Folkelig offentlighed

København, Museum Tusulanum, 1992, 366 s., ill. ISBN 87-7289-171-8. Kr. 298,-.

Fra kædedans til hip hop

Det var også en mulig arbejdstitel til en afhandling om moderniseringen af den færøske kultur. Jeg ser for mig en fin flugtlinie gennem dansens fænomenologi og dens historisk variable gestaltninger fra kollektiv, intersubjektiv kontrol og traditionalisme til ekspressiv individualisme. Med mellemlændinger i introduktionen af pardansens sublimerede kropslighed og diskodansens stiliserede autoerotik kunne man formentlig fo-

retage en interessant afdækning af en samfundsformations bevægelse fra bondesamfundets fællesskabskult til mediesamfundets globaliserede forbrugerkultur – med tilhørende forvandlinger af f. eks. autoritets- og familiestrukturer.

Der er i hvert fald stof til eftertanke, når man ansigt til ansigt med vagtsomt gumlende får hører fjeldets susende stilhed brudt fra det gamle, tørvedækkede bjælkehus, der under indtryk af en forbipasserende historisk konjunktur er gjort til resonansrum for heavyrock i stor udgangseffekt. Den sommer var de færøske grindetragt i øvrigt godt stof i de danske medier. Greenpeace havde truet med aktioner og i en samtale dér ved stengærdet hævdede bonden – nabo til heavyrock-afficionadoen – at tilhøre et naturfolk.

Færøsk kultur er en kompleks størrelse, som Eydun Andreassen under den uforsigtige undertitel – »en undersøgelse af kulturelle former på Færøerne i 100 år« – har sat sig for at beskrive. Dristigheden af forehavendet gælder ikke mindst, at kvadsangeren, der erindrer sig den skadelige indflydelse fra »den engelske dans«, pardansen, er samtidig med ghettoblasteren og samplern. Sådanne anakronismer underforstået giver Andreassen anledning til en refleksion over Ernst Bloch's forestilling om »det usamtidiges samtidighed«, en refleksion, der ender med en forkastelse af forestillingen om ikke-samtidighed. Dertil må man sige – hvis jeg ellers har forstået Bloch ret – at tanken om usamtidighed er et forsøg på en karakteristik af moderniteten som en kultiveret tilstand, præget af en kompleks udviklingsrytme, snarere end at begrebsdannelsen er tænkt som et normativt begreb. Til forskel fra historiske perioder af mere homogen udvikling er det moderne samfund præget af usamtidigheder, så på spørgsmålet om hvor man finder den »samtidige« kultur, må man svare: Dér, hvor der er overensstemmelse mellem det kulturelle udtryk og tidens teknologiske, økonomiske, videnskabelige, ressourcemæssige og erkendelsesmæssige muligheder.

I forlængelse heraf kan man undre sig, hvorfor Andreassens teoretiske grundlag skal være Habermas offentlighedsteori årgang 1971? Selvfølgelig skaber det en bevægelse muligheden for en modstilling af »bor-

gerlig« og »folkelig« offentlighed, men spørgsmålet er så, om det egentlig er en særligt frugtbar konstruktion i forhold til afhandlingens ærinde og dens effekt i mødet med offentligheden. Ville en teoretisk opdatering i form af lidt nyere Habermas, en smule Baudrillard eller lidt hastighedsfilosofi ala Paul Virilio for eksempel ikke have været tjenligt for en fortsat medie- og kulturdebat, der angår Færøerne?

Et af problemerne er naturligvis, at de fleste teorier kommer til kort i forhold til det særegne grundlag, der består i den færøske virkelighed: De passer ligesom ikke rigtigt nogen steder. De socialpsykologiske begreber omkring det moderne menneske, hvad enten det er borgerligt, småborgerligt eller en masse, matcher ikke rigtigt den excentricitet, der trives derude i Nordatlanten. Så meget mere intrigerende forekommer det mig at supplere Andreassens litteraturliste med nyere teoridannelser, som i forbindelse med det postmoderne f. eks. taler om en tilstand af globaliseret kultur, hvor specielt medie-teknologien skaber grundlag for helt nye forestillinger om samtidighed og nye variationer over forholdet mellem hetero- og homogenitet. Er den færøske virkelighed måske ikke af en sådan beskaffenhed, at den indenfor de sidste sæsoner har kunnet byde på såvel udgivelsen af en færøsk kriminalroman som tilsynecomsten af postmoderne stiltræk i parcelhusbyggeriet og en politisk-økonomisk krise, der ikke lader den øvrige moderniserede verden noget efter?

Eydun Andreassens doktorafhandling er en registrering af en kulturel formation i forfald – en kulturel betydningsimplosion mod tv-stuernes læderinterieurer, der stod klar længe inden fjernsynet blev en realitet på Færøerne. Ikke mindt må verden og Andreassen begræde tabet af den helt særegne og centrale danse- og festtradition, der havde kvadet og kæden som de afgørende elementer af bondesamfundets fællesskabskult (heraf også ideen til dansen som indfaldsvinkel til en mentalitetshistorisk behandling af den færøske kultur). For Færøerne som for den øvrige del af den moderniserede verden vil museet blive en central kulturinstitution; spørgsmålet er hvilken betydning kædedansen vil få som fritidsbeskæftigelse i foreningsregi. Samvær og nærvær må finde nye former – måske ud fra

det grundlag, der er beskrevet af Andreasen: Fra et »kulturelt kollektiv« har man udviklet sig til en kultur af »privat medlemskab«, er den slutsats, som Andreasen må drage fra sit grundlag af statistiske registreringer og løst formaliserede interviews.

Undervejs rasles der også med et arsenal af metodiske og teoretiske problemstillinger, der klinger af at være set fra en uortodoks synsvinkel: Blandt andet den der består i synliggørelsen af det »perifere« og »minore« set indefra; omvendingen af status som objekt til autonomt subjekt. Det er en modig gestus, der bl. a. forsøger at se kultur som »noget, der varer hele dagen«, hvilket står i modsætning til den form for kulturel offentlighed, som afhandlingen spiller op imod – en kulturel offentlighed, der forstår sig selv som en kultur af begivenheder, dens deltagere som et publikum og som opfatter kultur som et pensum af genstande.

Bent Ziska Jensen

Elsa Gade:

Guldorn, livet set fra børnehøjde

Ill. af Bo Odgaard Iversen, København. Forlaget Børn og Unge, 1991. 96 s. ISBN 87-89780-01-9. Kr. 98,-.

Bogen indeholder et udvalg på mere end 600 replikker og bemærkninger fra børn i alderen 3-7 år, indsamlet af pædagoger i børnehaver over hele landet og på foranledning af udgiveren Elsa Gade. I en kort indledning fortæller hun om bogens tilblivelse og gør opmærksom på, at børns »guldorn« egentlig ikke fra børnenes side er ment som morsomheder. De giver snarere et billede af børns dagligliv, deres forhold til sproget og måde at tænke på. Men for en voksen er bogen særdeles underholdende og morsom på en venlig og lidt rørende måde. Og det kan ikke undgås – i en omtale af bogen bliver man nødt til at citere noget af det pudsige og overraskende, der daglig kommer fra pointerne!

De har filosofiske strøtanker som Rasmus, der om de voksne siger: »De voksne – det er bare nogen børn, der er blevet for store ...« og Kim, der, da talen falder på politi og røvere, udbryder: »Jeg kender også en tyv, han har bare ikke stjålet noget endnu.« Også døden og det, der sker bagefter, opta-

ger dem. To drenge på 5 og 6 år sidder og snakker. Den ene: »Alle søde børn bliver til engle, når de dør, og alle dumme bliver ikke til noget.« Den anden: »Tror du, at vi bliver til engle?« Hvortil den første svarer: »Neej, det skal vi nok ikke regne med ...«.

Små glimt af og funderinger over hverdagen og tilværelsen mangler det ikke på. Lille Christian: »Bente, der er nogen, der har tisset ved siden af wc'et. Men du skal ikke være ked af det, for jeg har tørret det op med Flemmings håndklæde.« Og Kasper, der fortæller: »Når mig og far er alene hjemme, så får vi spaghetti til morgenmad.« Eller den 3-årige Camilla, der efter en grådkvalt afsked med sin mor kravler op på skødet af »morgenåbneren« i børnehaven: »Hvor er det godt du ikke skal på arbejde!« Og der er Ida på 5 år, der bemærker: »Når jeg er kommet over på den anden side af vejen, ved jeg, at jeg ikke bliver kørt over denne gang.«

Endelig er der de sproglige misforståelser, som skyldes, at børn tager »sproget på ordet«: Børnehaven møder nogle berusede mænd, som opfører sig fjollet. En pige spørger hvorfor og får svaret af den voksne: »De har drukket for mange øller, så de er blevet fulde«, hvortil pigen bemærker: »ham den ene var nu ikke ret fuld, for han drikker en til!« Eller de to femårige, der kommer med betroelser. Den ene pige: »Min mor er lesbisk«, og den anden: »Min far er noget lignende«. Pædagogerne i børnehaven venter spændt. Så kommer det: »Han er lystfisker«.

Der skal nok være dem, der finder det taktløst at le ad børns sproglige misforståelser og enfoldige spekulationer og tilmed at udgive den slags som kultur.

Men når man har moret sig over bogens pudsigheder, som på mange måder har paralleller i de voksnes verden, kan de mange eksempler bestemt give anledning til større lydhørhed over for børns replikker og ud-sagn. Bogen er en fin indgang til større forståelse af og for småbørns tænksomhed og originale måde at omgås sproget på. I mange af de ufrivillige morsomheder finder man tilmed et mønster, som man genkender fra digtere som Benny Andersen og Halfdan Rasmussen. Som eksempel på børnekultur her i halvfemserne har udgiveren afleveret hele sit indsamlede materiale til Dansk Folke-minde-samling.

Erik Kaas Nielsen

Lise Gotfredsen: Enhjørningen

København, Samlerens forlag, 1992. 200 s., ill. ISBN 87-568-1094-6. Kr. 350,-.

At følge kunsthistorikeren Lise Gotfredsen i hendes udmærket illustrerede fremstilling af enhjørningens historie er spændende. Enhjørningens historie tager vistnok sin begyndelse i det mesopotamiske mudder eller i Indien, hvor der opstår en myte om træ, vand og et hornet dyr, en myte om guder og mennesker, om goldhed og frugtbarhed, om fromhed og seksualitet. Denne myte finder grobund flere steder, bl. a. i Kina (hvis den da ikke stammer fra Kina!); men den kommer i alle tilfælde også til Europa, og den forlader os aldrig helt igen, først og fremmest fordi den af snedige teologer bliver smeltet sammen med den kristne historie om jomfrumoderen.

Der er skrevet meget om den gådefulde enhjørning, og Lise Gotfredsen har meget litteratur at bygge denne første danske enhjørning-fremstilling på. Men hun gør bestemt også selv iagttagelser, og i kapitlet om enhjørningen i de danske sengotiske kalkmalerier behandler hun for første gang dette stof i forhold til den store enhjørning-ikonografi, som den foldede sig ud i franske og tyske pragtfremstillinger. Resultatet af hendes danske kalkmaleristudier bliver, at de – deres charme til trods – er lidet fremragende aflæggere af mere interessante sager fra den store religiøse og høviske kunst længere sydpå. Folkeligt bliver dyret aldrig i Danmark. Det stolprer fornemt rundt i heraldik og skilte, men er vist for fint til at blande sig med gemene nisser og trolde.

I højmiddelalderens billeder af den potente enhjørning og den uskyldige Jomfru Maria udvikledes et alkymistisk-teologisk spil, som er uhyre raffineret, som måske også har private undertoner, og hvis koder næppe alle er brudt. Det er imidlertid næppe det rebusagtige, der har holdt motivet i live, mere det erotisk pirrende spil mellem jomfruen og det vilde, frihedsselskende dyr, der lader sig tæmme ved at jomfruen kærtegner dets lange horn. Front lægger det sit hoved i jomfruens skød, og så kan man selv tænke sig til resten. Det er ikke tilfældigt, at motivet med Jomfru Maria og enhjørningen fik sin mest udtalte erotiske tone i middelalderens tyske nonneklostre, hvor en raffineret og følsom

mystik ikke blot blomstrede, men truede med at slå over i from brunst. I den høviske kulturs riddersale, der havde nær forbindelse til klostrene, spankulerede det sjældne dyr naturligvis også hjemmevant rundt.

Lise Gotfredsen kommer langt omkring i sin tankevækkende og morsomme bog. Hun går helt op til idag, behandler bl. a. Carl Henning Pedersens tvivlsomme enhjørning-fremstilling i Ribe Domkirke. Hvad forbinder den almindelige kirkegænger med den i dag? En stor dansk bank, der som logo har valgt enhjørningen? – Meget mærkeligt er gået i svang under enhjørningens mærke. Under alle omstændigheder er dette drømmedyr ikke sådan at få styr på. Men burde man vente det, når det er skabt for at kunne pege på centrale ting i tilværelsen ved at snakke uden om dem?

Eske K. Mathiesen

Kirsten Hastrup: Det antropologiske projekt – om forbløffelse

København, Gyldendal, 1992. 84 s. ISBN 87-00-12828-7. kr. 84,-.

»Virkeligheden er dømt til at gå med slør. Hun kan aldrig lade sig se; når hun optræder offentligt, er hun klædt i de forudantagelser, vi selv har lagt uden for hendes sovekammerdør. Til gengæld er virkeligheden nu så meget mere ærbar«. Ordene er skrevet af Kirsten Hastrup, professor i antropologi ved Københavns Universitet. Med et ironisk pennestrøg kan hun få enhver kulturforsker til at tage sig ud som en nøglehulskigger, der fyldt med alskens fordomme belurer virkeligheden uden dog at komme til at se den nøgen. Det er imidlertid ikke forskernes dårlige samvittighed, Kirsten Hastrup er ude efter. Selv om hun er optaget af etiske problemer og har temaet på dagsordenen i bogens sidste kapitel, diskuteres disse spørgsmål som en grundforskningsproblematik og ikke som moral. Først og fremmest vil hun have os til at forstå, at ethvert menneske og dermed også kulturforskeren altid bliver en del af en virkelighed, der studeres som betydningsfuld: at erfaring udgør et omdrejningspunkt.

På bagsiden skriver redaktørerne fra Gyldendal, hvad man vil med bogserien. Jeg kan gå med til, at Kirsten Hastrups bog lever op

til en del af målsætningen ved at introducere teorier, metoder og uløste problemer, som er aktuelle inden for kulturforskningen. Det gør hun på en relevant og engageret måde. Men nogen »letlæst indføring i den aktuelle forskning« giver bogen unægtelig ikke. Hvorfor skal den også det? Kirsten Hastrup har bidraget til så mange andre både letlæste og centrale værker inden for dansk antropologi de seneste år som forfatter eller redaktør, bl.a. »Etnografisk Grundbog« 1980, »Sygdomsbilleder« 1986, »Feltarbejde – oplevelse og metode i etnografien« 1988, samt »Kulturanalyse. Fortolkningens forløb i antropologien« 1989. Her bruges begreber og teoridannelser som værktøj til empiriske kulturanalyser. For dem, der har læst nogle af disse værker, vil den nye bog ikke være så vanskelig at gå til. Men læsere uden forudsætninger får problemer. Mange steder bruges der også ord og formuleringer, som kan være svære at forstå. Faktisk kan et af nøgleordene »postmoderne« stadig ikke slås op i den nyeste udgave af Gyldendals Fremmedordbog.

Men hvorfor skal en indføring være letlæst? Hviler dette ikke på et forældet pædagogisk princip, om at vi lærer bedst ved at lære udenad, lytte til autoriteterne, være publikum eller tilskuere istedet for selv at deltage og medvirke. Jeg er tilbøjelig til at mene, at den indføring Kirsten Hastrup giver, er bedre og mere igangsættende end endnu en lettilgængelig bog. Det tunge og det svære stof fylder ikke mere, end at det er umagen værd at læse videre til de mange engagerede kommentarer og vedkommende eksempler, som kan sætte læserens egne tanker igang. Når vi først har været til islandsk vædderudstilling, tror jeg ikke, at nogen kan glemme forskellen på tilfældige hændelser og begivenheder med betydning. Og hvem kan skubbe det filosofiske grundforskningsproblem om virkeligheden fra sig, når vi ved, at hun gemmer sin nøgenhed bag sovekammerets lukkede dør? Med Kirsten Hastrups bog om forbløffelse, har vi fået en indføring i kulturtænkning, som gør både forskerens og læserens erfaringer til et omdrejningspunkt i læreprocessen.

Birgitte Rørbye

**Peter Duelund (red.):
Kulturens spændetrøje**

Om kultur og kulturforskning i Norden. København, NordREFO 1992:1. Nordisk Institut for Regionaløkonomisk forskning. 312 s. ISBN 87-500-30033-7. Kr. 95,-.

Diskussionerne fra et nordisk seminar med den udfordrende titel: »Kultur som regional løftestang eller fortidig spændetrøje« udgør grundlaget for bogen med den nok så pessimistiske titel: »Kulturens spændetrøje«. Bogens hoveddel består af fem kapitler med tre-fire teoretiske indlæg i hvert skrevet af nordiske forskere og udgivet på dansk, norsk og svensk. Den danske kultursociolog Peter Duelund har redigeret og suppleret, så der også er kommet et mere sammenhængende værk ud af de mange bidrag. Duelund har skrevet forord og efterskrift, afslutningskapitlet om »dialogen som kulturens omdrejningspunkt«, samt indledninger til de mange indlæg, som trækker en rød tråd gennem bogen. Hvordan ser denne røde tråd da ud?

I forordet henviser Duelund til en bog med en beslægtet titel, nemlig »Kulturens Byrde«. Med en kritik af den højborgerlige kulturs snærende bånd og psykologiske undertrykkelse, var dette skrift Freuds bidrag til kulturdebatten i 1930. Også »Kulturens spændetrøje« er ude i et kritisk ærinde. Hvordan kan vi befri os fra kulturens spændetrøje uden at blive bundet i en ny, spørger Duelund. Hvordan kan vi påvise eventuelle misbrug? Hvordan kan vi forhindre det?

I efterskriftet fremhæves det, at den kulturelle dimensions betydning er blevet overset, ja ligefrem underprioriteret inden for samfundsvidenskaberne, samtidig med at kulturvidenskaberne har undladt at analysere kultur økonomisk og politisk. Denne dobbeltfejl er skyld i, at kulturpolitisk regionsforskning stadig befinder sig på et grundforskningsniveau. Bogen skal derfor medvirke til udviklingen af empirisk kulturanalyse, således at kulturelle problemstillinger sættes højere på dagsordenen i den samfundspolitiske debat. Den redskab Duelund tilbyder hedder »oplysningsspiralen«. Selv om det understreges, at formålet kun er at skabe en fælles forståelseshorisont for »små fortællinger« og ikke en enhedstænkning for én stor fortælling munder kapitel

seks ud i en systematisk oversigt over, hvordan en kulturpolitisk forskningsopgave løses. De fem faser i analysen beskrives her-efter konkret med Duelunds egne studier fra Fejø som eksempel. Midt i al alvoren er det morsomt, at netop »den forskningspolitiske forskningsopgave« både står på side 291 og 295. Kan en god ting siges for tit?

Jeg tror ikke, at bogen kommer til at opfylde sin ambitiøse målsætning. Dertil er den alt for mættet med synspunkter, begreber, skemaer og delresultater om vidt forskellige regionale, sociale og historiske sammenhænge. Der skal et par mellemlid til før den slags sætter sit præg på den kulturpolitiske og samfundsmæssige debat. Men med sit engagement og forsøg på at dokumentere, at redskaberne er i orden, udgør hele projektet et kulturhistorisk eksperiment, som det skal blive interessant at følge. Forskerne findes, værktøjet er parat og opgaver er der nok af. Skal det lykkes at sælge budskabet: kulturforskning betaler sig?

Birgitte Rørbye

Henning Mathiesen: Hertugens Folk

Landbrugere under Rønhave og Sønderborg Ladegård i tiden inden udskiftningen. Studier, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 7. Aabenraa 1992, 178 s. ISBN 87-7406-064-3. Kr. 147,-.

Afhandlingen er resultatet af forfatterens historiespeciale ved Odense Universitet. Det er et spændende og meget grundigt arbejde, skrevet i et godt, klart og forståeligt sprog. Udgangspunktet er en historisk analyse af den politiske, økonomiske og sociale udvikling for landbrugerne under de to hovedgårde Rønhave og Sønderborg Ladegård i Ulkebøl og Hørup sogne på Sydals.

I den periode, som undersøgelsen omhandler, overgik området fra den sønderborgske hertug til kongen for at blive overgivet til hertugen af Augustenborg – fra 1640'erne til 1770'erne, hvor landboreformerne påbegyndtes på Als og Sundeved.

Bogen indledes med en grundig forskningsoversigt, som rummer en bred, faglig orientering. Herefter følger en topografisk, geografisk og historisk oversigt.

Efter hertugens konkurs faldt Rønhave og

Sønderborg Ladegård tilbage til kronen, ligesom krongodset i kongeriget. Senere kom de to hovedgårde atter i slægtens eje. Denne gang under det nyopførte Augustenborg Slot, hvis besiddende hertuger – med nær familierelation til kongehuset – i anden halvdel af 1700-tallet spillede en afgørende rolle i dansk politik.

I et omfattende kapitel følger vi den administrative opbygning og udvikling i lokaladministrationen, med amtmanden over Sønderborg som den øverste – kongens lokale repræsentant. Hovedfiguren er her den i 1716 nyudnævnte og særdeles effektive amtmand, Wilhelm Frederich von Platten. Næppe nogen anden enkeltperson kom som han til at præge den administrative udvikling i Sønderborg Amt. Under amtmanden fandtes rækken af lokale underordnede administratorer helt ned til bøndernes bylag, hvis virkeområde forfatteren nøje redegør for.

I de efterfølgende afsnit om bøndernes vilkår tegnes et klart billede af landbrugernes økonomi, beskatning og hoveriforhold med udgangspunkt i landsbyens driftsenheder. Landsbyen kan opdeles i tre sociale kategorier. Boelsmænd, som sad på gårde, havde stemmeret i bylaget og udgjorde den førende gruppe. Disse var enten bønder – selvejere – som disponerede over deres bol og med fortrinsret i udnævnelse til sande eller synsmænd. Eller de var landboere, som fæstede et bol af hertugen, senere af kongen.

Landsbyens mindre brug – husmandssteder – udgjorde de såkaldte kåd. Det kunne ofte være vanskeligt at skelne mellem et bol og et kåd, idet sidstnævnte udmærket kunne have mere jord end et bol. Det afgørende var dog at kådneren ikke var medlem af bylaget. Et kåd kunne være selveje eller fæste. Størsteparten af kådnerne ernærede sig som daglejere, adskillige drev tillige et af de tilladte landsbyhåndværk.

Jordløse kåd kaldtes fra 1740 indersteder. De lå enten på landsbyens fælles gadejord eller under et bol, hvortil de betalte et vederlag for lejen i penge eller arbejde. Desuden fandtes der præsteinderster på præstegårdens jord. Indersterne var ikke underlagt hovedgårdene og derfor ikke beskattet som de to andre kategorier.

Tilvæksten i landbobefolkningen faldt pri-

mært på inderstegruppen, som kom til at udgøre landsbyens egentlige proletariat.

Landsby- eller grandelaget udgjorde en selvstændig driftssammenslutning. Det stod for regulering af byens anliggender, bl. a. dyrknings- og græsningsfællesskabet, så ingen blev forfordelt. Bylaget var formelt første retsinstans for behandling af naboklager. Eventuelle stridigheder holdtes gerne inden for bylagets rammer. Anke over dets afgørelse blev sjældent videregivet til højere myndigheder, hvis de var truffet i enighed.

Den herskende opfattelse af lanboforholdene i de slesvigske egne har hidtil været, at befolkningen var betydelig hårdere tyngt af hoveri og økonomiske problemer end i det øvrige kongerige.

Netop Als og Sundeved har man ment var særligt hårdt undertrykt, specielt under Hertug Hans den Yngre og senere dennes efterkommere, hvoraf den sidste, hertug Adolf af Sønderborg, i 1667 blev erklæret konkurs.

Denne opfattelse (måske myte) om »undertrykkelse« søger forfatteren i sin analyse at pille ved. Han mener at indbyggerne i de to sogne tværtimod levede under bedre forhold end i kongeriget. Der peges bl. a. på, at bønderne – mod betaling i penge – tidligt fik afløst hovedparten af hoveriet. De kunne derfor forblive hjemme og bedre passe bedriften. Der fandtes også relativt store og gode besætninger på gårdene, driftsforholdene var ideelle, ligesom der herskede »social tryghed« for bønderne. Mange blev således siddende på deres gård i tryghed gennem et åremål svarende nogenlunde til en generation.

Afsluttende konkluderes, at befolkningen under de to hovedgårde i 1700-tallet frem til udskiftningen (1770-72) levede under nogle af de bedste forhold i hele monarkiet: »Hertugen sørgede godt for sine folk«.

Mange af de positive sociale og økonomiske forhold som her fremføres, må imidlertid siges også at have været til stede for kongerigets arvefæstebønder, hvorom der findes et langt fyldigere, bearbejdet materiale end for Slesvig. De fremhævede forhold gjaldt som sådan derfor ikke kun for bønderne i de to undersøgte sogne. Desuden herskede flere steder i det øvrige Slesvig helt andre og oftest dårligere sociale til-

stande end på det sydlige Als i tiden under den augustenburgske hertug.

Bogen er et gedigent værk, som bibringer ny interessant viden om lokale sønderjyske landboforhold i ældre tid. Samtidig tydeliggøres en række landboforhold, som ellers godt kan være svære at få hold på. I så henseende kan bogen faktisk også tjene som en nyttig håndbog.

Desværre er fremstillingen næsten blotet for illustrationer. Der findes ellers adskillige, som udmærket kunne have suppleret teksten. Den anvendte »rättrykte« EDB topdisk-typografi skæmmer absolut den lødige bog. Har man råd til at udgive et godt arbejde, bør udgiverne ikke forfalde til at forfladige bogens grafiske tilsnit.

Gunnar Solvang

Flemming Lundgren-Nielsen (red.):

På sporet af dansk identitet

København, Spektrum, 1992. 312 s., ill. ISBN 87-7763-080-7. Kr. 298,-.

Bogen er en slags sammenfatning af »Dansk Identitetshistorie« I-IV, som blev afsluttet i 1992. Den er dog kun delvis skrevet af de samme, og den er udvidet kronologisk bagud fra 1536 til Harald Blåtand.

Meningen med bogen er at servere det samme stof som firebindsværket, men uden det videnskabelige noteapparat.

Etnisk eller national identitet er, efter anmelderens opfattelse, et samfundsvidenskabeligt begreb, så når det her behandles af humanister, må det tendere at blive en »almindelig« historie med stærk hældning til litteraturhistorien. Visse kapitler er da også, hvad de vedgår i overskrifterne, ren litteraturhistorie. Og ikke med urette, for det var nok kun de skriftkyndige, som overhovedet tænkte på, om de var danske i 1700-tallet: adelen var international, akademikerne klassiske, borgerne danske, mens flertallet af befolkningen, dem på landet, var lokale eller regionale.

Danske blev befolkningen gennem den stadig forbedrede kommunikation, også den der foregik fra officerer til menige, men naturligvis især gennem skolerne.

Det påvises, at »det danske« mest gror i krisetider, under krige og besættelse, og taber sig i gode tider. I det afsluttende kapitel,

om »Dansk identitet i fremtiden« fremhæves det også, at den megen tale (og skriven) om vor identitet i disse år skyldes EF og en frygt for at vi skal blive denationaliserede (dette ord benyttes ikke), og blandt teorierne om fremtiden nævnes den mulighed, at vi på et plan bliver europæere, og at det med at være dansk bliver en privat sag på linie med at være kristen.

Da Harald gjorde alle »danere« kristne, åbnede han for den mest massive indflydelse udefra, vi har oplevet; men vi er vel stadig danskere?

G. Nellemann

Ulla Haastrup, Robert Egevang og

Eva Louise Lillie (red.):

Danske kalkmalerier 1-7

Fotografer Lennart Larsen og Kit Weiss.

Titlerne på de enkelte bind er Romansk tid 1060-1175, Senromansk tid 1175-1275, Tidlig gotik 1275-1375, Gotik, 1375-1475, Sengotik 1475-1500, Sengotik 1500-1536 og Efter reformationen 1536-1700. Udgivet af Nationalmuseet og Chr. Ejlers forlag. ISBN bind 1-7 87-7241-642-4. Pris for alle syv bind og registerbind 2700,- kr.

Kalkmalerierne er utvivlsomt blandt de mest fascinerende kunstværker, Danmark kan fremvise. Snart er man betaget af de romanske billeders yndefulde streghed, snart af de gotiske overdådige fortællelyst. Der ligger en verden gemt i disse malerier, synes man. Hvor mange gange har man ikke bøjet nakken af led for at finde sammenhængen og meningen i dem. Alt er jo ikke lige gennemskueligt for os lidet troende.

Gennem årene har dygtige forfattere med deres bøger hjulpet én med at finde frem til og rundt i kalkmalerierne. Lad mig nævne to, der har været uundværlige, Broby-Johansen, med »Den danske Billedbibel« fra 1947 og Niels M. Saxtorph med »Jeg ser på kalkmalerier« fra 1967. Den sidste er kommet i flere og udvidede oplag og godt det samme, for den har været udsat for et hårdt slid i årenes løb. De flittige folk ved Kalkmaleriregistranten på Kirkehistorisk Institut og Nationalmuseet har efterhånden skrevet adskilligt, først og fremmest kataloget over kalkmalerierne i Skåne, Halland og Blekinges kirker. Det udkom i 1976, var redigeret af

Knud Banning og blev i 1982 efterfulgt af en kunsthistorisk oversigt ved Søren Kasperen. Det noget større katalog blev i 1984 gjort mere almindeligt tilgængeligt med Bannings smukke bog »Kalkmalerierne i Skåne, Hallands og Blekinges Kirker, 1100-1600«.

Siden Magnus-Petersen og Kornerup i forrige århundrede i bogstavelig forstand tog hul på kalkmalerierne, er der blevet forsket i dem med stigende intensitet. Og de er steget jævnt i anseelse. Flere og flere spørgsmål er blevet besvaret, dog ofte for at blive afløst af nye. Der bliver også fundet og afdækket nye billeder, så forskningen holdes i ånde. Men det er morsomt at se, at den begejstring ved disse billeder, som så tydelig kom til udtryk f. eks. i Brobys billedbibel, den har holdt sig usvækket hos vore dages videnskabelige udforskere af kalkmalerierne. Selv om meget romantik i synet på disse billeders opståen er blevet pillet af, og en nøgtern nysgerrighed er trådt i stedet, så er glæden ved disse billeder stadig levende.

Man møder den for fuld udblæsning i det syvbindsværk »Danske Kalkmalerier«, der nu er blevet afsluttet med et registerbind. Den gennemsyrrer værket og smitter læseren. Jeg tror godt, man kan sige, at med dette værk har redaktører, forfattere og forlag leveret et mesterstykke indenfor den videnskabeligt baserede folkeoplysning. Kunstgrebet i værkets pædagogik er enkelt og virkningsfuldt: I stedet for at præsentere læseren for en facitliste har man inviteret ham og hende med ud i kirkerne, mens arbejdet med at afdække, restaurere og tolke finder sted. Det har gjort fremstillingen nærværende og tonen fortlørlig, læseren føler sig næsten som deltager i arbejdet.

Og så har redaktørerne haft for øje, at det er billederne, som skal udgøre ryggraden i værket. Det er blevet fine fotografier, også af værker der står svagt på murene, er besværlige at fotografere og som man måske ville have lusket udenom, hvis man ikke havde været stædig og havde haft ideen om, at her skulle sandelig formidles, og det helt ned i detaljen. Morsomt er det også, at man har gengivet så mange af Magnus-Petersens og Kornerups akvareller af kalkmalerier. I virkeligheden er værket lagt an som et billedværk, for bogens tekster – bortset fra de historiske og kunsthistoriske indlednin-

ger til hvert bind – er billedtekster, og forfatterne har åbenbart haft lov til at gribe teksterne an, som de ville. Nogle har skrevet afhandlinger, andre velturnerede essays; konservatorerne, hvis bidrag ikke er de mindst interessante, har ofte afleveret rapporter, flere er kommet med skitser. Fælles for de fleste bidrag er det spørgende, det nysgerrige. Glæden er stor når der gøres et fund og en tolkning synes at falde i hak. Det meste er skrevet på upretentivt dansk. Fagudtryk er forklaret i en ordliste.

Grunden til værkets åbne og i bedste forstand uafsluttede karakter er også den, at der i disse årtier arbejdes så intenst med kalkmalerierne og deres tolkning, at man ikke nu kan skrive et definitivt værk. Det ville ret hurtigt blive overhalet af nye forskningsresultater og nye fund. Men denne situation har givet forfatterne lov til at tænke og skrive mere frit. De tør gisne og gøre sig deres tanker for åbent tæppe, og eftersom de fleste af forfatterne er vidende og skriver af lyst, er det som oftest underholdende læsning. Man lærer, efterhånden som læsningen skrider frem, de forskellige forfattere at kende, og man lærer at påskønne deres særlige tonefald. Skal man fremhæve én person, må det blive Ulla Haastrup, ikke alene fordi hun er redaktør af næsten alle bindene, har skrevet de fleste af de kunsthistoriske indledninger og formentlig hovedparten af teksterne; men også fordi hendes kendskab til disse billeder er intimt. Hun kan overskue sit store stof, og hun skriver klart og muntert. Man er i godt selskab, når man læser hende og de andre forfattere, blandt hvilke man både finder konservatorer, kunsthistorikere, teologer, en musikhistoriker, en filolog, en folklorist og flere historikere. Ens hoved bliver proppet med ideer, er det nu rigtigt, hvad de skriver, man må selv ud i kirkerne og kigge.

Det bør fremhæves, at nok er værket begejstret, men det er nøgternt på bunden. F. eks. påskønnes den efterhånden berømte såkaldte Træskomaleren, der har arbejdet på sydfyn. Men han overvurderes ikke og blæses ikke op til noget naivistisk geni, sådan som der er tendens til bl. a. i Henrik M. Jansens iøvrigt interessante bog om ham (»Træskomaleren – Et fynsk kalkmaleriværksted i 1400-tallet«, 1991). Derimod udråbes Jesu Barndomsbilleder i Brønnestad kirke i

Skåne til de mesterværker, de vitterlig er. Man stoler på forfatterne og redaktørernes dømmekraft.

Blandt de spørgsmål, der altid har spøgt i hovedet på kalkmaleriinteresserede, er dette: Hvor har malerne deres billeder fra? Som svar herpå finder kunsthistorikerne flere og flere forslag frem, både fra Fattigmandsbiblen og fra andre trykte forlæg. Men der peges også med stigende vægt på billedernes sammenhæng med de kirkespil, der blev opført i kirkerne til højtidene, frem for alt i påsken. Måske kan læseren erindre, hvordan Uglspil i folkebogen om ham, i kapitel 13, ødelægger sådan et påskespil fuldstændigt til stor ærgrelse for præstens pige, der skulle være englen ved graven. Påskespillet ender med et heftigt slagsmål, hvorunder den kloge nar fordufter. Måske har kalkmaleren og hans svende kendt Uglspil-historien, men de har selvfølgelig malet sådan, som de har fået besked på at male. Indimellem er det dog som om også Uglspil-tonen smutter ind i de gotiske malerier. Der er ikke så få narre i de danske kirker. – Det er især kunsthistorikeren Søren Kaspersen, en af de drivende kræfter i kalkmaleriforskningen i Norden, der beskæftiger sig med maleriernes forhold til kirkespillene.

Men der er stadig mange kalkmalerier, man endnu ikke har fundet forlæg til. Det kan skyldes, at et sådant aldrig har eksisteret. Det synspunkt er forskerne imidlertid meget skeptiske overfor. Deres hypotese er, så vidt jeg har forstået det, at det er de færreste kalkmalerier, der er malet »ud af hovedet«.

For en kulturhistoriker er der meget at hente i kalkmalerierne og i dette værk. Og ikke alene om fromhedslivet. Verden uden for kirkedørene er også trængt ind på murene i form af genrebilleder, hvor de hellige historier har fået jordisk tøj på, og i form af dyr, fugle, tøj, redskaber, dagligdage. Flere steder gjalder plovmandens råb ud over væggen. Det har Niels Haastrup skrevet meget fint om.

Af disse billeder har kulturhistorikere kunnet hente oplysninger, som ikke fandtes andre steder. Man kan vel sige, at der er trængt så meget af den verdslige verden ind i billederne, som der har været plads til i den teologiske forestillingsverden. Det er jo forkyndende billeder, vi har med at gøre, bil-

ledprædikener, from propaganda, der skulle være med til at fastholde menigheden i troen og styrke forkyndelsen.

Men kunne det tænkes, at der trængt så meget af verden ind i kirken, at det, i nogle af disse billeder, har kunnet mærkes som et modsprog mod magthaverne og deres teologer? Jeg mener: Ikke så få af de gotiske billeder blev malet, mens bondeoprørerne – »bondeopløbene« som historikeren Mikael Venge kalder dem i indledningen til bind 6 – fandt sted.

Eller er de frækheder, fabler og Uglspilagtige tåbebilleder, man finder hist og her, bl. a. i Tågerup Kirke på Lolland, og som kunne tolkes som en form for opsætsighed mod det vedtagne, er de blot muntre dekorationer eller nærmest at regne som paralleller til de fabler, ordsprog og eksempler, som prædikanterne i det sidste århundrede før reformationen i stigende grad pyntede deres prædikener med?

Formentlig det sidste. Den kloge katolske kirke regnede også narren med i sit verdensbillede. Men værket belyser kun i beskeden grad eventuelle samspil mellem historiens gang og kalkmalerierne. Godt nok indledes hvert bind med en kort historisk oversigt, men historien og billederne føres ikke sammen, fortolkes ikke sammen. Måske ville det heller ikke give noget. I alle tilfælde afgrænser forfatterne stort set deres fortolkningsramme til kirkens rum, til aktiviteterne herinde og til den officielle forkyndelse. Formentlig er det også rigtigt at gøre det således. Men kalkmaleriernes mestre var dog mennesker blandt andre mennesker. Hvis side har de været på under bondeoprørene? Har de kunnet give deres billeder dobbeltbundede betydninger, som menigheden kunne opfatte, men som vi i dag går glip af? Har de talt med to tunger? Har de i det hele taget haft lyst til at gøre det? Eller har de, som hovedparten af kunstmalere til alle tider, blot leveret de billeder, som bestillerne ville betale for?

Undertiden virker det dog, som om malermestrene ikke har kunnet nære sig for at male en finte, eller en vits, ind i et billede. Hvis man f.eks. kigger nøje på det fikserbilledagtige rankeværk omkring den scene i Brönnestad, hvor lille Jesus er ved at lære at gå med en gangvogn, så er man ikke i tvivl om, at der i slyngningerne viser sig et fyldigt

mandsansigt med briller. Er det et tilfælde eller måske en venligtsindet karikatur? Under alle omstændigheder en beskeden sag, men billedet smiler, og det gør ikke noget.

For ikke så mange år siden var det nærmest en kendsgerning, at reformationen betød en afsked med kalkmalerierne. De eksempler på billedstorm, der vitterlig var, havde for eftertiden fremmanet billedet af flittige reformatorer, der med spånd og hvidtekost energisk rejste land og rige rundt og forvandlede de eventyrligt spraglede kirker til fremme hvide haller. Det billede er imidlertid forkert, det pegede allerede Broby på i sin billedbibel. Det var først og nærmest ændringer i smagen, der fik menighederne til at male billederne over. Nogle kirker, f.eks. Sulsted og Saltum, fik aldrig deres kalkmalerier malet over.

Dertil skal lægges, at der også blev malet adskillige kalkmalerier i kirkerne efter reformationen. Det var ikke billederne som sådan, reformatorerne var imod, men dyrkelsen af dem. Et helt bind om kalkmaleriværket er viet de efterreformatoriske kalkmalerier, og her kommer man også ind på de verdslige, bl.a. de berømte på Hesselagergård. Dette bind er bestemt ikke uinteressant, selv om de omhandlede billeder ikke når op på højde med de foregående århundreders. Der kommer noget andet ind i dem, noget mere dekorativt. Man kommer til at tænke på de svenske højtidsstapere, bonarderne; men det er nok en helt anden sag.

Må jeg til slut nævne mit yndlingsbillede i dette smukke værk, hvis eneste skønhedsplet, såvidt jeg kan se, er, at der mangler det meste af pagineringen i gotik-bindet. – Jeg tænker på svinet i Kirkerød kirke, det pragtfulde adrætte oldensvin, der tilfreds grinende går i en byge af fede agern, som det – med hjælp af et trompetdyr af sjælden, måske elefantastisk race – har fået til at regne ned fra egetræet, ved at de begge har baldret pandeskallerne mod stammen. Pigene stritter vellystigt, som på en ny tandbørste, og krøllen på halen er ligefrem muskuløs. Sådan skal et svin være, ikke fedt og dorskt, men let til fods, endnu med meget af sin vilde slægtning i blodet. Men svinet har ikke set jægerne, der er ved at komme på skudhold af det. Sådan er det, for svin og for mennesker: Bedst som vi fredeligt går

og mæsker os, dirrer dødens pil i nakken på os!

Eske K. Mathiesen

— — —

PS.: Et af de grundlæggende spørgsmål, når det gælder de danske landsbykirker og dermed også den kunst, der findes i dem, er: Hvem byggede i sin tid stenkirkerne? Romantisk og folkeligt sindede folk har ment, at det var bønderne, der sluttede sig sammen om den store opgave. Mere og mere hælder man nu til den opfattelse, at det var stormændene, der satte byggerierne igang. Robert Egevang giver udtryk herfor i indledningen til kalkmaleriværkets første bind, og det gør også Axel Bolvig i sin nyudkomne bog »Kirkekunstens storhedstid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid« (1992). Bogen er et omfattende kritisk-pædagogisk kompendium bestående af danske historikeres og kunsthistorikeres udsagn om det omhandlede emne.

Altså skal man ved beskuelsen af i alle tilfælde de romanske kalkmalerier have in mente, at dette er magthaverkunst. Magten har her ikklædt sig troens og skønhedens form, ja bilder sig måske endda ind at have fået sin værdighed af Gud. Kirkerne var fra begyndelsen elitens rum, ikke folkets. Hvor når blev de det?

Dorthe Petersen: Thue og hans tid

Esbjerg, Byhistorisk Arkiv, 1992. 127 s., ill. ISBN 87-89085-28-0. Kr. 148,-.

Bogen har undertitlen: Skæbner, oplevelser og hverdag under Danmarks besættelse 1940-1945, og forfatteren stiller selv spørgsmålet: Er der ikke kommet bøger nok om besættelsestiden?

Det er der ikke – dette er bogen selv bevist på, og det er derfor den anmeldes her. Den handler om forfatterens bror, Thue Jensen, som blev henrettet i Ryvangen 10. marts 1945, dømt for sabotage og efterrettelsesvirksomhed. Men den handler også om hans familie og venner og om dagliglivet under krigen.

I begyndelsen kan man blive lidt irriteret over de mange detaljer, men efterhånden opdager man, at de tegner et fint billede af livet, dagliglivet og dets problemer, både med og uden sabotører i familien. Den be-

skriver modstandsfolkernes bagland på en glimrende måde: tilflugtsstederne hos venner og familie, betydningen af at have gode forbindelser til de handlende og organisationen af »madringe«, hvor de eftersøgte under jorden kan spise på skift og få madpakker.

Forfatteren var ung lærerinde under krigen, og man får også et fint indtryk af, hvordan man måtte klare undervisningen, når skolen var beslaglagt. Og hvordan en ung dame bor på lejet værelse og indretter sig med murstensreol og halmtæpper og med bedstemors olmerdugsdyne som otto-manbetræk – mens faderen er i Frøslevlejren og broderen jaget af Gestapo. Jagten lykkedes desværre og Thue og hans kammerater blev dømt og henrettet. Præsten hjemme i landsbyen får besked fra Udenrigsministeriet om at meddele henrettelsen til familierne – to dage før Vestkysten bringer meddelelsen fra »den højere SS- og Politifører« om, at syv »terrorister« er henrettet.

Det er en meget fin bog, som i sine beskrivelser benytter mange citater fra breve mellem de implicerede. Det var mens brevskrivningens kunst stadig levede; den var endnu ikke bukket under for telefonsamtalerne.

Læs bogen, både som en god miljøbeskrivelse og som et fint menneskeligt dokument.

George Nellemann

Lørn Piø: Den nye jul i tekster og billeder

Udvalgt og bearbejdet af Lørn Piø, København. Sesam 1992. 119 s., ill. Kr. 198,-. ISBN 87-7801-023-3.

Lørn Piø har gjort julen og dens traditioner til sit speciale. Han har skrevet »Historien om julemanden« (1989), »Den gamle jul« (1989) og den vigtigste »Bogen om julen« (1990) m.m. Velfortjent tildelte julemændene Lørn Piø den nyindstiftede pris: *Årets Julebogsforfatter* ved den 29. internationale julemandskongres på Bakken i juli 1992.

Til julen 1992 kom »Den nye jul« i tekster og billeder, der ligesom »Den gamle jul« er en antologi, et broget billede af den jul, vi alle, der er nået op i årene, har kunnet følge på nært hold.

»Den gamle jul« dækkede perioden indtil første verdenskrig, og den nye bog er en fortsættelse op til 1990. Der er en væsentlig forskel. Peter Faber skrev allerede i 1848

»Sikken voldsom trængsel og alarm«; men det er intet imod vor tids julehandel og julelæs, hvor nerverne kommer på højkant. De gamle juleskikke skal helst holdes i live på en eller anden måde, og nye kommer hele tiden til. Julens problem bliver større og større.

»Begynd julen rigtig tidlig«, skriver Lis Byrdal allerede i 1935 i »Smaa Fester, glade gæster«, og de fleste starter da også i begyndelsen af november, hvor de handlendes juleklamer fylder enhver postkasse til bripunktet.

Børnenes mange julekalendere skal være parate d. 1. december. I »Den nye jul« indledes med en afrivningskalender fra 1930, gengivet i sin helhed. Dagene tælles, og hver dag har sine gøremål og begivenheder. Nu skal børn helst også have en kalender med en lille gave hver dag indtil jul – for at neddæmpe spændingen til juleaften. Vi har også fået kalenderlys, advenstskranse, kravlenisser, Lucia-optog, overdådige julefrokoster (med frække julelege!). Alt dette får man levende indtryk af i denne bog, både råhyggen, der er knyttet til julen, og den humor, satire og irritation, som den hele ståhej giver anledning til.

Mange i vore dage prøver at stå af ræset og rejser udenlands med gaver i kufferten – og julemanden følger måske også med. Gavernes antal er enormt. En lille dreng i vor familie erklærede, at nu gad han ikke pakke flere gaver ud! I en børnerig familie skal der også begyndes tidligt juleaften, hvis det hele skal pakkes ud i løbet af et par timer.

I 1918 skriver Emma Gad i 'Takt og Tone': »Giv ikke børnene kostbare gaver«, men børnenes ønsker er nu så kostbare, at de langt overstiger mange forældres budget.

Det er intet under, at især satiren over julen har fået frit afløb. Der er nok at more sig over og tænke over, hvad enten det er Storm P's »Juleaften i Detentionen«, eller »Jul paa Landevejen« af Anton Rasmussen. Morsomme indslag er også Jørgen Gamle Hansens beskrivelse af studenten, der juleaften tjente penge ved at være julemand. Et sted blev han mødt med udbruddet: »Davs julemand, kom ind og få en bajer«. I Finn Søborgs »Mormor som julemand« forsvandt mormor, fordi hun skulle tisse – som hun sagde; men hun blev afsløret, fordi hun ikke var på WC.

Blandt de humoristiske indslag savner jeg »Peters jul 1961« af Habakuk (Jørgen Hartmann Petersen), der i sin travesti over den gamle klassiker »Peters Jul« af John Krohn er ustyrlig morsom. Den stod at læse som kronik i »Politiken« d. 24.12.1961.

Nogle begivenheder har vakt anstød, f. eks. socialdemokraternes solhvervsfester, hvor der stilfuldt blev marcheret rundt om juletræet. Det fik Emil Bønnelycke til i »Berlingske Tidende« 1935 at harcellere over dette barbariske solhvervssludder, der lignede – »den oprindelige, nordisk-germanske – altsaa nazistiske – Julefest gennem Agitationens hvileløse Trompeter.«

Fra ca. 1962 er foreningsjuletræer på retur. Børnene er så forvænte og har fået så travlt, at en godtepose ikke frister mere.

Der var også alvor bag teatergruppen »Solvognen«s demonstration i 1973, hvor 100 aktører, forklædt som julemænd, drog igennem byen fra Christiania til et af stormagasinerne, hvor de under er fingeret plyndringstogt delte gaver ud til højre og venstre. Aktørerne slap godt fra denne aktion; men den vakte forargelse.

Bogen afspejler i det hele taget samfundsudviklingen under og efter anden verdenskrig. I 1970'erne var alt tænkeligt, hvis der var et godt slagord bag, som f. eks. anti-kapitalisme.

Der er også erindringsstof, hentet fra Folkemindesamlingen: En præst fortæller om julen i en præstefamilie, en ældre dame om at sidde alene juleaften med minderne – og radioen, og der er en skildring fra 1976 om en juleaften hos christianitterne – der er mange måder at fejre juleaften på.

Illustrationsmaterialet er også rigt og varieret og er hentet mange steder fra: Annoncer og reklamer, aviser og julehæfter, bøger for voksne og børn m. m. – Jørn Mathiasen har tegnet omslaget, og på titelbladet er der en morsom illustration af Arne Ungermann, hentet fra »Grankogler« 1938. Den viser en Mester Jakel-figur, klædt ud som julemand med juletræ og gavesæk.

Der er i denne festlige bog en rigdom af stof om »den verdslige jul forstås!« – og mange forskellige slags holdninger er knyttet til vor tids jul; men som Iørn Piø skriver i sit forord ville vi alligevel ikke undvære den, »for vi sætter trods alt pris på euforien.«

Vibeke Stybe

**Niels Gustav Bardenfleth:
Danskerne og Tobakken**

Tobak. Tilbedt og tugtet i 500 år. Bind 1, København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1992. 238 s., ill. ISBN 87-17-06348-5.

**Karen Ellen Spannow:
Menneskene og Tobakken**

Tobak. Tilbedt og tugtet i 500 år. Bind 2, København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1992. 238 s., ill. ISBN 87-17-06348-5. Kr. 360,- for begge bind. Sælges kun samlet.

På de danske kulturhistoriske museer findes utallige materielle spor efter den nydelse, danskerne har fundet i tobakken gennem de cirka fire hundrede år, denne »indianske urt« har været kendt her i landet. Jordbundne kridtpiber og kunstfærdigt forarbejdede merskumpiber, tobakskrucker, snusdåser, cigarettuier og cigarettrør indgår i samlingerne sammen med bl.a. snusraspe, tobaksskærere, tobakskarduser, cigarmærker og cigaretbilleder, alt som vidnesbyrd om den store interesse, der har været – og stadig er – omkring tobaksnydelsen i alle dens former.

Det er derfor med betydelige forventninger, man som museumsmand modtager dette værk, som er den første større danske bog om emnet siden 1941. Bogen er udgivet med støtte fra Skandinavisk Tobakskompagni, og det er informationschefen i dette firma, Niels Gustav Bardenfleth, som i første bind beretter om tobakkens opdagelse, tidlige europæiske historie samt brug og produktion i Danmark. Der er afsnit om tobakken som lægeurt, om tobakspiber, snus og skrå, cigarer og cigaretter, tobaksrygning og produktion i Danmark. Til slut et kapitel om tobaksreklamen, et område hvor opfindsomheden altid har været stor, især efter at man i 1880'erne begyndte at reklamere for navngivne tobaksvarer. Emnet er så omfattende, at en blot nogenlunde dækkende beskrivelse ville kræve en bog for sig selv, så Niels Gustav Bardenfleth må nøjes med at nævne nogle enkelte særlige eksempler. Fra 1930'erne huskes 'Mr. Adamas', som reklamerede for et nyt cigaretmærke, og annoncerne med spørgsmålet: »Hvor er Jensen?« Han var bare gået over for at købe en pakke Bali Shag. I 1950'erne lød opfordringen: »Tænd en North State, mens De venter«,

mens konkurrenten meddelte: »Så er der tid til en Cecil«. Men i 1957 kom det slogan, der blev husket af alle: »Jeg er også gået over til Prince«, og det bruges den dag i dag af Skandinavisk Tobakskompagni, som gennem datterselskabet »House of Prince« står for hele den danske produktion af cigaretter og har en markedsandel på 98%.

I andet bind fortæller etnografen mag. art. Karen Ellen Spannow om tobaksnydelsen set under en kulturel synsvinkel: »Indførelsen af tobak i Europa medførte betydelige kulturelle forandringer, fordi tobak var med til at ændre folks dagligdag, deres vaner og omgangsformer. Tobakken gav anledning til, at gældende regler om takt og tone måtte tages op til revision. Brugen af tobak greb også ind i den daglige arbejdsrutine og blev virkede blandt andet, at pauser fik et andet indholdsmæssigt og tidsmæssigt forløb.« Med eksempler fra mange lande belyses emnerne: Tobak og identitet, tobak og kontakt, tobak og kreativitet, tobak og takt og tone, og i de to sidste kapitler: Modstanden mod tobak og Tobakkens fremtid, føres beskrivelsen helt op til nutiden med referater af argumenterne fra tilhængerne og modstanderne af tobaksrygning. Bogens konklusion er, at den europæiske tobaksbruger vil overleve, som han nu har gjort i 500 år, på trods af de utallige angreb og overgreb, der har været foretaget på dem, der lod sig fortrylle af den magiske grøntsag, som Columbus fandt i den Nye Verden.

Begge bind er rigt illustreret med gengivelser af malerier, tegninger, kobberstik, fotografier og tobaksgenstande. Udenpå bind 1 ses Glyptotekets dramatiske maleri »Et tobaksselskab«, som Wilhelm Benz så det 1827-28, og inden i bogen genser man bl.a. det berømte fotografi fra 1958 af den amerikanske udenrigsminister John Foster Dulles, som forbløffet stirrer på den danske kirkeminister Bodil Kochs store cigar. I bind 2 ses bl.a. Edward Munchs lidt maniske selvportræt med cigaret fra 1895 og et af Roger Fentons fotografihistorisk berømte koldiumbilleder af sårede tobaksrygende soldater fra Krimkrigen 1855.

Bogens grafiske tilrettelægning er stram og kompetent. Brødtekst, overskrifter, billedtekster og illustrationer er disponeret i to ulige brede spalter på en måde, som gør ethvert opslag interessant og overskueligt.

Men mange af billederne er så spændende, at man gerne vil vide mere om dem, og her svigter billedteksterne. Oplysninger om billedernes proveniens og datering gives i nogen grad i bind 1, men er næsten totalt udeladt i bind 2. I dette bind har man tilsyneladende forestillet sig, at billedteksterne bogen igennem skulle kunne læses som et slags sammenhængende tekstresumé, men resultatet er blevet, at flere af teksterne virker ligegyldige og snakkesalige. På side 58 ses en tegning af en mand med en lang pibe, som læner sig ud af et vindue, hvorpå en letgøjsfaldskærm hænger fast. Nedenfor står nogle drenge, og billedteksten lyder: »Mon ikke den rare mand med piben hjælper børnene med at redde deres ballon.« På side 189 ses en tegning af en cigarrygende herre, der ser misbilligende på en fuld mand, han passerer. Billedteksten lyder: »I tobakkens første tid var der mange, der betragtede den som berusende«, men den berusede mand har ingen cigar!

Værre er det, at enkelte af billedteksterne indeholder direkte fejl. Flere steder i bogen benyttes P. C. Klæstrups træsnitsbilleder fra »Det forsvundne Kjøbenhavn«, men på siderne 172, 174, og 212 i bind 2, hvor man gengiver akvareller af samme Klæstup, kaldes han Klæbel.

Tobakkens historie er en spændende bog, velskrevet, letlæst og informativ. Den har historisk overblik i bind 1, kulturelt indblik i bind 2 og underholdende tilbageblik i billedstoffet, tilsammen nogle kvaliteter, som giver værket varig betydning og gør det værd at have bogen stående i sin reol efter gennemlæsningen.

lb Varnild

Inger Wiene: En historie om kvindelige håndværkere i 200 år

Ringkøbing. Udgivet af Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie. SFAH Skriftserie nr. 27. 1991. 104 s., ill. ISBN 87-87-739-305. Kr. 150,-, medl. kr. 125,-.

Få kvinder trods det sædvanlige kønsrollemønster ved at blive håndværkere indenfor byggefagene. To af dem, en murer og en tømrer, studsede over, at de kun kendte kvindelige håndværkere på deres egen alder

og stillede spørgsmålet: Er vi de første? De fik kontakt med Inger Wiene, bygningsssnedker og etnologistuderende, som gik igang med en undersøgelse.

Resultatet er en tankevækkende bog, der lægger op til debat, f.eks. i undervisnings-sammenhæng. Her er stof til diskussion af kvindekår, livsholdninger, arbejdspladskultur, samfundsnormer og ikke mindst af kønsroller. Store spørgsmål, man godt kunne tænke sig grundigere belyst end i denne trods alt mindre bog. Men den virker igangsættende på læseren, og det er vigtigt.

Bogen er bygget op over tre skriftlige biografier (år 1780-1915) og ni interviews (år 1915-1988). De 12 kvinders udsagn gengives i redigeret form, i kronologisk opdelt afsnit med hver sin korte indledning om generelle forhold for kvinder i perioden og afsluttende opsummering. Redigeringen er styret af IW's hovedspørgsmål: Hvorfor dette erhvervsvalg? Hvad betød det for ægteskab? Hvilke holdninger har andre til kvinder i mandefag?

Bogen forsøger at opridse en udviklingslinie over den 20-årige periode. IW gør selv opmærksom på, at det er ud fra et spinkelt grundlag, for spinkelt kan man mene, men erindringerne er spændende. Det ville derfor have været bedre at lade kvinderne komme mere direkte til orde. Derved ville deres opfattelser af f.eks. arbejdsmiljø og kønsproblematik sikkert være kommet bedre frem.

Den tidligste historie er fra et skillingstryk, fra 1806, af selvbiografisk form. Det er en fantastisk beretning om Maria, der rejste rundt som skræddersvend i mandetøj uden nogen fattede mistanke til hendes køn. Uanset sandhedsværdien illustrerer den gifte kvinders problemer med at blive selvforsørgende. Et aspekt, der forfølges bogen igennem. Der opridses en udviklingslinie fra den gang valget stod mellem erhverv eller ægte-mand og børn til idag, hvor erhverv og familie er et næsten selvfølgelig både-og. Det er en generelt gældende udvikling.

Bogens spændende problemområde er imidlertid de vilkår, der har været og er specifikke for kvindelige byggefagshåndværkere.

»Det var som kvinde, jeg ville ind i mit fag«, lyder det rammende fra maleren Ingrid, udlært 1916. Replikken angiver et fælles pro-

blem for de 12 kvinder: at være kvinde i et absolut mandsdomineret fagligt miljø var og er ikke nemt. De har alle skullet kæmpe med omgivelsernes holdninger og alle skullet finde et kompromis mellem egen kvindelighed og fagets/miljøets mandlighed. Der kan her ses en udviklingslinje fra Maria i mandsklæder over de enlige selvforsørgere af henholdsvis maskulin og feminin udstråling til nutidens arbejdende, gifte, kønsbevidste elektriker, murer, tømrer, der dog ikke er sluppet af med problemet. Bogen lader her ane håndværkerens fag- og arbejdspladskultur samt deres få kvinders problemer med at tilpasse sig den.

IW slutter med – sammen med Ingrid – at undre sig over, at »det stadig er nødvendigt at snakke om ligestilling – det skulle være en naturlig ting – NU«. Det illustrerer bogen, at det ikke er. De 12 kvinder har ønsket, og øjensynligt opnået, at blive accepterede som håndværkere i mandsdominerede fag. Men ikke uden omkostninger. De ser ud til at omfatte en tilegnelse af mandlig adfærd, omgangsformer og sprog et stykke hen ad vejen – for langt? Fysisk og psykisk kræver byggefagene i hvert fald stadig særlig robusthed, stædighed og selvstændighed af deres stadig få kvindelige udøvere.

Alt i alt en god, inspirerende bog, der giver lyst til at arbejde videre med emnet.

Lene I. Jørgensen

Morten Ejernæs og Üzeyir Tireli: Æblet falder langt fra stammen

En undersøgelse af tyrkiske andengenerationsindvandrere, der er på vej i det danske uddannelsessystem. København, Forlaget Fremad, 1992. 88 s. ISBN 87-557-1737-3. Kr. 98,-.

Hensigten med bogen er at afdække hvilke faktorer, der har haft en positiv indflydelse på, at unge tyrkere er påbegyndt en ungdomsuddannelse. Forfatterne sætter i bogen »fokus på succeserne for at få viden om, hvordan fiaskoerne kan ændres til succeser«.

Første halvdel af bogen er en noget tung gennemgang af en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse, der tildels sammenlignes med Kirsten Just Jeppesens undersøgelse af et repræsentativt udsnit af unge indvandre-

re fra 1988. Her undersøges f.eks. de tyrkiske elevers baggrund og opvækst, deres uddannelsesforløb, forældrenes baggrund, elevernes forhold til religion, deres tilknytning til Danmark og deres oplevelser i skolen.

Anden halvdel af bogen er baseret på mere kvalitative informationer og er langt mere engagerende læsning end første halvdel. Her giver de unge udtryk for, hvad det er for problemer, de står overfor som tyrkiske uddannelsessøgende, og de fremkommer med forslag til, hvordan andre unge tyrkere kan komme igang med en uddannelse.

Konklusionen på undersøgelsen er, at der ikke er nogen enkelt faktor eller kombination af faktorer, der har været afgørende for, at de unge er startet på en ungdomsuddannelse. De unge i undersøgelsen er forskellige, hvad angår deres forhold til religion, deres tilknytning til Danmark og deres forhold til deres forældre. Fælles for dem er dog, at de ikke vil acceptere samme underprivilegerede stilling i det danske samfund, som den de har oplevet deres forældre er havnet i. Fælles for dem er også, at de i højere grad end de unge i Kirsten Just Jeppesens undersøgelse føler sig som tilhørende en særlig etnisk gruppe. Forfatterne pointerer derfor, at forankringen i den etniske minoritet må anses som en væsentlig styrke i integrationsprocessen i det danske uddannelsessystem. Bogen afsluttes med en række konkrete forslag til forbedring af unge tyrkers mulighed for at påbegynde en ungdomsuddannelse.

Det er befriende at læse et studie, der tager udgangspunkt i nogle succeshistorier, da indvandrerforskningen i Danmark overvejende fokuserer på problemer.

Bogen er imidlertid nok mest relevant for unge tyrkere, deres forældre og faggrupper, der arbejder i skole- og ungdomsuddannelsessystemet. Den er mindre relevant inden for deciderede forskningsmiljøer, da den ikke bidrager med nye teoretiske eller metodiske overvejelser.

Louise M. Smith

Georg Simon: Gotisk skrift

Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder. København. C. A. Reitzel og Danmarks Biblioteksskole, 1992. 176 s., ill. ISBN 87-7421-749-6. Kr. 185,-.

Det, der foreligger nu, er 2. reviderede udgave af bogen. Det vil sige, at forfatteren efter i en del år også selv at have undervist efter den i flere oplag, har benyttet sine erfaringer herfra til revisionen.

Som lærebog betraget må man sige, at den er både smuk, pædagogisk og kulturhistorisk belærende.

I A4-format har det været muligt at reproducere originaldokumenterne 1:1 (med få undtagelser) på højresiderne, med den trykte transskription, en kulturhistorisk forklaring og måske en »krusedulletegning« eller en anden illustration fra en gammel skræppebog på venstresiderne.

De udvalgte dokumenter er, som undertitlen jo antyder, valgt fra lokaladministrationen, i Skanderborg og Frederiksborg amter, Yding og Ferslev sogne. De er udvalgt såvel med henblik på at danne en sammenhæng som for at vise forskellige håndskrifter – og bevidst ikke de trænedede cancelliskriveres.

Bogen afsluttes med en vejledende litteraturliste over håndbøger og afhandlinger om de forskellige arkivgrupper.

En god og for øvrigt også en smuk bog.

G. Nellemann

Bryan S. Turner: Kroppen i samfundet

Teorier om krop og kultur.

Kbh., Hans Reitzels Forlag, 1992, 213 s. ISBN 87-412-3178-3. Kr. 260,-.

Samfundsteorien har i de senere år talt meget om kroppen, alligevel har den generelt været fraværende indenfor samfundsteorien. Således indleder Bryan S. Turner, sociolog fra Universitetet i Essex sin videnskabssteoretiske analyse af sociologiens forhold til kroppen – eller distance til samme. Paradoksalt er, siger Turner, at sociologien som videnskab undersøger, hvordan sociale relationer produceres, cementeres eller forandres, men den har ikke haft øje for den kropslige dimension. Sociologisk teori har ikke forstået, »at kroppen er et aspekt ved varighed, perception og genkendelse« (s. 67).

»Kroppen i samfundet« er komponeret i 7 kapitler, hvoraf de to første om »Kroppens sociologi« og »Krop, kropsbillede og samfundsstruktur«, er nyskrevne til denne dan-

ske udgave. De øvrige kapitler er oversat fra »The Body & Society«, Turner, 1984. Bagest i bogen får læseren præsenteret en righoldig bibliografi på 12 sider.

Bryan S. Turner kan siges at have to mål i sin bog – en videnskabssteoretisk gennemgang og et kropsanalytisk perspektiv. Det fremgår også af værkets opbygning, der udgør to dele. At forfatteren er i besiddelse af en omfattende, teoretisk viden og et stort overblik, er man ikke i tvivl om. Han bevæger sig ubesværet rundt på et stort felt, der spænder fra sociologi og religionssociologi til antropologi, biologi, lægevidenskab og filosofi. Sproget er dejligt klart og ledetråde trækkes op med mellemrum, så vi husker, hvad der var begyndelsen. Kun er det trist, at bogen ikke er illustreret, for netop et tema som *Kroppen* formelig skriger på en dimension, der rækker udover linjerne af små, sorte skrifttegn.

Kapitlerne 1-4 og 7 har overvejende karakter af videnskabssteoretisk analyse. Første kapitel giver en fyldig indledning til hele bogens problematik. I kapitel 2 tages hul på kritikken af, hvordan krop/sjæl-dikotomien har genenmsyret både klassisk og moderne sociologi; der illustreres med en gennemgang af Weber, Parsons, Berger, Giddens og Bourdieu. I tredje kapitel diskuteres den samfundsmæssige, sociale orden set gennem Parsons værdi-teori og Hobbes' filosofi, den rendyrkede materialisme. Turner bevæger sig ind på temaerne – »reproduktion«, »beherskelse«, »regulering« og »repræsentation« og skitserer Europas historiske udvikling fra »traditionelt« til »kapitalistisk« og »senkapitalistisk« samfund. Kapitel 5 er afsat til en kritik af Foucault's forklaringskæder med deltimer omkring generelle vilkår og reguleringsmekanismer – »menneskeakkumulation«, »askese«, »diæt« og »bordmanerer«.

Turner har én gennemgående indvending mod de mange teoretiske skoler op gennem funktionalisme, struktur-funktionalisme, strukturalisme, marxisme og neo-funktionalisme. Alle som én begår de den fejl at ende i en diskussion om to løsninger på menneskeopfattelse og social handling – »voluntarisme« eller »determinisme«.

Turner selv bekender sig til et materialistisk teorigrundlag og har meget tilovers for både Marx og Foucault, men vil gerne finde

en løsning på det, han kalder strukturalismens problem, nemlig en »diskurs determinisme«. Strukturalismen under ét har lukket af for en dialektisk forståelse af menneskelig handle og samfundsmæssige, strukturelle begrænsninger, mener han. Foucault kritiseres for at operere med et diskursbegreb, der er revet løs fra den sociale sammenhæng, fra de samfundsgrupper, som er diskursens mål og bærere. Det pointeres, at Foucault i sin Nietzsche-inspirerede analyse, netop eliminerer to af Nietzsches centrale dimensioner ved mennesket – mennesket som »socialt dyr« og mennesket som »tegn-opfindende« dyr (s. 120-21).

I kapitlerne 5 og 6 behandler B. S. Turner i højere grad sin egen analyse af kroppens levevilkår i det nutidige samfund. Nøgleordene er her hedonisme og kommercialiseret lyst: »Den hedonistiske optagethed af kroppen tjener til at fremme den konkurrenceprægede præstation. Vi jogger, slanker os og sover, ikke fordi vi nyder det i sig selv, men for at øge vore muligheder, når det gælder sex, job og et langt liv. Den nye askese inden for de konkurrenceprægede sociale relationer tjener til at fremkalde lyst – en lyst, der, som den kapitalistiske udviklings sidste triumf, underordnes kroppens rationalisering. Fedmen er blevet irrationel.« (s. 97).

B. S. Turner understreger, at den aktuelle etik opmuntrer til ungdom, slankhed og kropslig fitness, mens den peger fingre ad et syndefald i tidlig aldring, fedme og dårlig fysisk form. Denne anti-protestantiske etik markedsføres i moderne sundhedsmoral, hvor sundheden fremstilles som noget entydigt og generelt.

Mennesket i det senkapitalistiske samfund lider af utilfredshed og desillusion, fordi det forarmes i et pres mellem accelererende konsumtion og stigende lyst og forventninger.

I forlængelse af denne problematik diskuteres sygdom som kulturelt fænomen. Sygdom skal opfattes som et historisk, kulturfænomen, der ikke er naturgivent, men produceres af det pågældende samfunds indretning. Turner giver her en udmærket analyse af aktuelle sygdomme som f.eks. anoreksia nervosa og bulimi, der tolkes som kropslige oprør mod modsætningsfyldte krav om frihed og underkastelse – den travle

karrierekvind og den hyperslanke jomfrupige har svært ved at enes.

Der står meget på siderne i B. S. Turners bog, ingen tvivl om det. Men det mest interessante ved den er måske, at den ikke handler så meget om kroppen, som at den på en implicit måde diskuterer begrebet »subjekt«. I realiteten er det en væsentlig del af subjektbegrebets historie, vi får serveret på siderne. En historie, der indledes af Descartes' spaltning af subjektet i krop og sjæl. Dikotomien gennemlyser udviklingen af to videnskabelige studieobjekter – »lægevidenskabens krop og humanvidenskabens sjæl«. Historien fortsættes med oplysningsfilosofiens »fornuftsvæsen« til funktionalismens »behovstyrede individ«, interaktionismens »frie, handlende aktør« og frem til strukturalismens »diskurs-undertrykte menneske«.

I den teoriudvikling, der ifølge Turner handler om kroppen, men reelt vedrører et bud på et mere nuanceret subjektbegreb, plæderer Turner for at vælge en kombination af Feuerbachs opfattelse af mennesket som »sanselig, aktive agenter både i forhold til de ydre omgivelser – og i forhold til de indre sansefølelser og følelser« og de marxistiske begreber om »praktik« og »modsatning« (s. 133).

Turner efterlyser også »en fænomenologi om kroppen«, men hvad det nærmere går ud på, hører vi ikke her. Videre ønsker han at betone »kroppen som sanselig mulighed«, og bestemme »kroppens lyst« som vigtig, menneskelig mulighed for protest og modstand. Det er et perspektiv som i høj grad minder om psykoanalysens, selvom den ifølge forfatteren ikke gør andet end at reproducere krop-sjæl-dikotomien. Samfundsinstitutioner og magtapparater kan styre samfundets mange kroppe, men forbrugeren kan ikke totalt undertrykke kroppens lyst, hævder Turner. Såvel »lyst« som »kropsliggørelse« og »sundhed« er nemlig altid personlig, partikulær og unik. Kroppe kan styres, men »kropsliggørelse« kan ikke i samme grad, fordi der her er tale om den »fænomenologiske basis for individualiteten«. Dette står at læse i Kap. 7, som rundes af med et citat af Nietzsche, der yderligere fremhæver betydningen af individualitet og distance til lægevidenskabelig doktrin.

Kroppen i samfundet er som helhed en velskrevet bog og central på grund af sit vi-

denskabsteoretiske perspektiv. Som etnolog fristes man til at sige, at den er udpræget sociologisk og i mindre grad kulturteoretisk. Det vil sige, at der kun opereres på makroniveau – med en enkelt undtagelse i anoreksi-analysen – og den enhed, der behandles i den historiske analyse er en diffus, vesteuropæisk størrelse, som ignorerer kulturelle grænser, nationale kulturer og livsformer.

Her er også enkelte tolkninger, der forekommer noget hurtige; f.eks. den om kosmetikken, der idag ene og alene skulle være en vare i den kommercielle seksualitets tjeneste. Kosmetikken har helt mistet sine rødder i medicin og kosmologi, beklager Turner. Han har ret ... til dels. Men det skulle være mærkeligt, om der ikke var en forbindelse mellem kosmetik og erotik i antikkens og de ikke-europæiske samfund. Og rent faktisk er der aktuelle, sociale bevægelser, som realiserer en sammenhæng mellem kosmetik og medicin!

En tilsvarende hurtig konklusion benyttes i spørgsmålet om slankhed som rent moderne ideal og diæten, der i nutidig udgave blot er en raffineret variant af kapitalistisk forbrugerideologi. Hvis Turner her gik ned på samfundets mikroplan, ville billedet sandsynligvis blive mere nuanceret end som så.

Til sidst er der spørgsmålet om at realisere de udmærkede teoretiske intentioner vedrørende mennesket som strukturelt begrænset, men også fri og ansvarlig for tilværelsen på jorden. I så hensigt virker udgangsbønnen lidt uklar. At Turner med sin insisteren på lystens og kropsliggørelsens betydning vil understrege vigtigheden af praksis er til at forstå. Hans afsluttende begejstring for den »fænomenologiske basis« samt Nietzsche-citatets afskrivning af lægevidenskaben og hyldest til individualiteten kan imidlertid vække en vis bekymring for budskabet: Gør, hvad du vil – logikken er død!

Kristina Grossmann Due

Jon Vedel: Gøgler af Guds nåde

Teltholdere og tivolfolk i Danmark. Udgivet af Danmarks Tivoli forening i kommission hos Borgens Forlag. København 1992. 256 s., ill. (s/h & farve). ISBN 87-418-6620-7. Kr. 350,-.

Danmarks Tivoli Forening havde længe tænkt på at udgive en bog, »som kunne fortælle om det brogede folkefærd, gøglerne er. Et vigtigt stykke kulturhistorie stod i fare for at forsvinde med de ældre teltholdere og tivolfolk, som stadig kan huske og fortælle. – Lidt elementær oplysning tiltrængtes også på området« (Citat fra Jon Vedels forord). I efteråret 1991 traf det sig så heldigt, at formanden fik besøg af historikeren Jon Vedel i forbindelse med et arbejde, han var igang med for det nye Markeds- og Gøglermuseum i Vorbasse. Vedel havde to år før udgivet bogen om »Gøglerkongen professor Labri« (anm. af Anders Enevig i Folk og Kultur 1990), som han iøvrigt selv rejste rundt og solgte på markederne.

Vedel var lige den mand, tivolforeningen havde brug for: en professionel, velskrivende historiker med viden om og kærlighed til gøglerlivet. Der blev indgået en aftale, og året efter udkom så denne smukke og yderst præsentable bog i stort format med mange billeder, heraf flere i farver. Så Vedel har haft fart på. På siger og skriver et år har han rejst land og rige rundt og talt med gøglere, han har siddet på arkiverne, og han har udarbejdet selve det store manuskript. Så meget fart har han haft på, at han helt har glemt titlen på Otto Krügers bog »Blandt gøglere og mennesker. En gøglers erindringer. (Eget forlag, Kolding [1971]). I noterne skriver han blot (3 x): »Otto Krüger« og så et sidetal! Krüger var i en periode formand for tivolforeningen, og hans 100 sider store bog (med mange illustrationer, heraf flere gode som Vedel ikke har) er på væsentlige punkter et læseværdigt, livligt skrevet supplement til Jon Vedels bog.

Glemte har han også – i noten til hvad han skriver om Cibrino – at henvise til Anders Enevigs bog »Rottekongen Cibrino« fra 1989, som Vedel såmænd selv har anmeldt i Folk og Kultur 1990! Og i forbindelse med sin omtale af Corinta har han overset, at hun har fortalt sine erindringer (via svigersønnen Peter Belli): En sandsigerske lægger kortene på bordet« (Lynge 1980), som iøvrigt er nævnt i »Dagligliv i Danmark i vor tid« II, 1989.

At storsamlere Barly flere steder kaldes Øland og ikke Ølund til fornavn, at Salmonsens Leksikon konsekvent kaldes Salomonsens, at Enevigs Cirkushistorisk Studiesam-

ling konsekvent kaldes Cirkushistorisk Samling og at der er mange sådanne »småfejl« må også tilskrives at Vedel virkelig har haft travlt.

Værre er det, synes jeg, at Vedel viderebringer den myte, at Tribini forlod Dyrehavsbakken på grund af sygdom. Det gjorde han sandelig ikke. Han forlod den, fordi han var utilfreds med de arbejdsforhold, som Telt-holderforeningen bød ham. Han fortsatte med at rejse rundt på markederne, lige til sin død. Det ville Vedel have vidst, hvis han havde haft tid til at få talt med Tribinis datter, Åse, der oprådte med sin far i mange år og som stadig lever i bedste velgående.

Synd er det, at Vedel har skulle skynde sig så meget, for han er ubestridt den der idag ved mest om markedsøglet. Han er meget velorienteret. Alle afskygninger af gøgl kommer han ind på, og man fanges ind af hans viden og hans fortælleglæde i hvert eneste af de 66 større eller mindre kapitler med titler som f.eks. Linedans, Kæmper og Lilleputter, Stærke mænd og damer, Illusioner og metamorfoser, Naturlig magi, Professor Labri, Mester Jakel. Menagerier og vilde dyr, Kannaibalere og vildmænd, Loppeteater, Frøslugere, Markedsboksning, Tribini, Cirkus Arena, Cikus Krone, Spåkoner og sandsigersker, Karruseller, Lirekasser og karruselorgler, Honningkager, Skydetelte, Brd. Stefansen, Pallis Tivoli, Rahbeks Tivoli, Kjærs Tivoli, Dalgaard's Tivoli og Steins Tivoli.

Jon Vedels bog er et kultur-historisk værk, som vil få mange læsere og som vil stå på alle landets biblioteker. Værket udfylder helt klart et hul i studiet af den folkelige kulturs historie.

Vedel har lavet en underholdende bog om underholdning.

lørn Piø

»Teglværksfilmen«, »Min filosofi har været ikke at have for meget gæld« og »Sten på sten«.

Tre videoprogrammer om teglværksproduktion og teglværksarbejde. Tilrettelæggelse: mag.art. *Karsten Biering*, Center for Arbejderkulturstudier, Københavns Universitet, Amager. Produceret af Center for Arbejderkulturstudier & AV/ITV-Afdelingen Københavns Universitet, Amager. 1991 og 1992.

Distribution af videoprogrammerne fra: Amtscentralen for undervisningsmidler, Birkelund 1, 6200 Aabenrå.

I starten af 1980'erne iværksattes »Teglværksprojektet ved Flensborg Fjord«. Museet på Sønderborg Slot indsamlede i samarbejde med Karsten Biering erindringer, fotos, arbejdsredskaber, teglprodukter m.m. De tre videoer er en udløber af projektet og kommer sammen med det indsamlede materiale til at indgå i Teglværksmuseet Cathrinesminde på Broagerland ved Flensborg fjord. De tre videoer fortæller med hver deres indfaldsvinkel om teglværksarbejde og produktionsmetoder i de sidste 100 år og skal indgå i museets samlinger.

»Teglværksfilmen« er en stumfilmsoptagelse fra begyndelsen af trediverne af teglværksarbejdet på Petersminde Teglværk på Sydfyn. En nutidig speak er lagt på, hvor teglmester Jørgen Jonasson fortæller om de arbejdsprocesser, der ses på filmen. Jonasson har selv arbejdet på teglværker i Sønderjylland fra starten af trediverne til en gang i firserne. Filmen skildrer arbejdsprocesserne fra leret graves op, til de færdige mursten og tegl køres væk med jernbanevogn. En del af murstensproduktionen foregik stadig med spade, trillebør og håndkraft, men i trediverne blev det efterhånden muligt at erstatte en del af det manuelle og meget anstrengende arbejde med maskiner, dels gravemaskiner, dels forskellige former for transportbånd, der transporterede leret og teglprodukterne videre i processen. Videoen er således en enestående dokumentation af teglværksproduktion og de ændringer, der sker i arbejdsprocesserne i første halvdel af dette århundrede.

»Sten på sten« følger filmen fra trediverne op med en dokumentation af arbejdsprocesserne, som de foregår på et moderne teglværk i 1992. Videoen er optaget på Carl Matzens teglværk ved Egersund. Parallelt med den gamle film gennemgås produktionen fra leret graves frem, til de færdige mursten køres væk på lastvogne. Arbejdsprocessen forklares og kommenteres af Carl Matzen og teglværksarbejderne. Det er bemærkelsesværdigt, at selv om produktionen er næsten fuldstændig automatiseret, afhænger det vellykkede produkt meget af teglværksarbejdernes viden om materialet

og processen. Og her handler det både om eksakt viden og brug af sanser, som smags-, føle- og høresansen. Som en af arbejderne siger: »En teglværksarbejder skal kunne alt«.

På den tredje video fortæller Carl Matzen, selv 7. generation af teglværksarbejdere ved Egernsund om teglværkets historie og udvikling i produktionen fra 1952, hvor han selv overtog teglværket, til i dag. Carl Matzen fortæller interessant, om de overvejelser han igennem tiden har gjort sig om, hvorledes teglværket kunne fortsætte produktionen. Overvejelser om, hvornår der skulle indføres nye maskiner, hvor stor en årsproduktion skulle være for at være rentabel. Strategiske overvejelser over, hvorledes man manøvrerer i en branche, der bruges til at justere landets økonomi med. Derudover er meget styret af Carl Matzens snusfornuft, og hans eget interne kendskab til alle del af produktionsprocessen. Tankevækkende i relation til de koncerndirektører, der i dag via gyldne håndtryk eller headhunting cirkulerer i erhvervslivets indre kredsløb uden hensyn til, om det er pølser eller kreditgivning, der handles med. Med andre ord er der her tale om en »gammeldags« arbejds-giver, der selv har fingeren på pulsen i produktionen, og derfor er meget fleksibel i forhold til produktionen og markedet. I videoerne tales der ikke meget om forholdet mellem arbejderne og arbejdsgivere, men det fremgår, at mange af arbejderne har været ansat 20 og 30 år, og flere af de interviewede er 3. generationsarbejdere på Matzens teglværk.

Som arbejdslivshistoriker finder jeg denne type af videoer meget værdifulde som kilder til og dokumentation af de ændringer, der foregår i arbejdslivet, som i dette tilfælde teglværksarbejdet. Tekniske beskrivelser af arbejdsprocesser og maskiner er sjældent særligt givende, hvis man vil undersøge, hvad et bestemt arbejde indebærer for arbejderne, arbejdsgiverne og forholdet imellem de to parter, eller arbejdspladskulturen. Hvem har egentlig kontrollen med arbejdet, og er fagstolthed kun noget for faglærte arbejdere. Hvad har patriarkalismen på de relativt små arbejdspladser i Danmark betydet for fagbevægelsens udvikling osv. osv. Mange af sådanne spørgsmål vil man kunne få svar på ved dokumentation af en arbejds-

plads liv. Billeddokumentation eller endnu bedre filmede beskrivelser af arbejdsprocesser med de som udfører arbejdet til dagligt, er en af de bedste kilder til denne historie. En del oplysninger om arbejdstid, arbejdets indhold m.m. kan findes i skriftlige kilder, men den filmiske og fysiske dokumentation kan ikke erstattes. Her tænker jeg også på, hvad kroppens sprog og ansigtets mimik fortæller om arbejdslivet. Selv om Karsten Biering i videoerne har fokuseret på teglværksarbejdet, betyder hans indgangsvinkel som kulturhistoriker, at mennesket ikke forsvinder i ny arbejdsteknik.

Udover arbejdets historie antyder de tre videoer også, hvorledes et erhverv kan være med til at forme et lokalområdes udvikling. Op og nedture i teglværksbranchen har ikke kunnet undgå at påvirke lokalområdet økonomi og en stor del af befolkningens livsgrundlag. Videoerne er lavet med henblik på museal formidling, men videoerne vil også være velegnede til undervisningsbrug fra folkeskolens ældste klasser og opefter, fordi så mange aspekter bliver inddraget. Endvidere fremstår Karsten Bierings produktioner som letforståelige og oplysende. Klippingen er langsom og følger de enkelte processer, så tilskueren kan følge med. Enkelte steder som i starten af »Sten på sten« bliver stilen måske lidt for »fjølende« i de ellers nøgterne fortællinger. Til gengæld giver Karsten Bierings selvkomponerede – og spillede – violinmusik en fin ramme om videoerne. Et lille suk skal dog lyde. Kunne der på et tidspunkt produceres en 4. video, som fokuserer på arbejds*livet*, som generationer af teglværksarbejdere har oplevet det? Der kommer i videoerne spredte oplysninger om hverdagslivet hos teglværksarbejderne, og det anes, at der også her er sket store ændringer i de sidste 100 år. Erindringer og interviews, stills og levende billeder, der viser, hvordan arbejdslivet påvirker arbejderfamiliens liv, ville give svar på en del af de spørgsmål, man kunne stille undervejs.

Ellers kan jeg kun opfordre til, at der bliver lavet nogle flere film med den slags arbejds-livsdokumentation, medens der endnu er mennesker, der kan fortælle om arbejds-livet, før det blev fuldautomatiseret.

Anette Eklund Hansen

Erik Bartram Jensen: Madsens billeder 1915-37

– amatørfotografier af eget arbejderliv. Viborg, Forlaget Elementære Aftryk, 1991. 70 s., ill. ISBN 87-89090-03-9. Kr. 80,-.

Amatørfotografier er et uhyre stort kilde-materiale, som har været alt for lidt udnyttet i dansk kulturhistorisk forskning. Fotohistorikere har interesseret sig for de første amatørfotografier, som teknisk og kunstnerisk var foregangsmænd, og kulturforskere har analyseret det private fotografi som erindringsbillede og afbildning af det lykkelige familieliv, men den etnologiske billedforskning er kun lige begyndt, og amatørfotografien savner stadig en samlet kulturhistorisk og kildekritisk behandling.

Denne bog handler om en af Danmarks mange amatørfotografer. Mejerist og fyrbøder Frits Ludvig Madsen (1891-1980) optog flere tusind fotografier, hvoraf Erik Bartram Jensen har udvalgt 53 stykker, der er blevet forstørret, beskåret og tonet samt aftrykt med Duplex-teknik, som giver bedst mulig skarphed. Udvalget dækker perioden fra 1915 til 1937, hvor Frits Madsen arbejdede på mejerier i Skåne, Himmerland og Vendsyssel og fra 1924 som fyrbøder på A/S J. Smiths Papfabrik i Bruunshaab ved Viborg. I 1925 blev han gift, og ægteparret boede med deres eneste barn i en af fabrikkens arbejderboliger, men 1931 byggede de selv hus ved fabrikken. I 1945 blev Frits Madsen udnævnt til maskinmester, og i 1957 gik han på pension. Hustruen Magda var hjemme-gående i hele perioden.

På billederne ser man de forskellige arbejdspladser: bygninger, maskiner, kolleger og kammeratligt samvær. Desuden uden-dørs og indendørs billeder fra boligen, med familien på besøg, naboer opstillet foran huset og børn til fødselsdag. Sønnen Karl Aage ses i forskellige aldre, med legevogn, kælk, trillebør, løbehjul og hjemmelavet telt. Far og søn bader i åen bag huset, og familien går i skoven med besøgende gæster.

Man fornemmer fotografens fascination af de store maskiner, han arbejdede med, og hans interesse for familien og de mennesker, han var omgivet af. Men samlet bidrager fotografierne til en beskrivelse af en arbejderkultur på landet i mellemkrigsårene. Det var Erik Bartram Jensens hensigt med

udvælgelsen af disse fotografier, og det er lykkedes ham ganske godt.

Ib Varnild

Birthe Haffner: Sådan var København

Erindringer. Forlaget Roth, Hillerød 1992. 212 s., ill. ISBN 87-89005-53-8. Kr. 168,-.

I 29 kapitler fortæller forfatteren om sin barn- og ungdom på Hauser plads i København. Perioden er fra midten af 1920'erne til 1940. En lang række ofte morsomme tildragelser i hjemmet, skolen og kvarteret skildres levende i denne velskrevne og letlæste bog.

Familien var velstillet. Faderen var selvstændig forretningsmand, moderen – som sædvanlig i disse kredse – hjemmegående. Fortælleren var en efternøler, som ikke vakte den helt store glæde hos alle familiemedlemmerne ved sin ankomst, i hvert fald ikke hos en af de ældre søstre, der hellere ville have haft en cykel! Lejligheden havde seks værelser, og man får meget oplysende og livfulde beskrivelser af indretningen og dagliglivet med skiftende hushjælp, vaskekoner og andre tjenende ånder. »Papir og Poser 1. Sal« stod der på skiltet til faderens virksomhed, der var indrettet i et baghus til Købmagergade. I »Klisterstuen« fremstillede »posedamerne« – ikke at forveksle med vor tids posedamer – håndklistede poser. Her »lugtede der af melklister, papirstøv, kaffe med exportfløde, armsved og i regnvejir af overtøj der hang til tørre«.

På Købmagergade købte man kaffe og kagechokolade hos Chr. P. Hansen, hvor man også kunne gå ind fra Peter Hvidtfeldtstræde – her i bagbutikken var varerne billigere. I Vilhelm Priors boghandels butiksvindue kunne man se udstillede dukketeatre med udskaarne papfigurer til Elverhøj. Men Kina- og Japanhuset var dog det mest spændende med røgelseslugt, gongonger og papirparasoller. Kortfattet men alligevel med mange karakteriserende detaljer fortælles om skolegang og leg, kedelig klaverundervisning, smugbesøg i synagogen i Krystalgade, dampbad på Badeanstalten »København«, hvor de fede damer lå på hylder og virkede »sygeligt fascinerende« af den lille pige, der gysende spurgte sig selv om hun også kom til at se sådan ud engang. Forældrene og andre familiemedlemmer skildres ret nær-

gående og usentimentalt, og hun tilgiver aldrig faderen, at han solgte sommerhuset, der var hendes drømmeslot. I et par længere kapitler hører man om hendes ophold på et kursted i Tyskland i begyndelsen af 30'erne og hendes læretid som kokkelev på Krogs restaurant på Gammel Torv. Især det sidste giver et godt tidsbillede med malende kig bag kulisserne på en af datidens fine restauranter. Efter flere frigørelsesforsøg flytter hun i 1940 hjemmefra, og trods besættelse og det tyske oprøb føler hun sig endelig fri.

Bogen giver et udmærket indtryk af livet i København i mellemkrigstiden. Bortset fra nogle få af forfatterens egne fotografier er bogen illustreret med gamle fotografier – de fleste fra Elfelts og Hauersevs arkiver. Desværre er mange af billederne anbragt i opslag over to sider, hvorved de gamle fotografiers charme og en del enkeltheder går tabt.

Poul Strømstad

Peter Olesen: København ved Havnen

Fotograferet af Peter Bak Rasmussen. København. Gyldendal, 1992. 120 s., ill. ISBN 87-00-13316-7.

Denne bog fortæller om nogle af de værdifulde og bevaringsværdige bygninger og miljøer i Københavns havn. Den er smukt illustreret med lutter farvefotografier, som formentlig alle er optaget i anledning af udgivelsen.

Efter et kort forord følger en række tematiske kapitler bestående af et opslag med en kort tekst med dertil hørende billeder. Her omtales broer, pakhuse, militæranlæg, havnens både, nye og gamle huse m.m. De kortfattede tekster virker som opremsninger og giver på ingen måde dækkende oplysninger om de pågældende billeder. Udvalget af emnerne virker tilfældig, og en lang række bygninger, der er fuldt så berettede til omtale, er udeladt. Man savner f.eks. Asiatic Kompagnis administrationsbygning i Strandgade, Havneæsenets administrationsbygning ved Nordre Toldbod, den gamle kran foran ikke at forglemme. På Holmen omtales den helt unikke dok med tilhørende pumpehus ikke, ligesom flere pakhuse i Toldbogade og den tidligere navi-

gationsskole i Havnegade heller ikke er med. Hvilke kriterier udvælgelsen er foregået efter afsløres ikke og er ikke til at gennemske.

På forsatsen er trykt et par kort, som det formentlig er meningen at man skal bruge for at finde frem til emnerne, men da kun en del af sidehenvisningerne er anført på kortene, og da bogen er uden register, er det ikke muligt hurtigt at finde frem til det emne, man vil have oplysning om. I opslaget s. 22-23 vises billeder af Gefionspringvandet, Den lille Havfrue og Kong Frederik IX, uden at man får så meget som en datering eller et kunstnernavn. For en del af de omtalte bygninger oplyses opførelsesår og arkitekt, i andre tilfælde hverken det ene eller det andet. Det er naturligvis ikke fordi forfatteren ikke har kunnet give disse oplysninger. Han har konsulteret de seneste værker om havnen, hvilket bl.a. ses af, at der er verbaloverensstemmelse mellem kilderne og bogen i en del tilfælde. Hvad kan grunden da være? Er det bevidste udeladelser, er der en hensigt dermed, eller er det bare overfladiskhed eller undervurdering af læseren? Eller er det fordi det er ulige lettere at udtale sig om bevaringsværdi i al almindelighed end at argumentere sagligt for bevaring af den enkelte bygning?

I forordet tales der varmt for byens havn og for bevaring af dens kanaler og gamle bygninger. Der skal skabes mere liv i havnen, og der advares mod hovsa-løsninger, der ofte resulterer i uskønt mastodontbyggeri, der er for dårligt indpasset i det eksisterende. En række af disse byggerier nævnes, og i kritikken bliver fingrene ikke lagt imellem. Der advares over en bank imod staten, kommunen, storentreprenørerne og byplanlæggerne, men Peter Olesen skal nok komme efter dem: »Vi skal nok vide at påvirke beslutningstagerne, så de ikke vover at gøre andet end godt ved dig!«, hedder det truende – side 15, hvis læseren skulle føle trang til at verificere.

Det er da muligt, at forfatterens hensigt er god nok, men bevaring og forskønnelse af bygninger og miljøer bør ikke ske ud fra unuancerede postulater og udokumenterede påstande. Den bør hvile på et solidt grundlag af viden og saglig argumentation. Det er der ikke meget af i denne bog.

Poul Strømstad

begge parter i det nationale opgør i flere tilfælde kunne benytte de samme motiver. De dansksindede havde således ikke patent på Thor Bøgelunds kendte billede af den lille dreng med Dannebrog i hånd, idet Poul Haase lavede en tilsvarende tysk afstemningsplakat med en dreng, der holder den slesvig-holstenske fane. Som det kunne forventes, spillede flaget som et nationalt symbol i det hele taget en stor rolle på talrige danske og tyske plakater m.m.

Mange af de viste billeder er velkendte, men forfatterne bringer også flere, som normalt ikke forekommer i andre publikationer. Alle fremtræder de i en smuk afbildning og er velkommenterede. I det indledende afsnit om folkeafstemningerne i 1920 savner anmelderen dog enkelte steder nogle mere præcise formuleringer. Strengt taget skulle befolkningen i Nordtysk ifølge Aabenraa-resolutionen ikke – som nævnt side 6 – »beslutte«, om den ville genforenes med Danmark, men »tilkendegive« sit ønske herom. Der er en ikke uvæsentlig forskel. Tilsvarende er det – som de rutinerede forfattere udmærket ved – ikke rigtigt som angivet side 7, at Versailles-traktaten blev underskrevet den 28. juni 1920. Det skete som bekendt et år tidligere i 1919! Enkelte ændring af samme skuffe kunne være undgået ved en lidt mere omhyggelig sprogbehandling og korrektur.

De nævnte petitesseer skal dog ikke forklejne, at der er tale om et velskrevet, vel-disponeret og indbydende hæfte, som på en klar og overskuelig måde belyser brugen af billedet i den nationale kamps tjeneste. Hæftet afsluttes med en kort omtale af de pågældende kunstnere samt en fortegnelse over udvalgt litteratur med relation til emnet.

Henrich Becker-Christensen

Helen Cliff: Jordemoderliv

København, Borgens Forlag, 1992. 152 s., ill. English Summary. ISBN 87-418-6622-3. Kr. 198,-.

»Jeg bliver lykkeligere af det,« fortæller en jordemoder i bogen, hvis hovedvægt er lagt på perioden fra 1895, hvor ugifte/barnløse kvinder fik mulighed for at uddanne sig til jordemødre, og til 1973/74, hvor »center-

ordningen« blev gennemført. Hermed overflyttedes alle hjemmefødsler til hospitalerne.

Bogen forsøger gennem interviews med danske jordemødre, uddannet i perioden 1927-1950, at indkredse de begivenheder, som har haft betydning for jordemødrenes hverdag og arbejdsvilkår.

En kort historisk gennemgang fortæller om jordemoderfagets udvikling fra kvindesællesskabets dage, hvor nabokonerne i landsbyen trådte til som fødselshjælpere, til oprettelsen af jordemoderskolen på Frederiks Hospital i København 1787. På jordemoderskolen, der i begyndelsen af dette århundrede blev flyttet til Rigshospitalet, uddannedes de kvinder, der senere kom til at virke som distriktsjordemødre på landet, og som privatpraktiserende i de store byer.

Mange af de jordemødre, der blev uddannet i perioden 1927-1950 fortæller om den meget lange elevtid, hvor undervisningen, svingende arbejdstider og kummerlige boligforhold var med til at udmatte eleverne både fysisk og psykisk, i de 2-3 år uddannelsen varede.

Som nyuddannet ventede der ofte en stilling som distriktsjordemoder i tyndt befolkede egne, hvor fødselstallet var meget lavt. Lønnen var dårlig og tildels afhængig af antallet af fødsler. Myndighederne og de lokale anså længe jordemødrene som så næstekærlige, at de ikke altid krævede betaling af fattigfolk, eller modtog naturalier som betaling for deres »barmhjertigheds-gerning«. Den jordemoderbolig, som fulgte med stillingen var ofte meget dårlig, og det vanskeliggjorde jordemoderens arbejde med at holde antiseptikkens strenge krav til personlig hygiejne i hævd, sådan som hun var oplært til det på skolen. På landet havde folk heller ikke altid mulighed for at holde hjemmefødslen så steril som det var ønskeligt fra jordemoderens side.

Mange kvindeforskere har beskyldt lægerne for forsøg på at undertrykke, indskrænke eller afskaffe jordemoderfaget, lige siden 1700-tallet, hvor fødselsanstalterne i Europa blev uddannelsessted for lægerne. De jordemødre, der kommer til orde i bogen, giver imidlertid alle udtryk for den glæde og hjælp de havde af samarbejdet med lægerne under hjemmefødslerne og senere på hospitalet, og forfatteren mener da også, at

hele denne diskussion er mere kompliceret end den ofte fremstilles.

Gennem hele bogen citeres jordemødre, hvilket er med til at give et medlevende og vedkommende indtryk af et arbejde, udført af »nogle af de stærkeste kvinder i Danmark«, som det hedder på bagsiden. Derfor er det lidt ærgerligt, at jordemødrene er så anonyme, at der ofte hverken oplyses om årstal eller lokaliteter.

Bogen er dog så anbefalelsesværdig og interessant, at den fortjener at blive læst af andre faggrupper, og den må være obligatorisk for enhver kommende jordemoderlev i Danmark.

Heidi Pfeffer

Bente Gullveig Alver og Torunn Selberg: »Der er mer mellom himmel og jord«

Forståelse av virkeligheten ut fra forestillinger om sykdom og behandling. Bergen 1992. ISBN 82-412-0081-1. NOK 298,-.

De to forfattere er knyttet til Etno-folkloristisk Institut i Bergen, og bogen er en revideret udgave af deres doktorafhandling. Dette afspejler sig i de mange litteraturhenvisninger, oversigter og diskussioner af fagbegreber, kildekritik, forskningshistorie etc. Men det betyder ikke, at afhandlingen er svært tilgængelig, hvis det ikke er teorier og metoder, men selve emnerne man er interesseret i. For her får man virkelig noget at vide, som ligger fjernt fra mediernes dramatisering af al den alternative behandling. Går man til bogens hovedafsnit møder man menneskeskæbner og erfaringer, som kan fange enhver. Kapitlerne om behandlerne og patienterne er bygget op omkring portrætter, der, som forfatterne selv fremhæver, særlig egner sig til at vise både det generelle og det personlige, både det stabile og variationerne.

Kildematerialet er norsk. For danske læsere betyder det, at også det historiske arkivmateriale kan have en nyhedsværdi. I Norge knyttes forestillingerne om ødelæggende kræfter ikke alene til heksene og de underjordiske – sådan som det også kendes i Danmark – men også til huldrene. Huldrene beskrives som en overmagt i forhold til menneskene. Overholder vi spillereglerne, sker der os ikke noget. Derfor er heksene

farligere, fordi de både er mennesker og dæmoner på engang.

Det der gør bogen til et hovedværk inden for nordisk kulturforskning er imidlertid det omfattende nyindsamlede stof, den kvalitative indfaldsvinkel og den nuancerede analyse af det sværest tilgængelige grundtema vi har inden for folkloristikken: den levende folketro.

Portrætterne og de mange direkte citater viser, hvordan sygdom væves ind i den folkelige forestillingsverden med tanker om disharmoni og vanskæbne. Men selve oplevelserne og forklaringerne er præget af mangfoldighed og variationen. Vi forstår, at manden, der selv siger han har »varme hænder« kan blive en profet, for den patient der tror på Gud, medens den religiøse behandler for den patient, der *ikke* tror på Gud, kan blive manden med de varme hænder.

Bente Alver og Torunn Selberg skal få det sidste ord. I min danske oversættelse konkluderes det: »I dynamikken mellem den kloge og miljøet skabes og genskabes folketroen i handling og fortælling. Det er det samme der sker når en eventyrfortæller sammen med sine tilhørere skaber og genskaber eventyret eller en danser og sanger skaber og genskaber folkedansen og folkevisen.«

Birgitte Rørbye

Lars Henningsen og Klaus Lasvill-Mortensen: Det er livet det handler om!

En videofilm om drenges vilde lege. Vildskud, Beder, 1991. 25 min.

Flemming Mouritsen: Drengelige og actionmen

Debathefte til videoen om drenges vilde lege: *Det er livet det handler om!*

Foreningen »Vildskud«s videofilm, *Det er livet det handler om*, skal helst ses i sammenhæng med Flemming Mouritsens fremragende artikel, som udgør det tilhørende debathefte.

Filmen følger fem børn på 5-9 år og deres vilde lege omkring et byggekompleks i Århus. Vi ser dem lege »fangeleg i urskoven«, biljagt med sæbekassebiler, Robin Hood, skudduelle, og vi får glimt af en fantasilig i kælderens. Filmen er klippet med ud-

drag fra to interviews. Den ene med den kendte børnekulturforsker Flemming Mouritsen, som peger på de kulturelle og æstetiske kvaliteter i drengenes såkaldte »vilde lege«. Det andet med AV-assistentelev Sidse Stephensen, som fortæller om yndlingslege fra sin barndom: at lege »vietnamesiske børn«, klatre i træer, bygge huler og flere-etage-labyrinter.

Filmen viser hvordan drenge i fællesskab udvikler præcise og komplicerede regler for handlingen og hele iscenesættelsen af deres krigs- og fantasilege. Den underbygger således Flemming Mouritsens påstand om at *samarbejde* og *æstetik* i høj grad præger drengelege, ikke mindst hvad skydelyde angår. Han understreger at selv om drenge henter råstof til deres lege fra medierne, forholder de sig kreativt til dem. De bruger dem kun som rekvisitter til deres fortællinger. I legeskulturen udvikler de nogle færdigheder som giver form og udtryk til deres udfoldelse, kort sagt: de organiserer kaos.

Flemming Mouritsen er ikke enig med de fleste forældre og pædagogers mistillid til våbenlegetøj. På det punkt skelner børn meget bedre end de voksne mellem virkelighed og fiktion. Til gengæld angriber han den kulturpolitik som forringer børnenes legerum og legenetværk, og sætter så stærke fysiske og ideologiske hindringer for drengenes kreative, men larmende legeskultur.

Michéle Simonsen

Georg Simon: Gotisk skrift

Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder. København. C. A. Reitzel og Danmarks Biblioteksskole, 1992. 176 s., ill. ISBN 87-7421-749-6. Kr. 185,-.

Det, der foreligger nu, er 2. reviderede udgave af bogen. Det vil sige, at forfatteren efter i en del år også selv at have undervist efter den i flere oplag, har benyttet sine erfaringer herfra til revisionen.

Som lærebog betragtet må man sige, at den er både smuk, pædagogisk og kulturhistorisk belærende.

I A4-format har det været muligt at reproducere originaldokumenterne 1:1 (med få undtagelser) på højresiderne, med den trykte transskription, en kulturhistorisk forklaring og måske en »krusedulletegning« eller en anden illustration fra en gammel skrivelbog på venstresiderne.

De udvalgte dokumenter er, som undertitlen jo antyder, valgt fra lokaladministrationen, i Skanderborg og Frederiksborg amter, Yding og Ferslev sogne. De er udvalgt såvel med henblik på at danne en sammenhæng som for at vise forskellige håndskrifter – og bevidst ikke de trænede cancelliskriveres.

Bogen afsluttes med en vejledende litteraturliste over håndbøger og afhandlinger om de forskellige arkivgrupper.

En god og for øvrigt også en smuk bog.

G. Nellemann

Bognotitser

Frid Ingulstad & Svein Solem:
Den nordiske nisses forunderlige liv og historie

Genfortalt af Vagn Simonsen. København. Sesam 1992. 96 s., ill. ISBN 87-7801-020-9. Kr. 198,-.

I 1976 skabte to hollandske kunstnere en hel nissemytologi i deres bog, »De kabouter«. Den er blevet oversat til mange sprog. På dansk kom den i 1982 under titlen »Nisser i hverdag og fest«, oversat af tv-journalisten Vagn Simonsen. I 1991 har to norske kunstnere fulgt den hollandske verdenssucces op med deres bog om den »norske nisse«, som Simonsen har »genfortalt« som historien om »den nordiske nisse«. I forordet bringes henvisninger til tre fremtrædende norske folklorister (Lilly Weiser-Aall, Reidar Th. Christiansen og Knut Liestøl) og de citeres helt korrekt. Dermed bliver de en slags alibi for denne bog som en »seriøs« skildring af den folketro der ligger bag nisse-fremstillingen.

Både den norske og den hollandske bog er imidlertid rent litteratur. Mange, ikke mindst mediefolk, opfatter dog bøgerne som faglitteratur, ganske enkelt fordi de gerne ville tro, at disse to morsomme bøger virkelig er resultatet af ny folkloristisk forskning. Fiffigt nok fundet på, men nu kender Folk og Kulturs læsere sagens rette sammenhæng! I. P.

Ella Theodorsen & Jens Kortermann Jauch (udg.): Langeland synger

124 udvalgte langelandske sange. Rudkøbing. Musik- og kulturhistorisk selskab for Langeland 1990. 280 s., noder, ill. ISBN 87-98570-00-6. Kr. 168,-.

Bogen spænder vidt: På de første sider fortæller arkæologen Jørgen Skaarup om »Sang og klang i oldtid og middelalder« med tegninger af en lur, en benfløjte, en mundharpe og en rangle – alle naturligvis fundet på Langeland. På de sidste sider gengives Dræsinebandens sang fra 1989 »En pige drog til Langeland« med tekst og musik af Andreas P. Nielsen.

I kronologisk rækkefølge finder man sange »skrevet på Langeland, om Langeland eller af langelændere«. Joh, bogen er et fund for alle, der elsker Langeland.

Når man ser på noterne til de to folkeviser, der gengives, undrer man sig lidt over, at de er af »langelandsk oprindelse«. I Bergreens »Folkesange og Melodier«, som de har hentet viserne fra, hedder det at de er »Fra Langeland«. I noten skriver Berggreen imidlertid, hvad det betyder: de er optegned af »Overskoledirecteur« K. H. With i 1839 »efter Sang af Præstens Røgter i Tranekjær paa Langeland«. Røgteren er blot en af de mange, der har sunget de to viser. Han har ikke digtet dem. Deres oprindelse er iøvrigt et helt studium for sig. I. P.

Anne Bergmann & Carola Ekrem:
Fest och fritid

Fyra studier i finlandssvenska festtraditioner och ungdomsseder. Svenska litteratursällskapet i Finland, = Meddelanden från Folkkultursarkivet 13. Helsingfors 1992. 246 s., ill.

Det er meget lidt, der er skrevet om skole-skikke, hvoraf sidste-skoledagsfesterne i dag nok er de meste kendte herhjemme. I denne bog har Carola Ekman nu skrevet en mere end 60 sider stor afhandling om »Skolårets inofficiella fester«. Ligesom de tre andre bidrag – om ungdommens gaderally'er og om to fastelavnsskikke – bygger afhandlingen på materiale indsamlet i en enkelt by i slutningen af 1980'erne, og det ses i det størst mulige historiske perspektiv og belyses ved hjælp af et væld af gode fotografier. Måtte hendes bidrag inspirere danske folklorister til at gøre ligeså! I. P.

Tove Pedersen og Dot Wessman (udg.):
Sange og Viser fra Dyrehavsbakken 1887-1991

Store Heddinge. Forlaget F. Keller, 1991. 145 s., noder. ISBN 87-87205-09-2. Kr. 100,50.

Tove Pedersen:

Musik og Sang med Bakkeklang

Store Heddinge. Forlaget F. Keller, 1992. 143 s., ill. ISBN 87-87205-10-6. Kr. 150,-.

Tove Pedersen og Dot Wessman er bakkesangerinder. Under titlen »Sange og Viser fra Dyrehavsbakken« har de sammen udgivet de 74 viser og sange, som de og deres syv kolleger har på repertoiret. Det er en brugsbog med noder og becifringer, men den må også i høj grad kunne bruges til folkloristisk-etnologiske studier. Det er ialfald perspektivrigt her for første gang at se Bakkeviserne under ét, for så er det man spørger sig: Hvad er det dog, der gør disse tekster til »et stykke herligt folkekultur«, som sangerinderne skriver i forordet? Det skulle vel ikke være melodierne og bakkesangerindernes udfordrende måde at synge dem på, der er skyld i at viserne er så herlige? Læst som tekster er de i grunden ret ensformige og kedsommelige.

Den ene af syngepigerne har under den i virkeligheden misvisende titel »Musik og Sang med Bakkeklang« præsenteret alle forlystelser og restauranter på Bakken i dag og kort fortalt deres historie. Det er en i bredeste forstand hyggelig guide. Særlig bemærker man iøvrigt de mange gode oplysninger om Tribini og kapitlet om Bakkens malere.

I. P.

Harald Ilsøe:

Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1810

En biobibliografisk håndbog med bidrag til bogproduktionens historie. Mit deutscher Zusammenfassung (= Danish Humanist Text and Studie, Volume 5), København. Det kgl. Bibliotek, Museum Tusulanums Forlag, 1992. 304 s., ill. ISBN 87-7289-195-5. Kr. 298,-.

Enhver, der arbejder med folkelige tryksager (folkebøger og skillingstrykviser) fra før 1820, vil værdsætte Harald Ilsøes forbilledlige håndbog. På grundlag af trykte og utrykte kilder skildrer han det store galleri af københavnske bogtrykkere. Det drejer sig om 104 både mænd og kvinder som Madamerne Svare, Graae og Hørrebow, der som enker overtog og videreførte deres mænds trykkerier.

Ilsøe, der både er en anerkendt historiker og forskningsbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, kalder sin bog for en »biobibliografi«, dvs. den indeholder biografier hvori er inkorporeret et væld af bibliografiske oplysninger og mange noter. Takket være en speciel bevilling fra Landsdommer V. Gieses Legat gengives også prøver på bogtrykkerens arbejde.

Biografierne af de enkelte bogtrykkere og skildringen af deres værksteder er fulde af livlige detaljer.

I tilgift får man et lille kapitel om »Bogtrykkeren i arbejde skildret 1672« og et stort om »Trykkeriernes udvikling og bogproduktionen: Nogle tal, analyser og overvejelser«.

I. P.

Ena Hvidberg (red.): Mit hjerte bor i Greve

Sommerliv ved Køge Bugt i mellemkrigstiden. 64 s., ill. Greve Museum 1991. ISBN 87-89367-02-2. Kr. 50,-.

Denne bog er det foreløbige resultat af en undersøgelse over Greve Strands bebyggelsehistorie, gennemført med støtte fra Statens Museumsnævn.

Sommerlivet »nede på landet« begyndte, ligesom »oppe på landet« med at det bedre borgerskab købte store grunde til store huse, hvori man boede med tjenestefolk og det hele. Da der var fyldt op nordpå begyndte velstillede folk fra Taastrup og København at flytte til stranden ved Køge Bugt.

I mellemkrigstiden blev der imidlertid udstykket mere og i mindre parceller, og især efter at der var blevet anlagt en god vej, blev idyllen brudt og de familier, som var kommet efter den, solgte og flyttede andre steder hen.

Udviklingen i, hvilke sociale lag, som har slået sig ned ved Greve Strand og hvornår, har Greve Museums Ea Matzon fundet frem til gennem arkiverne og matrikelkortene, og derudover bygger fremstillingen også på mange interviews med ældre mennesker, som husker området fra dengang stilheden endnu herskede – og på fotografier fra deres albums.

G. N.

Ena Hvidberg: Greve Main

– et kulturlandskab i forvandling. Greve Museum 1990. 56 s., ill. ISBN 87-89367-1-4. Kr. 45,-.

Main betyder fugtigt, lavtliggende område. Man kender det nok bedre i formen »made«.

Bogen handler om et sådant område lidt syd for Greve landsby og dets forvandling fra husmandsland til industriområde. Den tager sit udgangspunkt helt tilbage i slutningen af 1700-tallet, før udskiftningen. Udflytning af nogle gårde fra landsbyen og udstykningen af et par stykker danner baggrunden for det husmandssamfund, som opstod på Greve Main. Husmandskulturen og udstykningen belyses godt, med en del konkrete eksempler, og man følger udviklingen over selvejer-husmand til frilandsgartner, og ender med regional- og kommuneplanlægningen, som skal skaffe arbejdspladser. Der udlægges 100 ha Greve Main til erhvervsområde – trods protester fra Danmarks Naturfredningsforening og en række borgere. Greve Main kunne dog selv forsvare sig: det var et så sumpet område, at man måtte bygge på pæle, hvis man ville udnytte det hele. Der var sine steder 5 meter til fast bund, så man måtte lægge en grøn kile på 6 ha ind. G. N.

Jagt på Bornholm gennem tiderne

Rønne, De bornholmske Jagtforeninger og Bornholms Museum, 1992. 184 s., rigt ill. ISBN 87-88179-36-2. Kr. 195,-.

Bogen er udsendt i anledning af 100-året for den første Jagtforenings stiftelse, og den behandler især de lokale jagtforeningers historie: udaf de 49 »kapitler« er de 31 om lokalforeningerne. Det største er indledningskapitlet, i hvilket Bornholms jagt gennemgås kulturhistorisk fra istiden til begyndelsen af 1900-tallet.

I andre kapitler fokuseres der på special-emner, bl.a. i et rigt illustreret kapitel om jagtvåben, ligesom også de specielle forhold omkring militærets jagt på de store øvelsesområder beskrives.

Der er lagt stort set alle de vinkler på jagt, man kan, inclusive jægererindringer, hornblæsning og jagtviser. G. N.

De gamle huskevers. Samlet af Fritz Haack København, Sesam, 1992. ISBN 87-7258-898-2.

Bogen består af vers og digte, som mange vil nikke genkendende til. Her finder vi velkendte titler som »der bor en bager« i afsnittet om barndommen, medens »Hans og Trine« står i kapitlet om kærligheden. Også mindre kendte vers er med. Mange læser nok »Julen er kun for de lydige børn« for første gang.

Fritz Haack mener, at bogen kan bruges som et kontaktmiddel generationerne imellem. Mon? Jeg vil i hvert fald ikke råde nogle voksne til at give sig i kast med den sammen med børn. Jeg tror det vil være en meget bedre idé at anvende den som en brugsbog, det vil sige blade i den eller bruge den sammen med andre, der også kan huske nogle af teksterne. Og så tilsætte et gran af humor og lidt sentimentalitet. Så får vi fornøjelsen af at læse, citere, proklamere, grine og minde. For selv om mange af huskeversene vækker genkendelsens glæde, skal de nok også tirre vores irritation. Birgitte Rørbye

Birgit Kaiser: Ind i de voksnes rækker

En bog om konfirmationen. København, Gad, 1992. 152 s., ill. ISBN 87-12-02056-7. Kr. 198,-.

Ind i de voksnes rækker giver en lærerig og letlæselig kulturhistorisk introduktion til dette emne. Mag. art. i europæisk etnologi Birgit Kaiser gennemgår lovgivningen omkring konfirmationen, der blev indført i Danmark i 1736 som en tvungen foranstaltning. Birgit Kaiser omtaler også kort og beskriver konfirmationsforberedelsen og overhøringens betydning for de unges borgerlige rettigheder. Men den største vægt lægges på konfirmationen som social institution og som overgangsrite: tøj, festen, gaverne, andendag osv. Desuden indeholder bogen et afsnit om den borgerlige konfirmation. Bogens styrke ligger i de mange uddrag fra memoirer og erindringer, mens den nutidige tradition – og ungdommens holdning til den – får en noget stedmoderlig behandling. Bogen skal således suppleres med Edith Mandrup Rønns fremragende artikel om konfirmationssange, »Det ideelle barn« i *Folk og Kultur* 1989. Michéle Simonsen

Indsendt litteratur

- alle tiders ODSHERRED, 1992. Nykøbing Sj., Odsherred Museum, 1992. 36 sider, ill. ISSN 0108-9846.
- ASK, Tidsskrift for Dansk Folkekultur. Temanummer: Dansk Vestindien. Ballerup, Dansk Folkekultur, 1992. 44 sider, ill. ISSN 0109-4718. Kr. 50,-.
- BYHORNET. Nyt fra egnsmuseet i Pederstrup. Maj 1992-Februar 1993.
- HENRIK FANGEL: Sønderjydske Skoleforening gennem 50 år, 1942-1992. Aabenraa 1992. 288 sider, ill. ISBN 87-984347-0-5. Kr. 150,-.
- SØREN FEDERSPIEL (red.): Den røde by ved Vesterhavet. Arthur Hellstens erindringer 1900-1960. Esbjerg, Byhistorisk Arkiv, 1992. 85 sider, ill. ISBN 87-89085-30-2. Kr. 98,-.
- BØRGE S. HANSEN (red.): Københavns Elværker 1992-1992. Københavns Belysningsvæsen 1992. ISBN 87-98939-0-1.
- HÜBERTUS HILLER: Untereanen und obrigkeitliche Jagd. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins Band 27. Neumünster. Karl Wachholtz, 1992. 124 sider. ISBN 3-529-02476-7. DM 20,-.
- KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY«, Årbog. Århus 1992.
- FREDERIK LUNDBERG: Købstadshistorier. Minder og anekdoter fra Ebeltoft 1850-1890. Ebeltoft, Skipperhoved, 1992. 92 sider, ill. ISBN 87-89224-36-1. Kr. 148,-.
- JAN MØLLER: Strandmøllen. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1992. 136 sider, ill. ISBN 87-7717-041-5. Kr. 375,-.
- NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE 1993. NEFA Dokumentation nr. 15. Viborg 1992. 144 sider. ISSN 0105-3221.
- ANNE O'CONNOR: Child Murderess and Dead Child Tradition. FF Communications Vol. CVII₂ No. 249. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 1991. ISBN 951-41-06-52-0. 246 sider.
- RIKKE AGNETE OLSEN (red.): Voldsteder i Danmark. En vejviser. Fyn og omliggende øer. Ebeltoft, Skipperhoved, 1992. 160 sider, ill. ISBN 87-89224-30-2. Kr. 168,-.
- KIRSTEN SANDER: Aberglauben im Spiegel schleswig-holsteinischer Quellen des 16. bis 18. Jahrhundert. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag & Seminar für Volkskunde der Christian-Albrechts-Universität Kiel, 1991. 116 sider. ISBN 3-529-02474-0. DM 20,-.
- KAI DETLEV SIEVERS (Hg): Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Volkskunde im 19. und 20. Jahrhundert. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag & Seminar für Volkskunde der Christian-Albrechts-Universität Kiel, 1991. 256 sider. ISBN 3-529-02475-9. DM 35,-.
- TORBEN SVENDRUP (red.): Et foranderligt århundrede. Belysningsarbejdernes fagforening gennem 100 år. København, Fremad, 1992. ISBN 87-557-17659.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1992. Aabenraa, Historisk Samfund for Sønderjylland, 1992.
- TANDLÆGERNES NYE LANDSFORENING 1917-1992. København, TNT 75-års jubilæumsskrift, oktober 1992. 74 sider, ill. ISSN 0901-9898.
- BENT WAAGENSEN: Lidt om mig selv – og de andre. Vedbæk, Strandberg, 1992. 272 sider, ill. ISBN 87-7717-078-4. Kr. 98,-.